

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

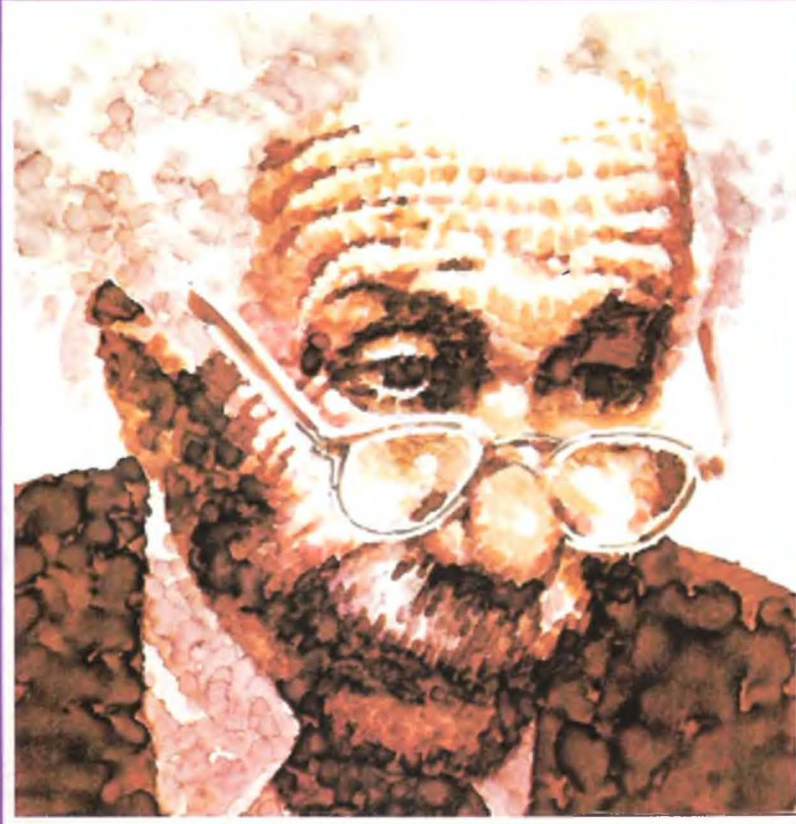
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANADOLU YAYINCILIK

TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

ECZACIBASI, F. Nejat
ECZACIBASI, S. Ferit
ECZACIBASI, Şakir
EDDINGTON, A. Stanley
EDEBALI
EDELMAN, Gerald
EDEN, Anthony
EDGEWORTH, Francis
EDGÜ, Ferit
EDHEM BEY
EDISON, Thomas
EDİB AHMED YÜKNEKİ
EDİB SABİR
EDİBÜ'L-MEMALİK
EDİZ, Hasan Ali
EDWARD I
EDWARD III
EFTİF-BFN, Cornelis
EFDAL b. BEJR CEMALİ
EFLAK, Mişel
EFLAKI, Şemseddin
EFLATUN
EGAS MONIZ, António
EGELİ, Ekrem Şerif
EGEMEN, Ferit
EGİL, Ernst
EGİLMEZ, Cafer Tayyar
EGİLMEZ, Erten
EHRENBERG, Christian
EHRENBURG, İlyas
EHRENREICH, Paul
EHRICH, Eugen
EHRICH, Paul
EICH, Günter
EICHORN, Karl
EICHLER, August

EINSTEIN, Albert

EICHMANN, Karl Adolf
EIERMANN, Egon
EIFFEL, Alexandre
EIGEN, Manfred
EIJKMAN, Christian
EINSTEIN, Albert
EINTHOVEN, Willem

35

EISENHOWER, Dwight
EISENSTAEDT, Alfred
EISENSTEIN, Ferdinand
EISENSTEIN, Sergei
EISLER, Hanns
EKBER I
EKMAN, Vagn Walfrid

EKŞİ, Oktay
ELCİN, Şükrü
ELDEM, Halil Edhem
ELDEM, Neziha
ELDEM, Sedat Hakkı
ELDEROĞLU, Abidin
ELDRIDGE, Roy
ELGAR, Edward
EL GRECO
ELIOT, T.S.
ELIZABETH I
ELIA
ELIF NACI
ELISSA
ELİŞA
ELİTIS, Odysseus
ELLINGTON, Duke
EL LİZİTSKİ
ELLSWORTH, Lincoln
ELOĞLU, Metin
ELSTER, Julius
ÉLUARD, Paul
ELVEHİM, Conrad
EMANULLAH HAN
EMDEN, Robert
EMERSON, Ralph
EMERSON, LAKE and PALMER
EMITT, Roland
EMİF, Carl August
EMİNESCU, Mihail
EMİN AĞA
EMİR HUSREV
EMİROĞLU, Selma
EMİR SULTAN
EMMET, Robert
EMPEDOKLES

ECZACIBAŞI, Nejat (1913)

**Türk, kimyacı, sanayici ve işadamı.
Türkiye'de ilaç sanayiinin kurucusudur.**

Nejat Ferit Eczacıbaşı 5 Ocak 1913'te İzmir'de doğdu. Yükseköğrenim için Almanya'ya giderek 1934'te Heidelberg Üniversitesi'nden kimya, ertesi yıl ABD'deki Chicago Üniversitesi'nden yüksek kimya diplomasını aldı. Uzmanlık alanı olarak biyokimyayı seçen Eczacıbaşı, 1937'de Berlin Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra 1939'a değin Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde (bugün Max Planck Enstitüsü) Butenandt'ın asistanı olarak biyokimya araştırmalarını sürdürdü.

Türkiye'ye dönünce, babası Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın İzmir'deki küçük laboratuvarını devralmak yerine İstanbul'da yeni iş olanakları arayarak, Butenandt'ın yanında hormon ve vitaminler konusunda edindiği deneyimle, 1940'ların hemen ilk yıllarında balık yağı, vitamin hapları ve vitaminli bebek maması üretimine başladı. 1944'te on beş işçi çalıştıran küçük laboratuvar, 1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın tanıdığı uzun süreli kredi olanaklarından yararlanan ilk kuruluşlardan biri oldu. Bu krediyle yapımına başlanan ve 1952'de işletmeye açılan Eczacıbaşı İlaç Fabrikası, lisans anlaşmalarına giderek dünyanın başlıca ilaç firmalarının ürünlerini ve kendi uzmanlarınca geliştirilmiş yeni ilaçları üreten, Türkiye'nin ilk ilaç fabrikasıydı. Sonraki yıllarda temizlik ve bakım maddeleri, serum, poliüretan ve veterinerlik ilaçlarıyla ürünlerini çeşitlendiren ve ilaç sanayii dışında yeni yatırım olanakları arayan Eczacıbaşı, 1958'de seramik sağlık gereçleri, 1969'da temizlik kâğıtları, 1971'de konserve, 1974'te kaynak elektrodu, ertesi yıl plastik kökenli ambalaj malzemesi, 1982'de sağlık arınatürleri üretimine geçti. Çalışma alanı genişleyen kuruluşun yapısını yeniden düzenleyerek, daha etkili bir ortak yönetim altında toplamak amacıyla Aralık 1969'da kurulan Eczacıbaşı Holding AŞ, 1980'lerde 25 kuruluşu kapsayan büyük bir sanayi topluluğu durumuna gelmiştir.

Türk Eğitim Vakfı'nı oluşturanlar arasında yer alan Eczacıbaşı, 1972'den bu yana Uluslararası İstanbul Festivali'ni düzenleyen İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı ile Dr.Nejat F.Eczacıbaşı Vakfı'nın da kurucusudur.

• BAKINIZ: S.F.ECZACIBAŞI, PİSAK, ULAGAY.

ECZACIBAŞI, Süleyman Ferit (1885-1973)

Türk, eczacı. Türkiye'de hazır ilaç ve kozmetik üretimini başlatan ilk eczacılardandır.

İzmir'de doğdu, 18 Nisan 1973'te aynı kentte öldü. 1904'te İstanbul Tıp Fakültesi'ne bağlı Eczacılık

Yüksek Okulu'nu bitirerek, aynı yıl İzmir Guraba Hastanesi'nde "ikinci eczacı" olarak çalışmaya başladı, iki yıl sonra da başeczacılık görevine getirildi. Hastanenin ecza laboratuvarını çağdaş anlayışla yeniden örgütleme çabalarına karşılık, 1909'da İzmir İl Genel Meclisi kararıyla kendisine yaşam boyu "eczacıbaşı" unvanı verilen ve sonradan bu unvanı soyadı olarak benimseyen Süleyman Ferit, ertesi yıl serbest çalışmayı seçmesine karşın hastanedeki görevini de yıllarca gönüllü olarak sürdürdü.

İlk eczanesini açtıktan birkaç yıl sonra küçük bir laboratuvar kurarak, hazır ilaçların yanı sıra kolonya, losyon, krem gibi ilk kozmetik ürünlerinin de yapımına başladı. Bu laboratuvar, Cumhuriyet öncesi dönemde, belli başlı ilaçları kullanıma hazır olarak pazara süren ilk örneklerden biriydi. Bu girişimiyle Süleyman Ferit, Türkiye'de geleneksel eczacılığın son temsilcileri ile Türk ilaç sanayiinin doğuşunu hazırlayacak ilk eczacılar kuşağı arasında yer aldı. Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında görevlendirildiği askeri hastanelerde kolera ve tifüs salgınlarına karşı yoğun bir savaş verdi ve Cumhuriyet sonrası dönemde uzun yıllar İzmir'in yerel yönetim kurumlarında görev aldı.

• BAKINIZ: N.ECZACIBAŞI, ETHEM PERTEV, PİSAK, ULAGAY.

ECZACIBAŞI, Şakir (1929)

Türk fotoğrafçı ve işadamı. 1960'lardan bu yana özellikle renkli fotoğraf alanında özgün çalışmalarıyla tanınmıştır.

3 Aralık 1929'da İzmir'de doğdu. İstanbul'da Robert Kolej'i bitirdikten sonra 1949-1952 arasında Londra Üniversitesi'nde eczacılık okudu. Yurda döndükten sonra bir süre *Vatan Gazetesi*'nin sanat eki olan *Sanat Yaprakı*'nın yöneticiliğini yaptı. 1954'te Eczacıbaşı İlaç Sanayi ve Ticaret AŞ'ne katılan Şakir Eczacıbaşı'nın yayın ve iş yaşamı birlikte gelişti.

Sabahattin Eyuboğlu ve Fransız film yönetmeni Pierre Biro ile Anadolu kültürü üstüne bazıları uluslararası ödüller kazanan belgesel filmler yaptı. *Tipta Yenilikler* adlı bir dergi yayımladı. 1965'te Türk Sinematek Derneği'nin kuruluşuna öncülük etti ve on yıl süreyle başkanlığını yaptı. Fotoğrafçılığa 1962'de başlayan Eczacıbaşı, İstanbul, New York, Washington, Michigan ve Federal Almanya'nın sekiz kentinde sergiler açtı, fotoğrafları uluslararası dergilerde yayımlandı. Ayrıca 1968'den başlayarak her yıl yayımladığı *Eczacıbaşı Fotoğraf Ajanda* yıllıklarında birçok sanatçının yapıtlarını bir araya getirerek Türk fotoğrafının en geniş kapsamlı ve en uzun süreli derlemesini oluşturdu. Günümüzde de Eczacıbaşı ilaç kuruluşunun genel yöneticiliği, Eczacıbaşı Holding yürütme kurulu başkanlığı görevlerinin yanı sıra fotoğraf çalışmalarını sürdürmektedir.

Şakir Eczacıbaşı ilk çalışmalarından başlayarak izlenimci (empresyonist) bir fotoğraf anlayışını benimsemiştir. Yapıtları çoğunlukla görsel bir anlatıma

yönelik biçim ve renk istifleridir; ama fotoğrafı çekilen konular bu istiflerin ardında önemlerini yitirmezler, tersine yaratıya etkin biçimde katılırlar. Eczacıbaşı, özgün, çarpıcı ve duyarlı bir teknikle Türk fotoğrafında renk olgusunun boyutlarını zorlayan başlıca sanatçılardan biri olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Yaşamak İçin* (Sabahattin Eyuboğlu ile), 1960, film; *Anlar*, 1983, albüm.

Arthur Stanley Eddington

EDDINGTON, Arthur Stanley (1882-1944)

Yıldızların
enerji
kaynağı

İngiliz, astrofizikçi. Yıldızların iç yapısı ve görelilik kuramına ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

28 Aralık 1882'de Kendal'da doğdu, 22 Kasım 1944'te Cambridge'de öldü. Henüz iki yaşındayken babasının ölümü üzerine, köklü bir Quaker ailesinden gelen annesi ve kızkardeşiyle birlikte Weston-super-Mare'e yerleşen Eddington bu sakin Quaker çevresinde büyüdü ve yaşamının sonuna değin bu Protestan mezhebine bağlı kaldı. Nitekim I.Dünya Savaşı'na inançları gereği katılmadı. Daha küçüklüğünden matematikte başarılı olan Eddington 16 yaşında Owen's College'a (şimdiki Manchester Üniversitesi) burslu olarak girdi. 1902'de Cambridge'de Trinity College'a girerek buradaki ikinci yılının sonunda çok zor bir yarışma sınavı olan "trijos"ta birinci oldu. Böylece Trinity College tarihinde ilk kez bir ikinci sınıf öğrencisi birinciliği almış oluyordu. 1905'te mezun olan Eddington, bir yıl sonra başasistan olarak girdiği Greenwich Gözlemevi'nde 1913'e değin çalışarak astronomi konusunda deneyim kazandı. Bu dönemde, birkaç yıl sonra kendisini astrofizikğin ön saflarına çıkaracak kuramsal çalışmalarını sürdürürken bir yandan da gözlemler yapıyor, 1909'da geodezi istasyonunun boylamını ölçmek üzere Malta'ya ve 1912'de de Güneş tutulmasını izlemekle görevlendirilen ekibin başkanı olarak Brezilya'ya yapılan bilimsel gezilere katılıyordu. 1913'te astronomi profesörü olarak atandığı Cambridge Üniversitesi'nde gözlemevinin yönetmenliğine de getirildi. 1914'te Royal Society

üyeliğine seçildi. 1919'da ışığın Güneş'in yanından geçerken Einstein'ın genel görelilik kuramında ileri sürdüğü gibi sapıp saptığını ölçmek üzere görevlendirilen, biri Brezilya'ya diğeri Batı Afrika'ya gidecek iki araştırma ekibinin çalışma programlarını hazırlayarak, Afrika'da Principe Adası'na giden ekibe başkanlık etti. Bu çalışmaları Einstein'ın kuramına ilk önemli desteği sağladı. Birçok üniversiteden fahri doktora alan, ülkesinin önemli bilimsel kurumlarının çoğunda başkanlık dahil etkin roller alan Eddington'a 1930'da "Sir", 1938'de de Liyakat nişanı verildi.

Eddington'ın çalışmaları astrofizikten bilim felsefesine dek geniş bir alanı kaplamakla birlikte, astrofizik, genel görelilik kuramı ve "temel kuram" olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Astrofizikle ilgili önemli çalışmalarını yayımlamadan önce Eddington, yıldızların hareketi konusundaki istatistiksel bilgileri inceledi, bunlara kendi gözlemlerini de katarak 1914'te yayımladığı *Stellar Movement and the Structure of the Universe* ("Yıldızların Hareketi ve Evrenin Yapısı") adlı yapıtında dönemin kozmoloji bilgisini özetledi. Bu yapıtında ileri sürdüğü sarmal bulutsuların Samanyolu'nun çok ötesinde bulunan başka gökadarlar olduğu savı daha sonraki araştırmalarla doğrulanmıştır. Eddington'ın astrofizik konusundaki araştırmaları bu yıllarda ilgi çekmeye başladı. 10 yıl kadar önce Sampson ışıınım basıncının yıldız yapısında önemli bir rol oynaması gerektiğini savunmuştu. Daha sonra Emden ve Schwarzschild, bir yıldızın dış tabakalarının ışıınım basıncına dayalı bir kuram öne sürmüşlerdi. Eddington bu çalışmaları daha da geliştirerek, bir yıldızın yapısında ışıınım basıncının yıldızın merkezinden başlayarak önemli bir rol oynaması gerektiğini ileri sürdü. Burada önemli bir sorun, yıldızların ısıma için gerekli enerjiyi hangi kaynaktan sağladığıydı. Jeoloji araştırmaları ve kayalardaki radyoaktifliğin ölçülmesiyle elde edilen bilgilerin ışığında dünyanın yaşının milyar yıl düzeyinde olması gerekiyordu. Bu da evrenin ve yıldızların yaşı konusunda bir fikir veriyordu. Buna karşılık 19.yy'ın ileri gelen bilim adamlarından Kelvin (W.Thomson) ve Helmholtz'a göre, ısıma için ilk akla gelen kimyasal enerjiyle kütleçekimi potansiyel enerjisi ancak 10 milyon yıl kadar dayanabilirdi. Milyarlarca yıllık bir ışımayı açıklayabilmek için Eddington ve J.Perrin 1920'de birbirlerinden bağımsız olarak bu durumda ancak nükleer enerjinin söz konusu olabileceğini ileri sürdüler. Bunun üzerine Eddington ile J.H.Jeans arasında uzun ve önemli bir tartışma başladı. Jeans nükleer enerjinin bir yıldızın çok daha uzun yaşamasına olanak sağlamakla birlikte yapısı bakımından birtakım dengesizliklere yol açabileceği görüşünü vurguluyordu. Sonunda Eddington haklı çıktı; Atkinson, von Weizsaecker, Houtermans ve özellikle Bethe'in çalışmaları sonucu yıldızların bugün "karbon çevrimi" diye bilinen mekanizmayla ışıınmalarını sürdürebildikleri anlaşıldı.

Eddington'ın astrofizik alanındaki başka bir önemli buluşu da kütle-parlaklık yasasıdır. Bu yasaya göre bir yıldızın kütlesi ne kadar büyükse yıldız o oranda parlaktır; ancak parlaklığı da zamanla o kadar çabuk azalır. Eddingtonsömüş yıldızlarla da ilgilenerek, bugün "beyaz cüce" diye adlandırılan yıldızların yoğunluklarının o gün için düşünilemeyecek kadar

büyük olduğunu saptadı. Bu tür yıldızlarda maddelerin bir santimetre kübünün tonlarca kütle içermesi gerektiği görüşü ilk önce kuşkuyla ve hatta alayla karşılandıysa da bugün Eddington'ın ileri sürdüğünden daha yoğun sönmüş yıldızların bulunduğu biliniyor. Eddington'ın 1926'da yayımladığı *The Internal Structure of the Stars* ("Yıldızların İç Yapısı") adlı yapıtı çağdaş astrofiziğin en önemli kaynaklarından biri sayılır.

Eddington'ın gerek bilimsel nitelikte, gerek bilimi kitlelere tanıtmada düzeyinde önemli çalışmalar yaptığı bir diğer alan genel görelilik kuramıdır. 1905'te Einstein özel görelilik kuramını ileri sürünce, Eddington kuramı ilgi ile karşılaşmış, yeni ufuklar açan bir çalışma olarak değerlendirmişti. Bununla birlikte bu kuramın eksikleri de vardı; örneğin kütle çekiminin görelilik çerçevesi içinde nasıl yer alacağı belli değildi. Einstein 1915'te genel görelilik kuramıyla bu soruna bir çözüm önerdi; çekim kuvvetini ortadan kaldırarak, yerine uzay zaman eğriliği kavramını getirdi. Einstein'ın, bu çalışmaları Eddington'ın hemen ilgisini çekti. Royal Society'nin önerisiyle, bu kurama ilişkin kısa bir tanıtma yazısı yazdı. Daha sonra kuramın o dönemdeki anlayışa göre çok zor bir matematiği gerektiren yapısını öğrenen Eddington, makalesini genişleterek 1923'te *The Mathematical Theory of Relativity* ("Göreliliğin Matematik Kuramı") adlı yapıtını yayımladı. Einstein, Almanca çevirisinin önsözünde kuramının en iyi bu yapıtta anlatıldığını belirtir. Eddington kozmolojiye ilişkin daha sonraki çalışmalarında Einstein'ın düşüncelerinden yararlandı. O da Einstein gibi genel görelilik kuramını çekim ve elektrodinamiği içine alacak daha geniş bir uzay-zaman geometrisine genellemeyi denediyse de başarılı olamadı. Eddington, Einstein'ın kuramını İngilizce konuşan ülkelere tanıtan kişi olarak bilinir.

1920'lerin sonlarına doğru kuantum kuramı kesin biçimini alıp, Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin çerçevesinde doğa felsefesinde gerekircilik yerine olasılıklara dayanan belirsizlik kavramı ağırlık kazanınca, Eddington yeni gelişmeleri hemen benimseyerek görelilik kuramı ile kuantum kuramını birleştirme problemini ele aldı. "Temel kuram" diye adlandırdığı ve yaşamının sonuna değin sürdürdüğü bu çalışmalarında amacı, evrene ilişkin bilgilerin tutarlı bir kuramda sentezini gerçekleştirmek, görelilik ve kuantum kuramlarını birleştirerek fizikte sık sık karşılaşılan temel sabitleri (örneğin kütleçekim, Planck, Rydberg sabitleri, ışık hızı, vb.) kuramdan doğal olarak elde etmektir. Ne var ki Eddington'ın ölümünden sonra yayımlanan bu çalışmasındaki kullandığı yöntemler aynı konuda çalışan kuramcılarınınkinden derin farklılıklar gösterdiği ve eldeki kısıtlı verilerle geliştirilen bu denli genel bir kuramın geçerliliği kuşkuyla karşılandığı için temel kuram büyük bir yankı uyandırmadı. Eddington son çalışmalarının dayandığı fizik ve doğa felsefesini 1939'da yayımladığı *The Philosophy of Physical Science* ("Fizik Biliminin Felsefesi") adlı yapıtında açıkladı. "Seçici öznelcilik" diye adlandırdığı ve insanın yapısından dolayı doğayı ancak belirli bir biçimde görmeye mahkûm olduğunu ileri süren görüşü, temel kuramında olduğu gibi olumlu bir yankı uyandırmadı. Ardındaki öznelci felsefe benimsenmemekle ve fizik de son yıllarda

1930'larda öngörülemezcek yönlerde gelişmiş olmakla birlikte, ilk kez Eddington tarafından ortaya atılmış bazı kavramların ya da benzerlerinin bugünkü kuramlara yerleşmeye başlaması temel kuramın ileride önem kazanabileceğini göstermektedir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Stellar Movement and the Structure of the Universe*, 1914, ("Yıldızların Hareketi ve Evrenin Yapısı"); *The Mathematical Theory of Relativity*, 1923, ("Göreliliğin Matematik Kuramı"); *The Internal Structure of the Stars*, 1926, ("Yıldızların İç Yapısı"); *The Expanding Universe*, 1933, ("Genişleyen Evren"); *Relativity, Theory of Protons and Electrons*, 1936, ("Proton ve Elektronların Görelilik Kuramı"); *The Philosophy of Physical Science*, 1939, ("Fizik Biliminin Felsefesi"); *Fundamental Theory*, (ö.s.), E.T. Whittaker (der.), 1946, ("Temel Kuram").

• **KAYNAKLAR**: A.V. Douglas, *The Life of Arthur Stanley Eddington*, 1956; A.W. Kilmister, *Sir Arthur Eddington*, 1966; E.T.W. Whittaker, *From Euclid to Eddington: A Study of the Conceptions of the External World*, 1949.

• **BAKINIZ**: BETHE, DIRAC, EINSTEIN, EMDEN, HEISENBERG, HUBBLE, JEANS, KELVIN, LÉMAÎTRE, SCHWARZSCHILD, VON WEIZSÄCKER.

EDEBALI

(? - 1325)

Türk ahî şeyhi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında önemli hizmetleri olmuştur.

Karaman'da doğdu, Bilecik'te öldü. Şeyh Edebalı'nın yaşamıyla ilgili bilgiler söylencelere dayanır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin kayınbabası olarak bilinir.

Öğrenimine Karaman'da başladı. Sonra Şam'a gitti. Orada Hadis, tefsir, fıkıh okuduktan sonra Anadolu'ya döndü. Osman Gazi Söğüt ve yöresinde bulunduğu sırada Edebalı Eskişehir ile Söğüt arasında İtburnu'nda yaşıyordu.

Aşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Ali-i Osman*'ında bildirdiğine göre: "Osman Gazi, Edebalı'nın evine konuk olur. Bir gece düşünde şeyhin koynundan bir ay doğarak Osman Gazi'nin göğsüne girer ve göbeğinden bir ağaç biçiminde çıkar. Dallarının gölgesiyle bütün dünyayı örter. Edebalı bu düşü yorumlayarak, Osman'ın soyunun dünyaya egemen olacağını söyledikten sonra kızı Malhun'u (Mal Hatun) Osman'a verir. Bu evlilikten Orhan Bey doğar".

Osman Gazi Bilecik'i aldıktan sonra buranın vergi gelirini Edebalı'ya vermiştir. Düş yorumunda ünlü olan şeyhin 125 yıl yaşadığı söylenir. Eskişehir'de adına yapılmış bir makam türbesi vardır.

Edebalı ile ilgili bilgiler veren bir başka kaynak olan Oruç Bey Tarihi'nde ise, düşü görenin Osman Gazi'nin babası Ertuğrul, Edebalı'nın kızının adının da Rabia olduğu belirtilir. Öte yandan Orhan Gazi'nin elde bulunan 1324 tarihli vakfiyesine göre de Malhun, Edebalı'nın kızı olmayıp Ömer Bey adında birinin kızıdır.

Edebalı, oğlu Şeyh Mahmud, şeyhin öğrencisi ve

◀
"Temel
Kuram"

damadı Dursun Fakih, Ahî Şemseddin, oğlu Ahî Hasan daha sonra yine Ahîler'den Cendereli Kara Halil, Osman Bey'in temelini attığı Osmanlı Beyliği'nin kurulmasında önemli hizmetler görmüşlerdir.

• **KAYNAKLAR:** Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Ali-i Osman*, 1914; Oruç Bey, *Tarih*, 1972; İ.H.Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, (19), 1941.

• **BAKINIZ:** ORHAN GAZİ, OSMAN I.

EDELMAN, Gerald Maurice (1929)

ABD'li moleküler biyoloji uzmanı. Antikorların kimyasal yapılarının anlaşılmasına ışık tutan çalışmalar yapmıştır.

1 Temmuz 1929'da New York'ta doğdu. Gençlik yılları, II. Dünya Savaşı ertesinin çalkantılı dönemine rastladığından, liseden sonra öğrenimini güçlüklerle sürdürebildi. Ursinus College'daki kimya öğreniminin ardından Pennsylvania Üniversitesi'nde lisansüstü eğitimini tamamladı ve 1945'ten 1955'e değin Massachusetts Genel Hastanesi'nde çalıştı. 1957'de asistan olarak girdiği Rockefeller Üniversitesi'nden 1960'ta doktora derecesini aldı, 1963'te yardımcı profesörlüğe, 1966'da da profesörlüğe yükseltildi. ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine ve Fransız Bilimler Akademisi yabancı üyeliğine seçilen Edelman 1972'de Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü R.R. Porter ile bölüştü.

Bakteri, virüs, parazit gibi hastalık yapıcı organizmaların, antijen denilen, protein yapısında bir madde içerdiği, vücudun da her antijeni etkisiz kılmak üzere özel bir antikor üreterek yabancı organizmalara karşı koruyucu bir bağışıklık tepkimesi geliştirdiği öteden beri biliniyordu, ama 1950'lerin sonlarına gelindiğinde bile bu sürecin nasıl gerçekleştiği yeterince açıklanamıyordu. 1960'tan sonra, antikor moleküllerin yapısını çözümlmeye yönelik araştırmalar giderek yoğunlaştı. Özellikle ABD'de Edelman'ın, İngiltere'de Porter'ın birbirlerinden bağımsız olarak sürdürdükleri uzun çalışmalar sonucunda vardıkları nokta, hem bağışıklık bilim araştırmalarına hız verilmesine etken olacak nitelikteydi, hem de klinik tanı ve tedavi yöntemlerinde daha iyi sonuçlar alınmasını sağlayacak düzeyde uygulama değeri vardı.

Bu noktaya varılmasında en önemli adım, 1950'lerde geliştirilen "immünoelektroforez" tekniğidir. Koloidal eriyiklerde asıltı halinde bulunan taneçiklerin elektrolizine dayanan elektroforez tekniğiyle bağışıklık tepkimelerini birleştiren bu yöntem, kan serumunda bulunan ve "immünoglobülin" denilen, antikor özelliğine sahip proteinlerin serumdan kolayca ayrılmasını sağlar. Bu teknikten de yararlanan Edelman ve çalışma arkadaşları, çeşitli kimyasal bileşikler kullanarak laboratuvar koşullarında tüm bir antikor molekülü oluşturmak ve kimyasal yapısını belirlemek amacıyla giriştikleri 12 yıllık bir çalışma sonucu 1969'da, 19.960 atom içeren, 150.000 atom

ağırlığında biyokimyasal bir varlığın tam bir modelini oluşturmayı başardılar. Kan plazmasındaki gammaglobülin molekülünü bileşenlerine ayıracak bir enzim kullanan Porter'm araştırmaları da, aynı biyokimyasal soruya değişik açıdan bütüncü bir yanıt getirmişti.

Edelman ve Porter'a 1972 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandıran bu bulgular, bulaşıcı hastalıklara karşı vücudun savunma mekanizması, organ ve doku nakilleri sırasında görülen red olaylarının nedenlerinin anlaşılabilmesi gibi konularda yeni araştırmalara ışık tutmuştur.

• **BAKINIZ:** BORDET, BURNET, MEDAWAR, R.R. PORTER, A.S.WIENER.

EDEN, Anthony (1897-1977)

İngiliz siyaset ve devlet adamı. Üç kez dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuş, 1955-1957 arasında başbakanlık yapmıştır.

12 Haziran 1897'de Windleston kasabasında doğdu, 14 Ocak 1977'de Alvediston kasabasında öldü. Eton'daki bir özel okulda başladığı öğrenimine, I. Dünya Savaşı nedeniyle bir süre ara verdi. Savaş bitince Oxford'daki Christ Church'e girerek Arapça ve Farsça öğrenimi gördü. 1923'te Muhafazakâr Parti'den Avam Kamarası'na giren Eden, 1957'ye değin parlamentoda kaldı. Bu süre içinde üç kez dışişleri bakanlığı, bir kez de başbakanlık yaptı.

1926-1929 arasında A. Chamberlain'ın parlamento sekreterliğini, 1931-1933 arasında dışişleri bakanı yardımcılığı yapan Eden, 1935'te Milletler Cemiyeti bakanı oldu. Bu görevlerde gösterdiği başarıdan dolayı 1935'te dışişleri bakanlığına getirildi. Ancak, Başbakan N. Chamberlain'ın İtalya ve Almanya'nın saldırganlık siyasetlerine karşı izlediği "yatıştırma" siyasetine karşı çıkarak 1938'de bakanlıktan istifa etti. II. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra, Eylül 1939'da Churchill başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde önce sömürgeler bakanı, daha sonra da savaş bakanı oldu. 1940'ta yeniden dışişleri bakanlığına getirildi ve 1945'te İşçi Partisi iktidara gelene değin bu görevde kaldı. Daha sonra Avam Kamarası'ndaki muhalefet grubunun başkanlığını yürütmeye başladı. Bu sırada siyasi kişiliğini tanıtmaya fırsatı buldu ve Churchill'den sonra Muhafazakâr Parti'yi yönetecek kişi olarak görülmeye başladı.

1951 seçimlerini Muhafazakâr Parti kazanınca, Churchill tarafından bir kez daha dışişleri bakanlığına ve başbakan yardımcılığına getirildi. Bakanlığı sırasında birçok konferansta uluslararası sorunların çözümü için arabuluculuk girişimlerinde bulundu. 1955'te Churchill Muhafazakâr Parti başkanlığından ve başbakanlıktan çekilince her iki görevi de üstlendi. 1956'da, Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine bölgeye askeri müdahale kararı aldı. Bu kararın gerek yurt içinde, gerek yurt dışında sert eleştirilere yol açması Eden'i, birlikleri

geri çekmek zorunda bıraktı. Kamuoyunda desteğini yitiren Eden, Ocak 1957'de sağlığının bozulmasını gerekçe göstererek başbakanlıktan istifa etti ve siyasetten çekildi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Foreign Affairs*, 1939, ("Dış İşleri"); *Full Circle*, 1960, ("Tam Daire"); *The Reckoning*, 1965, ("Hesaplaşma").
- **BAKINIZ:** N.CHAMBERLAIN, Winston CHURCHILL.

EDGEWORTH, Francis Ysidro (1845-1926)

İngiliz, iktisatçı. Matematiksel iktisadın ve istatistiğin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

İrlanda'nın Longford Kontluğu'ndaki Edgeworthstown'da doğdu, Oxford'ta öldü. Özel öğretmenler tarafından eğitildi. Gençken edebiyatla ilgilendi ve İspanyolca, Fransızca, Almanca, İtalyanca öğrendi. 17 yaşındayken Dublin'deki Trinity College'a girdi. Daha sonra Oxford'daki Balliol College'da öğrenim gördü. Uzun yıllar hukukla uğraştıktan sonra, Londra'daki King's College'da mantık dersleri vermeye başladı. Bir süre sonra ekonomi politik profesörü oldu. 1891'de ekonomi politik profesörü olarak Oxford Üniversitesi'ne girdi ve bu üniversitenin kolejlerinden biri olan All Souls'a öğretim üyesi oldu. 1912'de Royal Statistical Society'nin (Kraliyet İstatistik Derneği) başkanlığına ve danışma kurulu üyeliğine getirilen Edgeworth, emekli olduktan sonra da Oxford'da profesörlük yapmaya devam etti. 1922'den sonra British Association'ın iktisat bölüm başkanlığı ve Royal Economic Society'nin (Kraliyet İktisat Derneği) başkan yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1891'de *Economic Journal* adlı dergiyi yayımlamaya başlayan Edgeworth, ölümüne değin bu derginin genel yayın yönetmenliğini ve yazı kurulu başkanlığını yaptı.

Edgeworth'un 1881'de yayımlanan *Mathematical Psychics* ("Matematiksel Psikik") adlı kitabı en önemli yapıtıdır. İlk kez bu kitabında kullandığı "anlaşma eğrisi" ve kendi adıyla anılan "tahsisler dizisi" ya da "çekirdek" kavramları, Neo-Klasik iktisatçıların "mücadele dengesi" ve refah iktisadi ile ilgili kuramsal incelemelerinin temel kavramları olma niteliğini korumaktadır. Yine bu kitapta yer alan takas kuramı günümüzdeki dinamik iktisadi düzenlenmelerle ilgili çalışmaların çıkış noktasıdır. İlk bölümü, matematiğin yalnızca sayısal olgulara uyarlanabileceğine ilişkin görüşlerin eleştirisine ayrılan kitabın geri kalan bölümü, faydacı ahlakın pratiğe uyarlanmasına ilişkin çalışmaları içerir.

Edgeworth'un 1881'den sonraki çalışmalarının ağırlığını *Economic Journal*'a yazdığı, monopol, düopol, fiyat kırma ve vergi konularındaki makaleler oluşturur. 1925'te *Papers Relating to Political Economy* ("Ekonomi Politikle İlgili Makaleler") adlı bir kitapta biraraya getirilen bu makalelerden birinde yer

alan, tamamlayıcı mallar satan monopolcüler ile düopolcüler için kuramsal bir denge kurmanın güçlüklerini ortaya koyan tartışma özellikle önemlidir.

Edgeworth'un bir diğer önemli çalışma alanı olasılık kuramı ve istatistiktir. *Metretike: Or the Method of Measuring Probability and Utility* ("Metretike: ya da Olasılığı ve Faydayı Ölçme Yöntemi") adlı kitabında faydanın ölçümü ve uygulanması ile olasılığın ölçümü ve uygulanması arasında ilginç paralellikler kurar. Hata yasası, gözlemler ve istatistik, hatanın hesaplanması, istatistiklerin matematiksel formüllerle sunulmasıyla ilgili çalışmaları, A.Bowley ve J.M.Keynes tarafından derlenmiştir.

Edgeworth, iktisat ve istatistik bilimlerine yaptığı katkılarını kapsamlı ve bütünsel bir çalışma haline getirmemiş olmakla birlikte, bu çalışmalarıyla matematiksel iktisadın ve istatistiğin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *New and Old Methods in Ethics*, 1877, ("Ahlakta Yeni ve Eski Yöntemler"); *Mathematical Psychics*, 1881, ("Matematiksel Psikik"); *Metretike: Or the Method of Measuring Probability and Utility*, 1887, ("Metretike: ya da Olasılığı ve Faydayı Ölçme Yöntemleri"); *Papers Relating to Political Economy*, 3 cilt, 1925, ("Ekonomi Politikle İlgili Makaleler").

- **KAYNAKLAR:** A.L.Bowley, *F.Y.Edgeworth's Contribution to Mathematical Statistics*, 1928; J.M.Keynes, *Essays in Biography*, 1926.

EDGÜ, Ferit (1936)

Türk öykü ve roman yazarı. Batı kültüründen kaynaklanan edebiyat anlayışı çerçevesinde Türk halkının çeşitli kesimlerinden insanları iç dünyalarına yönelerek yansıtmıştır.

24 Şubat 1936'da İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde okudu. Avrupa sınavlarını kazanarak, öğrenimini tamamlamak için 1958'de Almanya'ya gitti. Daha sonra Paris'e geçti ve 1959'dan 1964'e kadar seramik, resim, sanat tarihi dallarında öğrenim gördü. Resim çalışmalarına ağırlık verdi. Çeşitli toplu ve uluslararası sergilere katıldı. 1968-1981 arası metin yazarı ve yönetici olarak reklam sektöründe çalıştı. 1977'de Ada Yayınları'nı kurdu.

Edebiyata şiirle başladı. İlk şiirleri 1952'de *Kaynak* dergisinde yayımlandı. 1956'da *Mavi* dergisi çevresinde toplanan genç edebiyatçıları arasında yer aldı. Çeşitli dergilerde sanat sorunları üzerine inceleme, deneme, eleştiri yazıları yazdı, çeviriler yaptı. Başlangıçta sanatsal değerlere ağırlık veren öyküleriyle, daha sonra iseyedeksubay öğretmen olarak bulunduğu doğu illerindeki yaşamı yansıtıyla ilgi çekti.

Bir Gemide kitabına 1979 Sait Faik Hikâye Armağanı, *Ders Notları*'na ise Türk Dil Kurumu 1979 Deneme Ödülü verildi. Deneme ve öykülerinden bazıları, İngilizce, Fransızca, Bulgarca ve Farsça dillerine çevrilerek dergi ve antolojilerde yayımlandı. *Kimse* ve O romanlarından esinlenerek çekilen *Hak-*

karî'de Bir Mevsim adlı film, uluslararası sinema şenliklerinde çeşitli ödüller kazandı.

Ferit Edgü yapıtlarında çeşitli baskılar altında yaşayan kentsoylu insanın mutsuzluğunu tedirginliğini ele alır. Gerçekliği varoluşçu felsefe çerçevesinde yorumlamış, biçimsel kaygılarla simgelere, soyutlamalara yer veren özgün bir üslup oluşturmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): Öykü: *Kaçkınlar*, 1959; *Bozgun*, 1961; *Av*, 1967; *Bir Gemide*, 1978; *Çiğlık*, 1982. Roman: *Kimse*, 1976; *O*, 1977. Şiir: *Ah Min'el Aşk*, 1978. Deneme: *Ders Notları*, 1978; *Yazmak Eylemi*, 1980.

EDHEM BEY [Santurî, Büyük] (1855-1926)

Türk santur sanatçısı. Türk musiki tarihinin bilinen en değerli santurîsidir.

İstanbul'da doğdu, 14 Eylül 1926'da öldü. Kaptan Ali Efendi ile Fatma Hanım'ın oğludur. Soğuk-çeşme Askeri Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra, sınavla Enderun'a girdi. Keman çalmak istediği halde, Enderun'daki hocalarının ısrarıyla santura (santur kanuna benzeyen ama küçük tokmakların tellere vurulmasıyla çalınan bir çalgıdır) başladı. Şefik Bey'den genel musiki bilgileri, Hilmi Bey'den santur öğrendi; santur çalmakta kısa zamanda büyük yetenek gösterdi. Hepsı aynı dönemde yaşamış olan, biri de santur çalan aynı addaki dört musikiciden, "Santurî Büyük Edhem Bey" sanıyla anılarak ayırt edilir.

Enderun'dan ayrıldıktan sonra Maliye Nezaretî'nde tereke memuru oldu. Ayrıca, Firuzağa'da bir dersane açtı. Şehzade Ziyaeddin'in başkanlığında kurulan Dârü'l-Musikî-i Osmanî meşkhanesinde de çalıştı, santurda ve başka sazlarda birçok öğrenci yetiştirdi.

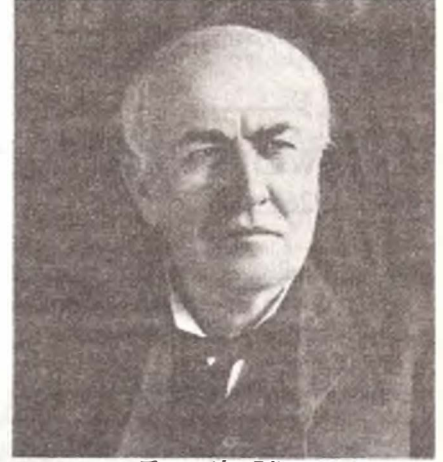
Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde, sultan sarayları ile zamanın ünlü konaklarında uzun yıllar santur çaldı; fonograf kovanları doldurdu; II.Abdülhamid tarafından huzura kabul edildi. 1913'te sağ tarafına felç gelince, Maliye Evrak Kalemi memurluğundan emekliye ayrıldı. On üç yıl felçli yaşadıktan sonra, 1926'da, odasındaki mangaldan sıçrayan bir kıvılcımın yatağını tutuşturması sonucu yanarak öldü.

Edhem Bey santurilikte virtüözlüğe erişmiş, Türk musikisinde bu sazı en iyi çalan sanatçı sayılmıştır. Peşrev, saz semaisi, beste, semai, sirtö, longa, köçekçe, polka, marş, vals, şarkı formlarında üç yüz elliye aşkın yapıt bestelemiştir. Şehnaz longa en beğenilen yapıttır. Hicazkârbuselik ile çeharagaazın adlarında iki bileşik makam düzenlemiş, bu makamlardan beste de yapmıştır. Zengin bir nota koleksiyonunu oluşturmuş, ayrıca birçok bestecinin yapıtını notaya almıştır.

- YAPITLAR (başlıca): Şehnaz longa; Mâhür peşrev; Sultaniyegâh ağır aksak şarkı ("Güller açmış, bülbul olmuş bikarar"); Sultaniyegâh yürük curcuna şarkıları ("Bu gül-zârın yine bir nevbaharı" ve "Gönül sevdi şimdi

bir yâr"); hüzzam aksak şarkı ("Bak halime cânâ, bana çeşmin neler etti").

- KAYNAKLAR: V. Seyhun, *Santurî Ethem Bey*, 1948; İ.M.K. İnal, *Hoş Sada*, 1958; M.Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, 1970.

Thomas Alva Edison

EDISON, Thomas Alva (1847-1931)

ABD'li mucit. Elektrik ampulünü geliştirmiş, buluşlarıyla elektrik teknolojisine zengin olanaklar kazandırmıştır.

11 Şubat 1847'de Ohio Eyaleti'nin Milan kasabasında doğdu, 18 Ekim 1931'de New Jersey Eyaleti'nin West Orange kentinde öldü. Eğitim düzeninden sıkıldığı için daha üçüncü ayın sonunda ilkokuldan ayrılan, o aralar geçirdiği bir hastalık nedeniyle kulakları ağır işitmeye başlayan Edison, sonradan özellikle fizik, kimya kitapları okuyarak ve deneyler yaparak kendi kendini yetiştirdi. En çok ilgisini çeken konu da, çocukluğunda yeni uygulanmaya başlamış olan elektrikli telgraftı. Elektrik ve telgrafın ilkelerini, ayrıca bir telgraf aygıtı yaparak Mors alfabesini öğrendi. Evde kurduğu küçük laboratuvarına gerekli araçları alabilmek için, trenlerde gazete ve yiyecek sattı. Zamanla laboratuvarını da trene taşıyarak deneylerini orada sürdürdü, bir de küçük baskı makinesi edinerek trende gazete çıkarmaya başladı. Ancak trendeki laboratuvarında bir kaza sonucu çıkan yangın, aletleriyle birlikte trenden atılmasına neden oldu. Edison 15 yaşındayken, oğlunun hayatını kurtardığı bir istasyon şefinden telgrafçılığı öğrendi. Böylece 1862'den sonra telgrafçı olarak bir kentten öbürüne dolaşmaya başladı. Louisville'de çalışırken telgraf mesajlarını kaydeden bir alet geliştirdi, bir tek hattan aynı anda birden çok mesaj geçirilmesini sağlayan bir aygıt üzerinde çalıştı. 1867 sonunda işinden ayrılarak Boston'a yerleşti. Burada Faraday'ın iki ciltlik *Experimental Researches in Electricity* ("Elektrik Konusunda Deneysel Araştırmalar") adlı yapıtını okudu. Faraday'ın matematikten çok deney ve gözleme

dayanan çalışmalarından etkilenen Edison, bir yandan bu kitaptaki deneyleri yinelerken, bir yandan da bir hat üzerinden birçok mesaj geçirilmesini sağlamak amacıyla Louisville'de başlattığı çalışmalarını sürdürdü. 1869'da telgrafçılığı bırakarak yeni araçlar geliştirebileceği bir atölye kurdu.

Bu dönemde geliştirdiği otomatik oy kayıt makinesi ile dupleks telgraf aygıtının ilgi görmemesi üzerine tüm parasını yitirerek, borç içinde New York'a giden Edison bir borsa şirketinde yüksek ücretle iş buldu. Bir yandan da telgrafla ilgili yeni icatlar üzerinde çalışmalarını sürdürdü. Bir süre sonra bir mühendis arkadaşıyla birlikte ABD'deki ilk profesyonel elektrik mühendisliği şirketini kurdu, bir yıl içinde de Western Union telgraf şirketine yedi ayrı patentini sattı.

Bu dönemde telgraf ve borsada kullanılan elektrikli kayıt makinelerine ilişkin buluşlarından 40.000 dolarlık bir servet kazanınca, 1871'de New Jersey Eyaletinin Newark kentinde daha büyük bir atölye açarak hem yeni icatlarla uğraştı, hem de geliştirdiği araçların seri üretimini gerçekleştirdi. Daha sonraki büyük buluşlarında kendisine yardımcı olacak teknisyenlerin çoğunu çevresine topladığı bu dönemde telgraf mesajlarını kendi kendine gönderen ve kaydeden, böylece dakikada bin kelimelik bir haberleşme hızını gerçekleştiren bir aygıt geliştirdi. 1873'te İngiltere'ye giderek telgrafla ilgili buluşlarını pazarlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Şirketindeki işlerin bozulmaya yüz tutması üzerine, Western Union ile anlaşarak bu şirket için bir telgraf devresi üzerinden birçok mesajı aynı anda iletebilen yeni bir sistem geliştirmeye koyuldu. O sıralarda Western Union ve Gould telgraf şirketleri arasındaki rekabet nedeniyle Edison'un bu alandaki buluşları hemen uygulamaya konulabiliyordu. Bu arada mumlu kâğıttan yararlanarak teksir yapılabilmesini de keşfetti, ancak bu buluşunun patentini yok pahasına bir şirkete sattı.

Edison 1876'da New Jersey'deki Menlo Park'ta yalnızca yeni aletlerin geliştirilmesini amaçlayan, üretim yapmayan bir araştırma laboratuvarı kurdu. ABD'nin ve dünyanın bu ilk sanayi araştırma laboratuvarında en büyük buluşlarını gerçekleştirdi, çalışmalarıyla çağdaş elektrik teknolojisinin temelini atarak yepyeni bir çağır açtı. Bundan önceki çalışmaları daha önce bilinen bir alanda daha üstün bir teknik geliştirmeye yönelikken, Menlo Park laboratuvarı teknisyenlerin, mühendislerin ve bilim adamlarının birlikte çalışmaları ile yepyeni buluşlar ortaya çıkaran bir kuruluş oldu.

Edison 1876'da "konuşan telgraf" diye adlandırdığı telefon üzerinde çalışmaya başladı. Ancak, ağır işittiğinden çalışmaları oldukça yavaş ilerliyordu ve ilk başarılı sonucu bir yıl sonra alabildi. Oysa Bell ondan önce ilk telefon patentini almıştı. Bell'in hem mikrofonu, hem de kulaklığı manyetik etkiyle çalışıyordu. Edison'un mikrofonu ise, ses dalgalarının basınç altında karbon tanelerinin sıkışması ve gevşemesi nedeniyle direncinin değişmesi ilkesine, kulaklığı da elektrostatik etkiye dayanıyordu. Edison ayrıca telefon devrelerinde indükleme bobinleri kullanarak daha uzak mesafelerle telefon görüşmesi olanağını sağladı. Bell ile aralarındaki telefon patenti davası yıllarca sürdü. Sonunda Edison'un desteklediği Western Uni-

on şirketi, Bell Telephone şirketi ile anlaşarak telefon alanından çekildi. Çağdaş telefonda da Edison'un geliştirdiği mikrofon ile Bell'in geliştirdiği kulaklıktan yararlanıldı.

Edison'un bundan sonraki buluşu, telgraf mesajlarını kendi kendine kaydeden ve yineleyen bir aygıttı. Bir süre sonra, telefonla ilgili çalışmalarından da yararlanarak sesi kaydedip yineleyebilen gramofonu (fonografı) geliştirdi. Çok geniş yankı uyandıran bu buluşunun seri üretimini gerçekleştirebilmek amacıyla 1878 başlarında bir şirket kurdu. Ancak, aygıtın elle çevrilen diskini sabit hızla döndürme güçlüğü ve ses kaydında kullanılan kalay levhaların yumuşaklığı müzik kaydını güçleştirdiğinden, gramofonun başta uyandırdığı ilgi sürmedi. Edison da bu en sevdiği icadını, çalışmalarını elektrik ampulü üzerinde yoğunlaştırmak üzere, on yıllık bir süre için bir yana bıraktı.

1831'de Faraday'ın bulduğu dinamo ile elde edilen elektrik akımı, 1860'ta geliştirilen elektrik arklarıyla deniz fenerleri ve sokak aydınlatmasında kullanılmaya başlamıştı. Elektrikle aydınlatma konusuyla ilgilenen Edison'un yenmesi gereken ilk önemli güçlük, ev aydınlatmasında kullanılabilecek daha küçük çapta bir düzeneğin tasarlanmasıydı. Önce, havagazı ile aydınlatmayı yakından inceledi; üretim, dağıtım ve kullanım olanaklarını araştırmakla yetinmeyip elektrikle aydınlatmanın iktisadi olurluğunu da dikkate aldı. Amacı, kısıtlı kullanımı olan bir icat değil, kitlelerin kullanabileceği pratik bir aydınlatma sistemi geliştirmektir. Uzun çalışmalardan sonra, oksijenle yanan elektrik arki yerine, havası boşaltılmış ortamda (vakumda) ışık yayan ve düşük akımla beslenen bir ampul yapmak gerektiğini gördü. Daha önceki denemelerde yalnızca birkaç dakika yanan lambalar gibi umut kırıcı sonuçlar alınmış, İngiltere'de Swan'ın geliştirdiği akkor filamanlı ampul ise yeterli vakum sağlamadığından aydınlatmaya pratik bir çözüm getirememişti. Edison daha ilk deneylerinde bu buluşun uzun bir çalışma dönemi ile büyük bir yatırım gerektireceğini anladığından, basın yoluyla geniş bir tanıtım ve yardım kampanyası açtı. Böylece ilk kez, sonuçlanmış bir tasarı yerine, önemli bir yenilikle sonuçlanabilecek bir tasarı sermaye piyasası ve sanayi tarafından destekleniyordu.

*Elektrik
ampulü*

Edison'un elektrikle aydınlatma konusundaki başarısının en önemli etkenlerinden biri, sorunu parça parça değil bir bütün olarak incelemesiydi. Önce, elektrik akımının bir merkezden en ucuz biçimde dağıtılması için yüksek dirençli ve az akım tüketen bir sistem gerektiğini hesaplayarak, lambada kullanacağı teli bu koşullara uygun maddelerden seçmeye çalıştı. Yüksek dirençli bu telin yanmasını engelleyerek uzun ömürlü bir vakum sağlamak için de, yüksek vakum teknolojisini inceledi. Zamanla çevresine her alanda ustalığını kanıtlamış bir grubu topladı. Deneyler 1879 yılı sonbaharına değin sürdü. Bir yandan binlerce metal alaşımını ve organik maddeyi deneyerek ampul için en uygun filamanı ararken, öte yandan buhar enerjisini yüksek bir verimle sabit voltajlı elektrikle dönüştürebilecek dinamo sistemi üzerinde çalıştı. Sonuçta, 1879 yılının bitiminde, karbon filamanlı ilk elektrik ampulünün patenti alındı, 1880

yılbaşı gecesi de bu buluş Menlo Park'ta halka tanıtıldı.

Birkaç ay sonra, elektrikli lokomotifle çekilen küçük bir trenle gene Menlo Park'ta halka açık bir gösteri düzenleyen, ancak elektrikli tramvay ve lokomotifin öncüsü sayılabilecek bu girişimle daha fazla uğraşmayan Edison, 1881 Şubatı'nda, New York kentinin elektrikle aydınlatılması projesini yürütmek üzere bu kentte kurduğu yeni bir laboratuvara taşındı. Bu geniş kapsamlı tasarı 4 Eylül 1882'de gerçekleştirildi; ayrıca, Fransız Devrimi'nin 100. yılı nedeniyle Paris'te düzenlenen serginin aydınlatma sistemi de gene Edison'un laboratuvarında tasarlandı. Elektrikle aydınlatmanın uluslararası bir sergide tüm dünyaya tanıtılması çok önemli gelişmelere yol açmış, Edison'un 1878'de kurmuş olduğu küçük şirketin General Electric gibi dev bir kuruluşa dönüşmesini sağlamıştı.

Edison'un elektrikle aydınlatma konusundaki en büyük yanlıgısı, transformatör yardımıyla voltajı kolayca yükseltip düşürülebilen değişken akımın önemini kavrayamamasıdır. Voltajı yükseltilerek dağıtım giderleri büyük ölçüde azaltılabilecek değişken akım üreten dinamo 1880'lerde Westinghouse tarafından geliştirilmişti. Ancak Edison, yüksek voltajlı değişken akımın tehlikeli olduğunu savunarak, hatta laboratuvarında kedi ve köpekleri değişken akımla öldürerek bu akıma karşı büyük bir kampanya başlatmıştı. Westinghouse ile General Electric şirketleri arasında rekabetin de körüklediği bu propaganda savaşı sürüp giderken, ilk kez 1890'da kullanılan elektrikli sandalye de Edison'un savına güçlü bir kanıt oldu. Ne var ki, bu akımın sanayideki önemini kavrayamayan Edison'un doğru akımlı sistemi yalnızca küçük çaptaki elektrik santrallerine olanak tanırken, büyük santrallerin kurulabilmesini sağlayan değişken akım olmuştur.

Edison, 1883'te elektrik ampulü üzerindeki çalışmalarını sürdürürken, filamandaki karbon tanelerinin zamanla buharlaşarak lambanın yüzeyinde biriktiğini gözlemledi. Bugün "Edison olayı" olarak da bilinen ve Edison'un tek bilimsel buluşu olarak nitelenen bu gözlem sonradan radyo lambasının temelini oluşturdu.

1886'da West Orange'da yeni bir laboratuvar kuran Edison, o sıralar Bell'in gramfonunda küçük bir değişiklik yaparak yeni bir patent alması üzerine, bu eski projeye ilgilenmeye başladı. 1888'de geliştirdiği yeni gramfonu üretecek bir şirket kurmasına karşın, ertesi yıl tüm ilgisini demir cevherinin artırılması konusunda yoğunlaştırdı; ancak bu proje onu 1899'a değin uğraştıracak, üstelik 4 milyon dolar gibi büyük bir zararla sonuçlanacaktı.

Edison'un adıyla birlikte anılan en önemli buluşlardan biri de, çağdaş sinema makinelerinin öncüsü sayılan "kinetoskop"tur. Gerçekte, daha önceki örnekleri pek aşmayan, kendisinden sonraki örneklerle de önemli bir yenilik aktarmayan kinetoskopun sinema teknolojisindeki öncülüğü tartışmalı olduğu gibi, yaratıcısı da Edison değildir. 1888'de geliştirilen çekim makinesi kinetograf da, birkaç yıl sonra tasarlanan gösterme makinesi kinetoskop da Edison'un laboratuvarındaki araştırmacıların düşüncesiydi. Eastman'ın ürettiği, bobin biçiminde sarılmış selüloit

"Kodak" filmlerini kullanan kinetografda film bobini, her karenin üst ve alt kenarına açılmış ikişer çift deliğe geçen tırnaklar ve sürekli bir hareket mekanizması aracılığıyla, saniyede 48 karelik bir hızla dönüyordu. Kutu biçimindeki kinetoskopun içinde aynı hızla birbirini izleyen kareler, bir göz deliğinden bakan tek bir seyircide hareketliymiş izlenimini uyandırıyor. Her iki aygıtın da patentini alıp üretime geçen Edison giderek yaygınlaşan sinema gösterileriyle mali durumunu düzelterek yeni tasarılarla eğilme olanağı buldu.

1899'dan başlayarak yeni bir akümülatör üzerinde çalışan Edison on yıllık bir uğraşı sonucunda, kendi adıyla anılan demir-nikelli bir akümülatör gerçekleştirdi. Bu dönemde uğraştığı bir başka konu da Portland çimentosu üretimi idi. 1914'te laboratuvarlarında çıkan bir yangın işlerini altüst etti ama, H. Ford'un yardımı ve parasal desteğiyle Edison üç hafta içerisinde laboratuvarları yeniden çalışabilecek duruma getirdi. Yaşamının son yıllarında yapay kauçuk üretimiyle ilgilenen Edison, 1928'de ABD Kongresi'nin onur madalyasını aldı. 1929'da H. Ford, Menlo Park'tan arta kalan laboratuvar donanımıyla Michigan Eyaleti'nin Dearborn kentinde Edison'un anısına bir müze düzenledi.

Edison ne başkalarının yalnızca düşleyebildiklerini gerçekleştiren eşsiz bir dâhi, ne de kendi deyimiyle "gümüş dolar" peşinde koşan basit bir girişimciydi. 20. yy'ın elektrik yüzyılı olmasında önemli rol oynayan sayısız buluşlarını, çok sayıda usta ve uzmanın çalıştığı laboratuvarlarda gerçekleştirmiş, bunda gelişen bir sanayi ülkesinin tüm olanaklarından yararlanmıştı. Edison'un belki de en önemli özellikleri deneylerini yılmadan ve yorulmadan sürdürmesi ve bu süreç içinde kendi kendini eğitmesidir. Elektrik ampulü için yaklaşık 6.000 organik filaman, akümülatörü için de 8.000 çözüm denemiş olması ve öldüğünde geriye gözlemleriyle dolu 3.400 not defteri bırakması bu özelliklerinin kanıtıdır.

• **KAYNAKLAR:** W.K. ve L.Dickson, *The Life and Inventions of Thomas Alva Edison*, 1894; M.G.Garbedian, *Thomas Alva Edison: Builder of Civilization*, 1947; T.P.Hughes, *Thomas Edison: Professional Inventor*, 1976; M.Josephson, *Edison: A Biography*, 1959; W.A.Simonds, *Edison: His Life, his Work, His Genius*, 1935.

• **BAKINIZ:** A.G.BELL, G.EASTMAN, FARADAY, NERNST, STEINMETZ, J.W.SWAN, TESLA, VANDERBILT, WESTINGHOUSE.

EDİB AHMED YÜKNEKİ (? - ?)

Türk, şair. Türk edebiyatının en eski ürünlerinden *Atabetü'l - Hakayık*'i yazmıştır.

Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki'nin yaşamöyküsü, kişiliği, yaşadığı dönem ile çevresi hakkında kesin bilgi yoktur. Yapıtının sonuna eklenen yazarı bilinmeyen bir dörtlükte kör olduğu belirtilir. Emir Seyfeddin'in yazdığı başka bir dörtlükte "edibler

edibi" olarak nitelenir. Emir Arslan Hoca Tarhan'ın on beyitlik manzumesinde de doğduğu yerin Yüknec, babasının isminin Mahmud, kitabının adının *Atabetü'l-Hakayık* olduğu ve bütününün Kâşgar diliyle yazıldığı anlatılır.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı yapıtından sonra Türk edebiyatının en eski ürünü *Atabetü'l-Hakayık*'tır. Tartışmalı başka bir okunuş biçimi de *Aybetü'l-Hakayık* ya da *Aybetü'l-Hakayık*'tır. Uy-ğur harfleri ile Kâşgar dilinde (Doğu Türkçesi) yazılıp Dad Sipehsalar Mehmed adlı bir Türk beyine sunulmuştur. Yapıtı bilim dünyasına ilk kez 1906'da Necip Asım tanıtmış, daha sonra da metni Arap harflerine aktararak yayımlamıştır. Aruz kalıbı ile 484 dizelik yapıtın nerede ve hangi dönemde yazıldığı kesin olarak saptanamamıştır. Yapılan araştırmalara ve elde bulunan nüshalara göre 13. yy'ın ilk yarısında yazıldığı sanılmaktadır. 14. yy'ın sonu veya 15. yy'ın başlarında yeniden düzenlenmiştir. Elde bulunan en eski nüsha 1444'te yazılmış Semerkand nüshasıdır (Ayasofya Kütüphanesi No. 4012). Sanat amacı gütmeyen, tekdüze, kişi ahlakı konusunda öğüt verici dinsel bir yapıttır. *Kutadgu Bilig*'deki felsefi görüşün yerini burada dini öğreti almıştır. Yapıttaki kimi dizeler atasözleri arasına girmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Hibetü'l-Hakayık*, (ö.s.), Necip Asım, (yay.), 2 cilt, 1918; *Aybetü'l-Hakayık*, (ö.s.), R.R.Arat, (yay.), 1951.

EDİB SABİR

(12. yy)

İranlı şair. Şiiri bütünleştiren öğelerden birinin ses uyumu olduğu görüşünü geliştirmiştir.

Sabir b. İsmail'in adı kimi yazarlara göre Şehabeddin, Sabir ise lakabıdır. Tirmîz'de doğdu. Kaynaklarda ölüm tarihi tartışmalıdır. 1145-1151 arasında öldüğü sanılmaktadır. Horasan'da öğrenim gördü. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer zamanında (1118-1157) Tirmîz'den Merv'e geldi.

Harezmşah hükümdarı Atsız (1127-1156) Selçuklular'a karşı ayaklanınca Sencer, Atsız'ı yakından izlemek için Sabir'i elçi olarak Harezm'e yolladı. Sabir, Atsız'ın Sencer'i öldürtme girişiminde bulunacağını öğrenince, Atsız tarafından yakalanıp Ceyhun ırmağında boğduruldu.

Sabir, daha çok gazel ve kaside türlerinde başarılı ürünler verdi. Gazellerinde kulağa hoş gelen bir dil kullandı. Kavramlar arasında bağlantı kurarak şiirin dış biçimi ile iç yapısı arasında sözlerin yarattığı ses uyumuna, musikiye önem vermiştir. Şiir anlayışı bakımından çağının bellibaşlı şairlerinden Enveri, Hakani ve Senâi arasında büyük yakınlık vardır.

- BAKINIZ: ENVERİ, HAKANİ, SENÂİ.

EDİBÜ'L-MEMALİK

(1860-1917)

İranlı şair. Son dönem İran şiirine milliyetçilik düşüncesini getirmiştir.

Sultanâbad'da doğdu, Tahran'da öldü. Asıl adı Edib'dir. Önceleri Emirü's-Şuara lakabını aldı. Sonra bunu bırakıp Edibü'l-Memalik takma adını kullandı.

Dedesi, kardeşi, kızkardeşi de şair olan Edib oldukça iyi bir öğrenim gördü. İran'ın çeşitli yerlerini gezdi. Bir aralık Tebriz'de Lokmaniye medresesinde dersler verdi. 1905'te Bakü'da çıkan Türkçe *İrşad* gazetesine Farsça ek hazırladı. Sonra *Irak-ı Acem* adlı bir gazete kurdu. Bir süre adliye kuruluşlarında görev aldı.

Edib, şiirin bütün türlerinde ürünler verdi. Kasidelerinde özellikle karıştığı siyasi olaylarda başından geçenleri dile getirdi. Şiiri gerçekçi bir nitelik taşıyor. Heyecanlı bir söyleyişi vardır. Gazellerinde duygusal ağır basar. Methiye ve yergiler de yazmıştır. Edib son dönem İran şiirine milliyetçilik düşüncesini getirmesi açısından önemlidir.

- YAPITLAR (başlıca): *Divan-ı Kâmil*, (ö.s.), Vahid Destsigirdi, (yay.), 1933.

- BAKINIZ: ARİF KAZVİNİ.

EDİZ, Hasan Âli

(1904-1972)

Türk çevirmen ve tiyatro eleştirmeni. Rus edebiyatının en önemli yapıtlarını Türkçe'ye kazandırmıştır.

Yugoslavya'nın Pribor kentinde doğdu, 3 Temmuz 1972'de İstanbul'da öldü. İlköğreniminin bir bölümünü Sırpça-Hırvatça olarak, ailesinin Balkan Savaşı sırasında göç ettiği Gorajda'da yaptı. 1913'te ailesiyle birlikte Türkiye'ye geldi. Ortaöğrenimini Vefa ve Mercan liselerinde bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdi. 1924'te tıp öğrenimini yarıda bırakarak bir grup arkadaşıyla birlikte Moskova'ya gitti. Burada beş yıl kaldı, iktisat ve toplumbilim okudu. Yeniden yurda döndükten sonra, o zamanki adı Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi olan Devlet Kitapları Müdürlüğü'nde danışman olarak çalışmaya başladı. Bu kurumda yirmi yıl görev yaptıktan sonra emekli oldu.

Sırpça-Hırvatça'dan çeviriler yapan Hasan Âli Ediz özellikle Rusça'dan yaptığı çevirilerle Tolstoy, Turgenev, Puşkin, Gogol, Çehov, Dostoyevski ve Gorki gibi ustaların en önemli yapıtlarını Türk okurlarına tanıttı. Bir yandan da *Son Posta* gazetesinde tiyatro eleştirileri, *Cumhuriyet* gazetesinde ekonomi yazıları yazdı. Milli Eğitim Bakanlığı'na yayımlanan dünya klasikleri dizisinin gerçekleşmesinde büyük emeği geçti.

Hasan Âli Ediz, yaşamı boyunca yaptığı elliyi

aşkın çeviriyle, Türk okurlarının, evrensel düşüncenin boyutlarını kavramasında büyük pay sahibi olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kitap: Stalin Diyor Ki*, 1936; *İspanya'da Neler Oluyor?* 1936; *Sovyetler'de Stehanov Hareketi*, 1936. **Çeviri:** Puşkin, *Acemi Bir Köylü Kızı*, 1938; Turgenyev, *Babalar ve Çocuklar*, 1937; Gogol, *Mayıs Gecesi*, 1938; Gorki, *Aşk Rüyası*, 1939; Çehov, *Altına Koşuş*, 1940; Haşek, *Aşk Sen Herşeye Kadirsin*, 1944; Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, 1948; I.Andriç, *Drina Köprüsü*, 1962; Tolstoy, *Anna Karenina*, 1968.

EDWARD I (1239-1307)

İngiltere kralı. Krallığı sırasında parlamenter yönetim güçlenmiş, İngiltere Galler üzerinde egemenlik kurmuştur.

17 Haziran 1239'da Westminster'da doğdu, 7 Temmuz 1307'de Burgh by Sands'de öldü. Longshanks lakabıyla tanınır. 1254'te babası III.Henry, İrlanda, Bristol, Gaskonya ile, Dee ve Conway nehirleri arasında kalan bölgeyi ona verdi. Edward 1255'te İngiliz kontluk sistemini Galler'e kabul ettirmek isteyince Gal prensi Llewelyn ap Gruffydd'le arasında savaş çıktı ve Edward savaşta yenildi. Edward bir süre III.Henry'nin yönetiminden hoşnut olmayan ve onun yönetimini sınırlandırmak isteyen baronların önderi Simon de Montfort'un etkisi altına girdiyse de zamanla Montfort'tan uzaklaşarak babasının yanında yer aldı. 1263'te III.Henry ile isyancı baronlar arasında iç savaş çıktı. 1264'te Edward, babasının yanında katıldığı Lewes Savaşı'nda savaşı kaybederek Montfort'a esir düştü. Daha sonra kaçarak kralcı güçlerin başına geçen Edward 1265'te isyancı baronları yenilgiye uğrattı.

1272'de III.Henry'nin ölümünden sonra Edward tahta geçti. 1275'ten itibaren parlamenter yönetim biçimini güçlendirmek ve feodal soyluların gücünü azaltmak amacıyla birçok yasa çıkarttı. Soyluların etkinliği altındaki ordunun niteliğini, paralı askerler kullanarak değiştirmeye çalıştı. Bir yandan soylulara daha önceden verilmiş ayrıcalıkları denetim altına alırken öte yandan krallığın izni olmaksızın yeni ayrıcalıklar edinilmesini engelledi. Toprağın kullanım hakkına sahip kişiler bu hakkı belgelere dayanarak ispat etmesini şart koştu. Toprağını kiliseye bırakmak isteyen kişilerin önceden kraldan izin alması koşulunu getirdi. Kilise mahkemelerinin yetkilerini sınırlandırdı. Kasaba temsilcilerini ve şövalyeleri parlamentolar içinde biraraya getirdi. Parlamentoları sık sık toplantıya çağırıp kendi isteğine göre bunların birleşimlerini değiştiren Edward bunları hukuksal ve yönetsel reform yasaları çıkartmak amacıyla kullandı.

Edward, Galler'i İngiltere'ye bağlamak istiyordu. Galler prensi Llewelyn, Edward kral olduktan sonra ona bağlılık yemini etmeyi reddedip Galler'i bağımsız bir ülke olarak yönetmek isteyince 1277'de ordusuyla Galler'e girdi. Yıllar süren savaşırdan sonra 1282'de Llewelyn'i öldürdü. 1284'te çıkarılan Galler Yasası ile bu ülke tamamen İngiltere'nin

denetimine geçti.

Edward öte yandan Avrupa'daki topraklarını korumak için çaba gösterdi. Fransa sürekli bir biçimde İngiltere'ye bağlı Gaskonya topraklarını ele geçirmeye çalışmaktaydı. Sonunda 1294'te Fransa üzerine bir sefer düzenlediyse de ülkesindeki baronların sefere karşı çıkması ve İskoçya'da başlayan ayaklanma nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. 1299'da Fransa ile yapılan antlaşma sonucu Gaskonya yeniden İngiltere'nin denetimi altına girdi.

1292'de İskoçya'da boşalan tahta geçmek için birden çok aday ortaya çıkınca İskoçlar Edward'dan hakemlik yapmasını istediler. Edward, John Balliol'u tahta geçirdi. Ancak Edward İskoçya'nın yönetimine karışmaya başlayınca 1295'te İskoç soylularının baskısıyla John Balliol, Edward'ın taleplerini reddetti ve Fransa'yla ittifak yaptı. Bunun üzerine Edward, 1296'da ordularıyla İskoçya'ya girdi. 1297'de İskoçya'da Edward'a karşı William Wallace önderliğinde bir ayaklanma başladı. Edward 1298'de ayaklanmayı bastırdı. 1303'te yeniden İskoçya'yla savaşan Edward 1305'te Wallace'ı öldürdü. Ancak 1306'da Robert Bruce'un önderliğinde yeni bir ayaklanma başladı. Edward yeniden İskoçya'ya sefere giderken yolda öldü.

- **KAYNAKLAR:** J.E. Morris, *The Welsh Wars of Edward I*, 1901; T.F.T.Plucknett, *Legislation of Edward I*, 1949; T.F.T.Plucknett *Edward I and Criminal Law*, 1960; E.L.G.Stones, *Edward I*, 1968.

EDWARD III (1312-1377)

İngiltere kralı. Fransa ile İngiltere arasındaki Yüzyıl Savaşları onun krallığı döneminde başlamıştır.

13 Kasım 1312'de Windsor'da doğdu, 21 Haziran 1377'de Sheen kasabasında (bugün Richmond) öldü. İngiltere kralı II. Edward ve Fransa kralı IV.Charles'ın kızkardeşi Isabella'nın en büyük oğluydu. Doğumundan 11 gün sonra Chester kontu olan Edward, 1320'de meclise girdi, 1325'te Aquitaine (Akitanya) kontu unvanını aldı.

Babasının tahttan çekilmesi üzerine 1327'de İngiltere kralı olarak taç giydi. Krallığının ilk yıllarında ülkeyi onun adına yöneten annesi ile annesinin sevgilisi Roger Mortimer'ın zoruyla 1328'de Northampton Antlaşması'nı imzalayarak İskoçya'nın bağımsızlığını tanıdı. 1330'da Mortimer'ı yakalatarak astırdı, annesini de yaşamının sonuna dek bir şatoya hapsedti. Böylece yönetim tümüyle Edward'ın eline geçti.

Fransa kralı IV. Charles çocuğu olmadan ölünce, annesi yoluyla Fransa tahtında hak iddia eden Edward, VI. Philippe'in taç giymesine razı oldu. Ancak İngiltere'nin Flamanlar'la yaptığı yün ticaretinin Fransa tarafından engellenmeye çalışılması, Gaskonya'nın İngiliz egemenliğine girmesine karşılık Fransa'nın İskoçya'yı İngiltere'ye karşı kışkırtması, Edward'ın Fransa tahtı üzerindeki iddiasını tekrarlamasına

yol açtı. Bu da İngiltere ile Fransa arasında kesintilerle süren ve tarihte "Yüzyıl Savaşları" (1337-1433) olarak bilinen bir dizi savaşın başlangıcı oldu. III. Edward, 1339 ve 1340'ta Fransa'yı işgal etme denemelerinden sonra 1340'ta Flamanlar'ın tam desteğini sağlamak için kendisini Fransa kralı ilan etti.

Temmuz 1340'ta Fransız donanmasını Sluys'da (Sluis) bozguna uğratan III. Edward, Fransa'yı işgale başladı. Ağustos 1346'da Edward'ın büyük oğlu Prens Edward'ın da (Kara Prens) bulunduğu Crécy Savaşı'nda İngilizler büyük bir zafer kazandı; 1347'de uzun süren bir kuşatmadan sonra Calais kenti ele geçirildi. Ancak bu başarılarla karşın cephanesi tükenen Edward, Fransa'yla ateşkes imzalayarak İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Bu arada savunmasız kalan İngiltere'ye VI. Philippe'in desteğiyle saldıran II. David komutasındaki İskoç orduları 1346'da Neville's Cross'ta (Neville Geçidi) bozguna uğratıldı.

1348-1349 arasında tüm Avrupa'da başgösteren veba salgını nüfusun üçte birini yok etti ve İngiltere'de sosyal ve iktisadi bir bunalımın doğmasına yol açtı. Çeşitli yasalarla işçi kıtlığı ve ücret-fiyat artışları önlenmeye çalışılırken, savaş yeniden başladı. III. Edward'ın başarısızlıklarına karşın oğlu Kara Prens, 1356'da Poitiers'de bir zafer kazanarak Fransa kralı II. John ve oğlunu tutsak etti. 1359'da imzalanan Londra Antlaşması Fransa'da kabul görmeyince III. Edward Fransa'ya başarısız bir akın yaptı. Bunun üzerine 1360'ta imzalanan Breigny Barış Antlaşması'yla Edward, Akitanya bölgesine karşılık Fransa tahtı üzerindeki hakkından vazgeçtiğini açıkladı.

Yaşamının son yıllarında yönetimi oğlu Lancelter Dükü Gaunt'lu John'a bırakan Edward, krallık meclisinde iki karşıt grubun başı olan John ve Kara Prens'in çekişmelerine seyirci kaldı. Kara Prens'in 1376'da ölümü üzerine yönetim tümüyle Gaunt'lu John'un eline geçti. Edward, özellikle donanmayı güçlendirmeye çalıştı. Fransa tahtı üzerinde hak talep etmesi, Yüzyıl Savaşları'nı başlattığı gibi 1801'e değin tüm İngiltere krallarının kendilerini Fransa kralı olarak görmelerine de yol açtı.

- KAYNAKLAR: E.W.M.Balfour-Melville, *Edward III and David II*, 1954; H.S.Lucas, *The Low Countries and the Hundred Years' War, 1326-1347*, 1929; R.Nicholson, *Edward III and the Scots, 1327-1335*, 1965.

EESTEREN, Cornelis van (1897)

Hollandalı kent tasarımcısı. Amsterdam için hazırladığı düzenleyici plan ile çağdaş kent tasarımı ilkelerinin öncülüğünü yapmıştır.

Kinderdijk kentinde doğdu. 1917'de Rotterdam'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nin mimarlık bölümünü bitirdi. 1919-1922 arasında Amsterdam Mimarlık Akademisi'nde öğrenim gördü. 1922'de Roma Bursu Ödülü'nü kazandı, İskandinav ülkelerine ve Almanya'ya gitti. Bu gezileri sırasında Almanya'nın Weimar kentinde De Stijl akımının kurucusu olan Theo

van Doesburg ile tanıştı. 1923'te Doesburg'u izleyerek Paris'e gitti ve orada onunla birlikte çalıştı. Paris'te bulunduğu sırada Hautes Études Urbaines'de kent planlaması derslerini izledi. 1929'da ülkesine dönerek Amsterdam İmar Müdürlüğü Kent Planlaması Bölümü'nde mimar olarak çalışmaya başladı. 1959'a değin sürdürdüğü bu görevi sırasında 1952'den 1959'a değin de Amsterdam Kenti Planlama Bürosu'nun başkanlığında bulundu. 1959-1964 arasında Amsterdam İmar Müdürlüğü danışmanı oldu.

Eesteren genç yaşta mimarlık konularıyla ilgilenmiş ve daha öğrenciliği sırasında önde gelen mimarlık bürolarında çalışmıştır. 1932-1936 arasında Amsterdam Mimarlık Akademisi'nde kent tasarımı dersleri vermiş, 1947-1967 arasında da Delft Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Doesburg ile arkadaşlığı, sanat yapıtlarında düzenli, geometrik bir yalınlığa sahip, konstrüktif ve işlevsel biçimler kullanmayı savunan De Stijl akımının mimarlık ve kent tasarımı alanındaki temsilcilerinden biri olmasına yol açmıştır. Eesteren, çağdaş tasarım ilkelerini savunan mimarlar tarafından 1928'de kurulan CIAM (Congres Internationaux d'Architecture Moderne - Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri) adlı örgütün kurucu üyelerindendir. 1930'daki 3. CIAM toplantısında örgütün yönetim kurulu olan CIRPAC'ın (Comité Internationale pour la Résolution des Problèmes de l'Architecture Contemporaine - Uluslararası Güncel Mimarlık Sorunlarını Çözümleme Komitesi) başkanlığına seçilmiş ve Hollandalı bir grup mimar ile birlikte CIAM adına çağdaş kent tasarımı kullanılabilecek simge dili üstünde çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir.

Eesteren'in ilk yapıtlarından biri 1923'te Doesburg ile birlikte üstünde çalışmış olduğu konut yerleşmesi tasarımıdır. Çağdaş mimarlık, özellikle de De Stijl ilkelerini uygulamaya çalıştığı bu tasarımlar onu kent planlamasına yöneltmiş, Amsterdam İmar Müdürlüğü'nde çalışmaya başladıktan sonra da tümüyle bu sorunlarla ilgilenmiştir. Kent tasarımcısı olarak en önemli yapıtı 1935'te tamamlanan Amsterdam düzenleyici planıdır. Özellikle gelişme bölgelerinde geniş yeşil alanlara yer veren bu planda CIAM tarafından savunulan kimi tasarım ilkeleri de uygulanmıştır. Bu planının onaylanıp uygulamaya konmuş olması ise çağdaş kent tasarımı ilkelerinin benimsenmeye başlamasının ilk örneklerinden biridir.

- BAKINIZ: LE CORBUSIER, VAN DOESBURG.

EFDAL b.BEDR CEMALİ (? - 1121)

Fatımi komutanı ve veziri. Devleti otuz yıla yakın tek egemen olarak yönetmiştir.

Asıl adı Kasım Şchinsah'tır. el-Melikü'l-Efdal lakabı ile tanınmıştır. Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. Fatımi halifelerinden el-Mustansir'in veziri Bedr Cemali'nin oğludur. Babasının 1094'te ölümü üzeri-

ne vezirliğe atandı. el-Mustansir babasının bütün hak ve yetkilerini Efdal'e de tanıdı.

el-Mustansir 1094 yılının sonlarına doğru öldü. Efdal, halifenin büyük oğlu Nizar yerine, küçük oğlu Ahmed'i el-Musta'li unvanı ile tahta geçirdi. Nizar İskenderiye'ye kaçtı, orada halife ilan olundu. Burada Efdal'e karşı bir ayaklanma düzenlediyse de başarılı olamadı ve öldürüldü.

Efdal yönetime egemen olduktan sonra 1098'de Kudüs'ü Artukoğulları'nın elinden almak için sefere çıktı. Kısa bir kuşatmadan sonra kenti ele geçirdi. Bir kaç ay sonra da kent Haçlılar tarafından geri alındı. Efdal Haçlılar ile iyi geçinmek için girişimlerde bulundu. Bundan bir sonuç alamadığı gibi 1098'de Askalan yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı.

Halife el-Musta'li 1101'de ölünce yerine beş yaşındaki oğlu el-Mansur'u el-Âmir unvanı ile halife ilan etti. Onun döneminde de devleti 20 yıl dilediği gibi yönetti.

Efdal, Askalan yenilgisinin öcünü almak için Haçlılar'la yeniden savaşa girişti. 1102'de Haçlı komutanı Boudouin'e karşı bazı başarılar sağladı ama kesin bir zafer kazanamadı. Filistin'deki kimi kentlerin arkasından 1103'te Akkâ, 1109'da Trablusşam da Haçlılar'ın eline geçti. Bunun üzerine Şam atabeyleri ile işbirliğine girişti. Ancak Suriye'deki Fatımi egemenliğini sürdüremedi. El-Âmir, sonunda Efdal'in yönetimine, vasilğine karşı çıkarak onu 1121'de öldürttü.

EFLÂK, Mişel (1910)

Suriyeli siyaset adamı. Baas Partisi'nin kurucularından ve Arap milliyetçi hareketinin kuramcılarındandır.

Şam'da doğdu. Bazı kaynaklar doğum tarihini 1912 olarak da verir. Tarımla uğraşan Rum Ortodoks bir ailenin oğludur. Paris'teki Sorbonne Üniversitesinde tarih öğrenimi gördü. 1934'te Suriye'ye döndükten sonra, Şam'da bir süre lise tarih öğretmenliği yaptı. 1940'ta Salâh Bitar'la birlikte Baas Partisi'ni (Arap Yeniden Doğuş Partisi) kurdu. Suriye'nin 1946'da bağımsızlığa kavuşmasından sonra partinin, önce genel sekreterliğine, 1947'de toplanan ilk kongreden sonra da genel başkanlığına getirildi.

Eflâk, bağımsızlığını elde ettikten sonra yoğun siyasi ve toplumsal çalkantılara sahne olan Suriye'deki milliyetçileri biraraya getirmek ve Suriye halkını milliyetçilik, birlik, bağımsızlık ve sosyalizm doğrultusunda harekete geçirmek için kurulan Baas'ın programını hazırladı ve bu hareketin kuramcısı oldu. Eflâk'a göre Baas'ın amacı, yüzyıllardır çöküntü içinde bulunan Arap ulusunun "yeniden doğuşu"nu gerçekleştirmek ve emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmuş tek bir Arap vatani yaratmaktır. Partinin kuruluşundan sonraki dönemde Arap milliyetçiliğinin İslami boyutuna ağırlık veren Eflâk, İslam dinini Araplar'ın ulusal kültürüne ve Arap ulusuna yeni bir kimlik verecek araç olarak tanımladı. Baas Partisi'nin 1952'de Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi ile

birleşmesinden sonraki dönemde ise, parti programında toplumsal dönüşümlere ilişkin hedefler ağırlık kazandı. Programa, toplumsal adaletin sağlanması için büyük sanayinin millileştirilmesini, toprak ve sanayi mülkiyetinin sınırlandırılmasını, işçilerin fabrika yönetimine katılmasını öngören maddeler eklendi.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra, Irak, Lübnan ve Ürdün'de şubeler açan Baas, 1951'den başlayarak Suriye'yi diktatörlükle yöneten general Çiçekli'ye (Şişaklı) karşı, Eflâk önderliğinde yoğun muhalefete girişti. Çiçekli'nin 1954'te devrilmesinden sonra, Baas Partisi Sosyalistler'le birlikte iktidar oldu. Yeni iktidar, toplumsal içerikli reformlar başlattı, dış politikada SSCB ile yakınlaşma siyaseti izledi. Eflâk'ın Arap birliği siyasetinin bir parçası olarak, hükümetin Mısır'la yürüttüğü birlik görüşmeleri, 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasıyla sonuçlandı.

BAC'nın kuruluşundan sonra, Suriye'deki tüm siyasi partilerin kapatılarak tek bir partinin kurulması, Nasır'ın Arap dünyasının önderliğini tekeline almaya yönelik davranışları, kısa zamanda iki ülke arasında anlaşmazlıklar doğmasına neden oldu. Eflâk'ın, Baas'ın örgütlenme ve eylem özgürlüklerinin korunması yolunda direnişi anlaşmazlıkları büyüttü. Eylül 1961'deki ayrılıkçı ayaklanmanın ardından Suriye'nin BAC'den çekilmesiyle birlik dağıldı. Kısa bir süre sonra, Baas içinde, Eflâk'ın önderliğindeki milliyetçi kanatla, Hurani'nin önderliğindeki Nasır karşıtı sosyalist kanat arasında görüş ayrılıkları doğdu. Baas'ın 1962'deki kongresinin ardından Eflâk ve Hurani birbirlerinden ayrıldılar.

Mart 1963'te general Hafız önderliğindeki darbeyle ayrılık yanlısı yönetim devrildi ve Baas Partisi yeniden iktidar oldu. Baas'ın Suriye siyasi yaşamında son derece etkin olduğu bu dönemde, Eflâk'ın Suriye, Irak ve Mısır arasında yeni bir birlik kurma yolundaki çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. İç siyasette bir yandan sanayi, ticaret ve petrol alanlarında millileştirmeler gerçekleştirilirken, diğer yandan özel sermaye ile işbirliği yapılmaya çalışıldı.

Baas Partisi'nin milliyetçi kanadı, partinin askeri ve sol kanatlarının birlikte düzenledikleri darbeyle 1966'da iktidardan uzaklaştırıldı. Darbeden sonra Şam'da düzenlenen ayaklanmanın başarısızlığa uğramasının ardından Lübnan'a sığınan Eflâk'ın Suriye siyasi yaşamındaki etkinliği de sona erdi. Eflâk siyasi çalışmalarını çeşitli Arap ülkelerindeki Baas hiziplerini yönlendirerek sürdürdü.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Havulü'l-kavmiyye ve'l-iştirakiyye* (E.Hurani, M.Razzar, C. Atassi ile), 1957, ("Sosyalizm ve Milliyetçilik Üzerine"); *Fi sebili'l-Baas*, 1959, ("Yeniden Doğuş İçin"); *Nidalü'l-Baas fi Sebili'l-vahdeti'l-hürriyye ve'l-iştirakiyye*, 7 cilt, 1963-1965, ("Baas'ın Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm Uğruna Mücadelesi"); *Mareketü'l-Masru'l-Vahid*, (t.y.), ("Tek Bir Kader Uğruna Savaş").

• **KAYNAKLAR:** M.Ş.Agavni, "The Ba'th: A Study in Contemporary Arab Politics", *International Studies*, III, (6-24), 1961-1962; L.Binder, *The Ideological Revolution in the Middle East*, 1964; K.Ebu Caber, *The Arab Ba'th Socialist Party: History, Ideology and Organization*, 1966; S.G.Haim, *Arab Nationalism: An Anthology*, 1962; G.H.Torrey, *Syrian Politics and the Military, 1945-1958*, 1964.

• **BAKINIZ:** BİTAR, ÇİÇEKLİ, C.NASIR.

EFLAKİ, Şemseddin Ahmed

(? - 1360)

Türk, mutasavvıf ve şair. Mevlânâ, Mevlevilik ve o dönemin tarihi konusundaki yapıtıyla ünlüdür.

Şemseddin Ahmed Eflaki Dede'nin yaşamı ile ilgili bilgiler çok azdır. Doğduğu yer bilinmiyor, 15 Haziran 1360'ta Konya'da öldü. Sakıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyan* adlı yapıtına göre, Ahi Natur adlı birisinin oğlu ve Bedreddin Tebrizî'nin öğrencisidir. Simya, sihir, felekiyat (yıldızlar) gibi konularla ilgilendi. Özellikle yıldızlar konusunda bilgisi ile ün kazanıp halk arasında Eflaki olarak tanındı. Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin müridi olduğundan Arifi diye de anılmıştır.

İlhanlı devleti hükümdarı Olcaytu'yu, 1291'de ziyarete giden, Ulu Arif Çelebi'ye katıldı. Dönüşünde Konya'da Siraceddin Mesnevihan, Abdülmümin Tokadî, Nizameddin Erzincanî'denders aldı. Ulu Arif Çelebi'nin 1319'da ölümünden sonra onun oğlu Abid Çelebi'ye bağlandı. Uzun yıllar mesnevihanlık yaptı.

Menâkıbü'l-Arifin, ("Ariflerin Menkıbeleri") Eflaki'yi üne kavuşturan Farsça yapıtıdır. Mevlevi ulularının yaşam öykülerini, erdem, hüner gibi niteliklerini anlatan bir menkıbe kitabıdır. 13. ve 14. yy'da Anadolu'nun en karışık dönemlerine, toplum, din ve uygarlığına ilişkin önemli bilgiler verir. Ulu Arif Çelebi'nin buyuğu ile 1319'da derlenmeye başlanan yapıt 1353'te tamamlanmıştır. Eflaki yapıtını hazırlarken Feridun b. Ahmed'in Farsça *Risâle-i Sipehsâlâr der Menakib-ı Hazret-i Hüdâvendigar*, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in mesnevi türünde yazdığı Farsça, *Velednâme*, *Rebâbnâme*, *İntihânâme*, ile Şemsi Tebrizî'nin *Makâlat* adlı yapıtlarından yararlanmışır. Bütünüyle ilk kez 1400'de Türkçe'ye Zahid b. Arif tarafından çevrildi. Kemal Dede'nin Türkçe manzum kısa bir çevirisi ile ayrıca Fransızca bir çevirisi de vardır.

Eflaki'nin şiirlerinden kalan Türkçe dört gazeli, Ulu Arif Çelebi'nin ölümü için söylediği iki rubaisi vardır. Bilinen bu şiirleri *Divân-ı Türki-i Sultan Veled*'in (1922) arkasına eklenmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Menâkıbü'l-Arifin*, (ö.s.), T.Yazıcı (yay.), 2 Cilt, 1959-1961, ("Ariflerin Menkıbeleri").

• **KAYNAKLAR**: A.Ateş, "Hicri VI-VIII. (13-14) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, (7-8) 1945; A.Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 1953; Sakıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyan*, 1866.

EGAS MONİZ, António

(1874-1955)

Portekizli nöroloji uzmanı. Beyin anjiyografisi üzerinde çalışmış, ilk kez psikiyatri hastalarında beyin ameliyatı uygulamasıyla 1949 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

António Caetano de Abreu Freire Egas Moniz 29 Kasım 1874'te Avança'da doğdu, 13 Aralık 1955'te Lizbon'da öldü. 1891'de Coimbra Üniversitesi'ne girmeden önce papaz olan amcası tarafından eğitildi. Önceleri matematik okudu, ancak sonradan fikrini değiştirerek tıp eğitimi gördü. 1899'da tıp doktoru oldu. Nöroloji uzmanlığı yapmaya karar vererek dönemin psikiyatri ve nöroloji alanlarında önde gelen isimlerinden J.F.F.Babinski, J.U.Dejerine, ve J.A.Sicard ile birlikte çalışmak üzere Paris ve Bordeaux'ya gitti. 1902'de profesör oldu, 1911'de Lizbon Üniversitesi nöroloji kürsüsüne getirildi ve 1945'te emekli olana değin burada görev yaptı. 1949'da Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandı. Bordeaux ve Lyons üniversitelerinden fahri doktora alan Egas Moniz, Portekiz, İspanya, İtalya ve Fransız hükümetlerince ödüllendirildi. Lizbon Bilimler Akademisi başkanlığının yanı sıra, ABD Nöroloji Derneği'nde, Paris Tıp Akademisi'nde ve Royal Society of Medicine'de fahri görevlerde bulundu.

Bilim adamlığının yanı sıra tarihçi, edebiyat eleştirmeni ve besteci olan Egas Moniz politikada da yer aldı; 1900-1917 arasında Portekiz parlamentosunda bulundu. 1917'de İspanya büyükelçiliğine atandı, 1918'de dışişleri bakanı oldu. 1919'da Portekiz delegesi olarak Paris Barış Konferansı'na katıldı ve bu tarihte politik bir tartışmanın düelloya dönüşmesiyle politikayı bıraktı.

Egas Moniz'in tıbbi iki önemli katkısı oldu: İlk kez lökotomi adı verilen beyin ameliyatını psikiyatri hastalarının tedavisinde bir yöntem olarak kullandı. Diğer önemli katkısı ise bugün de beyin tümörlerinin tanısında kullanılmakta olan, beyin anjiyografisi adı verilen tekniği geliştirmesidir. Bu teknik, beyin damarları içerisine, X ışınlarını geçirmeyen bir madde zerkederek damarların görünür hale gelmesini sağlıyordu. Nöroloji çalışmalarına başladığında W.E.Dandy (1886-1946) tarafından geliştirilen bir yöntemle beyin tümörleri beyin boşluklarına hava zerkettikten sonra X ışınlarıyla filmi alınarak belirlenmekteydi. Egas Moniz, yeni bir teknik araştırmasına girişti ve kadavralarda beyin damarlarına X ışınlarını geçirmeyen çeşitli maddeler zerkederek yaptığı bir dizi deney sonucunda beyin damarlarının normal dağılım haritasını elde etti. 1927'de de ilk kez bir hastada bu yöntemle beyin tümörünün yerleşim bölgesini ve boyutlarını saptadı. Egas Moniz ve arkadaşlarının normal ve anormal beyin anjiyografisi üzerinde 200'ü aşkın makale yayımladıkları bu teknik, beyin tümörlerinin belirlenmesinde, beyin damar hastalıklarının saptanmasında giderek gelişti.

Egas Moniz'e Nobel Ödülü, belli psikozlarda (ruhsal hastalıklarda) lökotominin tedavi edici değeri-

EFLATUN

Bak. PLATON

ni buluşu nedeniyle verildi. Beyin lobları arasındaki sinirsel bağlantıların kesildiği bir ameliyat olan lökotominin özel bir şekli olan frontal lökotomi, beyin ön lobları ile diğer kısımları arasındaki sinirsel bağlantıların kesilmesidir. Egas Moniz, frontal lökotomi konusunda ilk kez 1935'te Londra'da bir kongrede bilgi edinmişti. Konuşmacılardan J.F.Fulton ve G.F.Jacobsen, şempanzeler üzerinde frontal lökotominin etkilerini tartışarak, şempanzelerde deneysel nevrozla elde ettikleri saldırgan davranışların, frontal lökotomiyle kaybolduğunu, buna karşılık bu hayvanların diğer psikolojik işlevlerinde bir değişiklik olmadığını göstermişti. Bu çalışma, psikiyatrik hastalıklarda ancak organik yöntemin başarılı olabileceğini savunan ameliyatı insanlarda uygulama fikrini Egas Moniz'e verdi. Böylelikle genç meslektaşı Almeida Lima ile birlikte, özellikle duygusal gerilimin baskın olduğu belli psikiyatri hastalarında frontal lökotomi tekniği üzerinde çalışmalara başladı. 20 akıl hastasını kapsayan bir çalışmada ölümle sonlanmayan ameliyatlara 14 hastanın yarar gördüğü saptandı. Bu araştırma akıl hastalığının, organik bir bozukluğu olmayan beyin ameliyat edilmesiyle tedavi edilebileceğini göstermesi bakımından geniş ilgi uyandırdı ve tartışmalara yol açtı. Sonraki 20 yılda bu teknik geliştirilerek yer yer yaygın olarak kullanıldıysa da, psikiyatride ilaçla tedavi yöntemlerinin gelişmesiyle, radikal bir müdahale anlamına gelen ve hastanın kişiliğinin olumsuz değişikliklere uğramasına yol açabilen bu ameliyat tekniği geri plana itildi ve hemen hemen uygulamadan kalktı.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Diagnostic des tumeurs cérébrales et épreuve de l'encéphalographie arterielle*, 1931, ("Beyin Tümörlerinin Tanısı ve Arteriyel Ansefalografinin Denenmesi"); *L'angiographie cérébrale, ses applications et résultats en anatomie, physiologie et clinique*, 1934, ("Beyin Anjiografisi, Uygulamaları, Anatomik, Fizyolojik ve Klinik Sonuçları"); *Tentatives opératoires dans le traitement de certaines psychoses*, 1936, ("Belli Psikiyatrik Hastalıkların Tedavisinde Cerrahi Girişimler").

• **BAKINIZ:** BROCA, BRODMANN, H.W.CUSHING, FLOURENS, WERNICKE.

EGELİ, Ekrem Şerif

(1901-1980)

Türk, hekim. İç hastalıkları alanında birçok yeni tanı yönteminin Türkiye'de ilk uygulayıcısı olmuştur.

Bandırma'da doğdu. 9 Ağustos 1980'de İstanbul'da öldü. 1922'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni (İÜTF) askeri hekim olarak bitirip, ertesi yıl Gülhane Tıp Akademisi'nin İç Hastalıkları Kliniği'nde asistanlık görevine başladı. 1925'te iç hastalıkları dalında uzmanlık sınavını vererek Gülhane Hastanesi'nde başasistanlığa getirildi, 1927'de de "Ordu Sıhhiye Müşaviri" (Ordu Sağlık Danışmanı) olarak Ankara Cebeci Hastanesi'nde İç Hastalıkları Polikliniği'nin şefliğine atandı. 1928'den sonra dört yıl süreyle Viyana, Hamburg ve Paris'te metabolizma, şeker ve kalp hastalıkları konusunda çalışmalar yapan

Egeli, 1933 üniversite reformu sırasında İÜTF'nin 3. İç Hastalıkları Kliniği'nde doçent, 1940'ta profesör, 1952'de ordinaryüs profesör oldu ve aynı yıl Tefvik Sağlam'dan bu kliniğin yöneticiliğini devraldı. 1951-1953 ve 1957-1959 arasında İÜ Tıp Fakültesi dekanı olarak görev yapan Egeli, 1960'tan sonra 147 öğretim üyesiyle birlikte, 1,5 yıl üniversiteden uzaklaştırıldı. Görevine döndükten sonra, 1962'de 3. kez Tıp Fakültesi dekanı seçildi ve 1965'e değin bu görevi sürdürdü. O tarihte İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne seçilerek 1969'a değin iki dönem rektörlük yaptı ve 1973'te öğretim görevinden emekliye ayrıldı.

Yönetim görevlerinin yanı sıra hekim olarak yürüttüğü bilimsel çalışmalarını karaciğer, kalp ve metabolizma hastalıkları üzerinde yoğunlaştıran Egeli, iç hastalıkları alanında birçok yeni yöntemin Türkiye'de öncülüğünü yapmıştır. İlk kez 1934'te Almanya'da denenen gastroskopiye (ağızdan mideye daldırılan özel optik araçlar yardımıyla midenin gözle incelenmesi) ve karaciğer ponksiyon biyopsisini Türkiye'de ilk uygulayan Egeli'dir. 1939'da asistanı Tefvik Baykara ile birlikte başlattıkları bu yöntemde, özel bir iğneyle karaciğere girilerek alınan parçanın patolojik ve anatomik incelenmesi, hastalık tanısında değerli veriler sağlar. Ayrıca spleno-portografi, yani iğneyle dalağa, oradan da karaciğer kapı toplardamarına girilerek damar basıncının ölçülmesi ve damarın radyoloji açısından incelenmesi yöntemi de Türkiye'de ilk kez Egeli tarafından gerçekleştirilmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Dişabet ve Hipoglisemi Komaları*, 1939; *Astmada Krizoterapi*, 1940; *Hepatit ve Siroz*, 1947; *Kalp ve Damar Hastalıkları*, 1948; *Klinikten Notlar*, 1957.

EGEMEN, Ferih

(1918-1978)

Türk oyun yazarı, tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Çocuk tiyatrosu alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. 1932'de İzmir Karatay Ortaokulu'nu bitirdi. Daha sonra İstanbul'a gitti ve Şehir Tiyatroları'nda çeşitli çocuk oyunlarında rol aldı. Bu konuda büyük deneyim kazanmasına karşın ancak yirmi üç yıl sonra kadrolu oyuncu olarak çalışmaya başladı. 1940'ta *Çizmeli Kedi*, 1941'de *Cinderella* (Külkedisi) ve *Mavi Gözlük* adlı çocuk oyunlarında önemli roller aldı. 1944'te *Ben Çalmadım*, 1950'de *Rüya Ülkesi* ve *Harami Çeşmesi*, 1952'de de Gülhiz Togar'la birlikte yazdığı *Altın Zincir* ile, çocuk oyunu yazarlığında da adını duyurdu. Şehir Tiyatroları'nın kadrosuna girdikten sonra yönetmenlik çalışmalarına ağırlık verdi. 1973'e değin birçok çocuk oyununda hem oyuncu, hem yönetmen olarak çalıştı. 1972-1973 yıllarında *Dilekdağı*, *Keloğlan* ve *Elmacı Güzeli* adlı üç ayrı oyunun yönetmenliğini üstlendi. 1974'te emekli oldu. Vecihe Karamehmet'le birlikte Engelbert Humperdinck'ten uyarladıkları *Haensel ve Gretel* adlı çocuk oyunu, ölümün-

den sonra değişik sezonlarda Şehir Tiyatroları'nda oynandı.

Ferih Egemen, ufak tefek yapısı ve çocuksu görünümü ile ileri yaşlarında bile çocuk oyunlarının aranılan oyuncularından olmuştur. Yazdığı ve yönettiği birçok oyunda ise, zamanın çocuk oyunlarında rastlanmayan tiyatro biçimleri denemiş, müzikal ve operet anlayışını bu alanda da sahneye getirmiştir. Daha çok klasik çocuk masallarından yaptığı uyarlamalarla tanınır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Yazdığı Oyunlar: *Ben Çalmadım*, 1944; *Rüya Ülkesi*, 1950; *Harami Çeşmesi*, 1950; *Küçük Reis*, 1951; *Altın Zincir*. (G.Togar ile), 1952; *Üç Hikâye*, 1959. Oynadığı Oyunlar: *Çizmeli Kedi*, 1940; *Cinderella*, 1941; *Parmak Çocuk*, 1941; *Keloğlan*, 1973. Yönettiği Oyunlar: *Dilekdağı*, 1973; *Keloğlan*, 1973; *Elmacı Güze-li*, 1973.

EGLI, Ernst (1893-1983)

İsviçreli mimar, kent tasarımcısı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim ve uygulama çalışmalarıyla Türk mimarlığını etkilemiştir.

Viyana'da doğdu, Zürih'te öldü. Viyana Teknik Üniversitesi'nde Clemens Holzmeister'in asistanı oldu. 1927'de Türkiye'ye çağrıldı. 1930'larda Türkiye'de mimarlık alanındaki çağdaş bilimsel eğitim için Batı'nın örnek alınması gerektiği düşünülüyordu; Ankara'nın, Türkiye'nin yeni başkenti olarak düzenlenmesinin getirdiği sorunların da yabancı kent tasarımcıları ve mimarlar eliyle çözümlenmesine gidildi. Egli, öğretmeni Holzmeister'le birlikte Türkiye'ye çağrılan ilk yabancı mimarlar arasındaydı. Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı'nda danışman mimar olarak çalıştıktan sonra 1930'da Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nün başkanlığına getirildi. 1936'ya değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, bölümünün ders programını Alman mimarlık eğitimi programlarına benzer biçimde yeniden düzenledi. 1936-1940 arasında Türk Hava Kurumu başmimarlığını yaptı. 1940'ta Türkiye'den ayrıldı. 1942'de Zürih Teknik Üniversitesi'nde dersler verdi. 1947-1951 arasında Lübnan'da kent planlaması alanında çalıştı. 1953'te yeniden Türkiye'ye gelerek 1955'e değin Birleşmiş Milletler uzmanlığı yaptı. Daha sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu (şimdi Siyasal Bilgiler Fakültesi) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde konuk öğretim görevlisi olarak dersler verdi.

Egli'nin yapıtları akılcı-işlevsel mimarlığın özelliklerini yansıtır. Yapının kitle ve görünüşlerinin plandan yola çıkarak biçimlendirilmesi bu anlayışın bir sonucudur. Egli'nin yapıları da işleve uygunlukları, yalın biçimlenişleriyle bunu yansıtır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Yapı: *Belediye Halk Konutları*, 1921, Viyana; *Musiki Muallim Mektebi*, 1928, Ankara, (şimdi Devlet Konservatuarı); *İsmet Paşa Kız Enstitüsü*, 1930, Ankara; *Siyasal Bilgiler Okulu*, 1930, Ankara,

(şimdi Siyasal Bilgiler Fakültesi); *Sayıştay*, 1930, Ankara; *Atatürk Marmara Köşkü*, Orman Çiftliği/ Ankara. **Kitap:** *Şehirciliğin ve Memleket Planlamasının Esasları*, 1957; *Geschichte des Städtebaues*, 3 cilt, 1959-1962, ("Kent Tasarımı Tarihi"); *Sinan, Baumeister der Osmanischen Glanzzeit*, 1976, ("Sinan, Osmanlı Yükselme Döneminin Mimarı"); *Die neue Stadt in Landschaft und Klima*, ("Doğa ve İklim Yönünden Yeni Kent").

- **BAKINIZ:** ARKAN, HOLZMEISTER.

EĞİLMEZ, Cafer Tayyar (1877-1958)

Türk, komutan. Kurtuluş Savaşı sırasında Trakya'daki ulusal direniş hareketini yönetmiştir.

Priştine'de doğdu, 3 Ocak 1958'de İstanbul'da öldü. Drama ve Manastır'daki askeri okullarda öğrenim gördü. 1903'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'ni bitirdi. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküp şubesinin kurucuları arasında yer aldı. 1910'da Kosova'da Mürettep Kolordu Kurmay heyetinde görevlendirildi. Binbaşı rütbesiyle İpek mutasarrıfı ve komutanı olan Cafer Tayyar Bey, Malisor'daki Arnavut ayaklanmasını bastırdıktan sonra İstanbul'a giderek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde (Genelkurmay Başkanlığı) görev aldı. Balkan Savaşı'nda, önce 16. Kolordu kurmay başkanı olarak Vize'de, daha sonra Arnavutluk'taki Garp Ordusu'nda görevlendirildi. 1914'te kaymakam (yarbay) oldu. I. Dünya Savaşı'nda I. Tümen Komutanı olarak Çanakkale savaşlarına katıldı. 1915'te miralay (albay) olan Cafer Tayyar Bey, 2. ve 18. Kolordu komutanlıklarında da bulundu.

Mütareke döneminde I. Kolordu komutanı olarak Trakya'da görevliken başka bir yere atanan Cafer Tayyar Bey, bu göreve gitmeyerek kolordusunun başında kaldı. Nisan 1920'de Trakya Milli Kuvvetler Komutanlığı'na getirildi. I. dönem TBMM'ne Edirne milletvekili seçildi. 28 Temmuz 1920'de Havsa yakınlarında Yunanlılar'a tutsak düştü. Daha sonra serbest bırakılarak II. dönem TBMM'ne Edirne milletvekili seçilen Cafer Tayyar Bey, 1923'te generalliğe yükseldi ve 7. Kolordu komutamı oldu. Asker milletvekillerinden iki görevden birini seçmeleri istendiğinde komutanlıktan çekilmeyi yeğledi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girdi. İzmir suikastine adı karıştıysa da İstiklal Mahkemesi kararıyla aklandı. Hizmetlerinden ötürü İstiklal Madalyası'yla ödüllendirildi.

EĞİLMEZ, Ertem (1929)

Türk film yönetmeni, yapımcı. Kalabalık kadrolu duygusal güldürü filmleri yöneterek yeni bir tür başlatmıştır.

İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Çağlayan Yayınevi'ni kurdu. 1954'te *Tef* mizah dergisini çıkardı. Bir süre yayımına ara veren dergi 1960'ta yeniden yayımlandı. Eğilmez, daha sonra yapımcı olarak Arzu Film Şirketi'ni kurdu ve sinemacılığa başladı. 1964'te *Fatoş'un Fendi Tayfur'u Yendi* filmiyle yönetmenliğe başladı. Kolay izlenen güldürü filmleri yaptı. 1967'de *Bir Millet Uyanıyor*'la Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde ödül kazandı. 1972'de kalabalık kadrolu duygusal güldürü filmleri yönetmeye başladı. 1973'te yönettiği *Canım Kardeşim* filmiyle dikkatleri çekti.

Ertem Eğilmez öncelikle bir yapımcı olarak, piyasa koşullarına uygun sıradan filmlerle başladığı yönetmenliğini kalabalık kadrolu güldürü filmleri yöneterek yeni bir düzeye çıkartmıştır. Bu tür filmlerde oynattığı tecrübeli sanatçılarla zaman zaman duygusal etkiler yaratabilmiş, güldürüye bir çeşit toplumsal eleştiri yaklaşımını eklemeyi denemiştir. Lirik bir anlatımla gerçekçi bir bakış yakaladığı *Canım Kardeşim*, ilginç bir örnek olmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Fatoş'un Fendi Tayfur'u Yendi*, 1964; *Bir Millet Uyanıyor*, 1966; *Yaşlı Gözler*, 1967; *İngiliz Kemal*, 1968; *Boş Çerçeve*, 1969; *Sürtük*, 1970; *Senede Bir Gün*, 1971; *Sev Kardeşim*, 1972; *Canım Kardeşim*, 1973; *Oh Olsun*, 1973; *Mavi Boncuk*, 1974; *Hababam Sınıfı*, 1975; *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı*, 1975; *Süt Kardeşler*, 1976; *Şabanoglu Şaban*, 1977; *Erkek Güzeli Sefil Bilo*, 1979; *Hababam Sınıfı Güle Güle*, 1981.

EHRENBERG, Christian Gottfried (1795-1876)

Alman biyoloji bilgini. Protozoolojinin ve fosil mikroorganizmaları konulu mikropaleontolojinin kurucularındandır.

19 Nisan 1795'te Leipzig yakınlarındaki Deltitzsch kentinde (bugün DAC'de) doğdu, 27 Haziran 1876'da Berlin'de öldü. 1818'de Berlin Üniversitesi'nden tıp doktoru derecesini alarak mantarlar ve likenler üzerinde çalışmaya başladı. 1820-1825 arasında katıldığı bir arkeoloji gezisinde Mısır, Libya, Sudan ve Kızıldeniz kıyılarında binlerce hayvan ve bitki örneği topladı. 1827'de Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi ve aynı yıl Berlin Üniversitesi'nde yardımcı zooloji profesörü olarak ders vermeye başladı. 1829'da da, von Humboldt'la birlikte, tüm giderleri Rus çarı I. Nikolay tarafından karşılanan sekiz aylık Sibiry'a gezisine katılarak botanik, zooloji

ve paleontoloji gözlemleri yaptı. 1839'da Berlin Üniversitesi'nde doğabilim, metodoloji ve tıp tarihi profesörlüğüne atanan Ehrenberg, 1841'de Paris Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, bir yıl sonra liyakat nişanıyla ödüllendirilmiştir.

Ehrenberg'in temel çalışma alanını, omurgasız hayvanların en alt basamaklarındaki canlılarla birhücrelileri kapsayan ve organik maddelerin karışımıyla kendiliğinden oluştuğuna inanılan mikroskobik, basit organizmalar (haşlamlılar ya da Infusoria) oluşturun. Karada ve suda yaşayan binlerce hayvan, bitki, plankton ve fosil mikroorganizma üzerinde mikroskopla yaptığı gözlemler sonucu, bu tür canlıların oluşumuna ilişkin yaygın görüşe karşı çıkarak, en basitinden en gelişmişine dek tüm hayvanlarda kas, üreme, sindirim ve boşaltım sistemi gibi temel organların var olduğuna inandı. Haşlamlıların yaşadığı su ortamına boya kattığında, boya parçacıklarının, hücre sitoplazmasının içinde yer alan ve koful denilen çok küçük, kasılan boşluklarda toplandığını gözlemledi ve bu boşlukların mide olduğunu öne sürdü. Böylece, haşlamlılar ve bakterilerle birlikte tüm birhücreli hayvanları çokhücreliler arasına katan Ehrenberg'in bu savını çürüten Dujardin oldu.

Gözlem yanılgılarından kaynaklanan yanlış var-sayımlarına karşın, özellikle birhücreliler üzerindeki geniş kapsamlı anatomi ve sınıflandırma çalışmalarıyla protozoolojinin kurucularından olan Ehrenberg, sınıflandırmada Cuvier'nin görüşlerinden etkilenmiş, onun, hayvanlar arasındaki farklılıkları yaşam koşullarının değişmesine bağlayan görüşlerini benimsemekle birlikte, insanı zekâ düzeyi ve toplu yaşama biçimiyle memeli hayvanlar arasına katmayarak Cuvier'nin sınıflandırma sisteminin ve genelde Darwin'in evrim kuramının karşısında yer almıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Reisen in Aegypten, Libyen, Nubien und Dongola*, 1828, ("Mısır, Libya, Nübye ve Dongola Gezileri"); *Über die Natur und Bildung der Coralleninseln und Corallenbänke im roten Meere*, 1834, ("Kızıldeniz'deki Mercan Adaları ile Mercan Resiflerinin Yapısı ve Oluşumu Üstüne"); *Die Infusionstierchen als vollkommene Organismen*, 1838, ("Gelişmiş Organizmalar Olarak Haşlamlılar").

- **BAKINIZ:** CUVIER, C. DARWIN, DUJARDIN, F. HUMBOLDT.

EHRENBURG, İlya Grigoryevič (1891-1967)

SSCB'li şair, yazar. Özellikle II. Dünya Savaşı ve öncesi Avrupası'nı konu alan ırmak-romanlarıyla dünya çapında ün kazanmıştır.

27 Ocak 1891'de Kiev'de doğdu, 1 Eylül 1967'de Moskova'da öldü. Yahudi bir aileden geliyordu. Babası mühendisti. Moskova'da lise öğrencisiyken devrimci örgütlerle işbirliği yaptığı için 1908'de tutuklandı, liseden atıldı. Aynı yıl Paris'e gitti. 1911'de ilk şiir kitabını çıkardı. I. Dünya Savaşı süresince

cephede savaş muhabirliği yaptı. 1917'de Rusya'ya döndü. 1921 yılına kadar Ukrayna'da kaldı, iç savaşta Bolşevikler'i destekleyip desteklememek arasında kararsızdı. Yeniden Avrupa'ya gitti. Fransa, Belçika ve Almanya'da yaşadı. 1924'te Sovyetler Birliği'ne döndü. Moskova'da çeşitli yazar örgütlerinde çalıştı. Kısa bir süre sonra çeşitli Sovyet gazetelerinin dış muhabiri olarak Avrupa'ya gönderildi. *Izvestiya* gazetesi adına İspanya İç Savaşı'nı izledi. 1941'de Sovyetler Birliği'ne döndü. Savaşın bitimine kadar güçlü ve verimli kalemile Naziler'e karşı yüzlerce yazı, şiir, öykü yazdı. 1942'de yayımladığı *Padenye Parija* (Paris Düşerken) adlı romanıyla Stalin Ödülü'nü kazandı. 1961-1965 arasında anılarını *Lyudi, godı, Jizn* ("İnsanlar, Yıllar, Yaşam") adlı altı ciltlik bir kitap halinde yayımladı.

Ehrenburg'un ilk şiir kitaplarında simgeci, biçimci şiirin etkileri görülür. I. Dünya Savaşı, düşüncelerini ve sanatsal yönelişini değiştirmiştir. 1916'da yayımladığı *Stihi o Kanunah*'da ("Arifeler Üstüne Şiirler") burjuva yaşam biçimini ve emperyalist savaşı yeren şiirler vardı. 1919'dan sonra düzyazıya yöneldi. 1922'de yayımladığı *Noebıçaynıye pohojdeniya Gulio Gurenito* (Julio Jurenito) adlı romanı insan-toplum, duygu-görev çatışmalarını yergiyle ele alan bir yapıtı. Batı dünyasına güçlü bir saldırı niteliği taşıyan *Paris Düşerken*'le kendisini dünya çapında bir yazar kıla-cak çalışmalarını yayımlamaya başladı. Bu romanda Fransa'nın 1939 yılından önceki görünümünü, çeşitli katmanlardan kişiler aracılığıyla ve yoğun üslubuyla güçlü bir gerçeklik duygusu yaratarak işledi. Aynı dönemin ürünleri olan *Burya* (Fırtına) ve *Devyatıy val* (Dipten Gelen Dalga) II. Dünya Savaşı'ndaki Alman saldırganlığına karşı Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde beliren güçlü direnmeyi, iki ayrı roman yapısı içinde ancak aynı karakterlerin öyküleri etrafında, bir ırmak-roman biçiminde ele alıyordu. *Fırtına* Ehrenburg'a ikinci bir Stalin Ödülü kazandırdı.

Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra Sovyet edebiyatında beliren liberalleşmenin öncülüğünü yapan sanatçılardan biri olan Ehrenburg, *Attopel* ("Buzların Çözülüşü") adlı romanıyla Stalin döneminin kimi uygulamalarını Sovyet edebiyatında ilk kez eleştiren yazarlardan biri oldu. "Çözülüş" sözcüğü, daha sonra, aynı tutum içindeki sanatçıların geliştirdikleri edebiyat hareketinin adı olarak kullanılmaya başlandı. Bu hareket Sovyet toplumunun sorunlarını, daha önceki dönemde gösterilemeyen bir gerçekçilikle ele alıyordu. Ehrenburg bundan sonraki yapıtlarında sürekli yenilikler, üslup değişiklikleri aradı. Kapsamlı bir çalışma olan anılarını yayımladı.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Şiir: Stihi o Kanunah*, 1916, ("Arifeler Üstüne Şiirler"). **Roman:** *Noebıçaynıye pohojdeniya Gulio Gurenito*, 1922, (Julio Jurenito); *Lyubov' Zhaneti Ney*, 1924, ("Janet Ney'in Aşkı"); *Rvats*, 1925; *Den'vıtoroy*, 1933, ("İkinci Gün"); *Padenye Parija*, 1942, (Paris Düşerken); *Burya*, 1947, (Fırtına); *Devyatıy val*, 1951, (Dipten Gelen Dalga); *Attopel*, 1954, ("Buzların Çözülüşü"). **Anı:** *Lyudi, godı, Jizn*, 6 cilt, 1961-1965, ("İnsanlar, Yıllar, Yaşam").

EHRENREICH, Paul

(1855-1914)

Alman, etnolog. Güney Amerika ırkları ve mitolojisi üstüne çalışmalar yapmıştır.

27 Aralık 1855'te Berlin'de doğdu, 14 Nisan 1914'te aynı kentte öldü. Berlin, Heidelberg ve Würzburg üniversitelerinde tıp ve doğa bilimleri dallarında öğrenim gördü. 1880'de Berlin Üniversitesi'nde tıp doktoru derecesini elde etti. Virchow'un etkisiyle antropolojiyle ilgilenmeye başlayan Ehrenreich, Brezilya'daki ırk ve dil yapılarını araştırdı. 1884-1885 yıllarında doğu Brezilya'yı dolaştı. 1887-1889 arasında Karl von den Steinen'in ikinci araştırma gezisine katıldı. Daha sonra Rio Araguaya ve Rio Purus'ta etnolojik ve coğrafi araştırmalar yaptı. 1892-1893 yıllarında Hindistan ve Doğu Asya'yı, 1898-1906 arasında ise Kuzey Amerika ve Meksika'yı dolaştı. 1895'te Leipzig Üniversitesi'nde sosyal bilimler doktoru oldu. 1910'da *Baessler-Archiv*'in yöneticisi oldu. 1911'de Berlin Üniversitesi etnoloji kürsüsünde profesör olarak çalışmaya başladı. Yaşamının son yıllarında çeşitli ülkelerin mitolojisiyle ilgilendi. Ehrenreich, Berlin Etnografya Müzesi bilirkişi komisyonu üyesiydi.

Ehrenreich, Brezilya toplumuna ilişkin yaptığı dilbilimsel çalışmaların yanı sıra Güney Amerika efsanelerini de araştırmıştır. Ona göre ilkel efsaneler kaynaklarını, doğadaki olgularda bulmaktadır. Daha sonra mitoloji konusunda yapılan araştırmaların, toplumların kültürel yaşamlarının efsanelerin oluşumundaki belirleyici rolünü ortaya koymasına karşın, Ehrenreich'in çalışmaları karşılaştırmalı mitolojinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Beiträge zur Völkerkunde Brasiliens*, 1891, ("Brezilya Etnolojisine Katkılar"); *Anthropologische Studien über die Urbewohner Brasiliens*, 1897, ("Brezilya'nın Yerli Halkı Üzerine Antropolojik İncelemeler").

EHRLICH, Eugen

(1862-1922)

Rumen asıllı Avusturyalı hukukçu. Hukukta Sosyolojik Okul'un izleyicilerindendir.

14 Eylül 1862'de Romanya'nın Bukovina (bugün Ukrayna SSC'de Chernovtsy) kentinde doğdu, 2 Mayıs 1922'de Viyana'da öldü. Yahudi bir ailenin oğluydu. Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Aynı üniversitede birkaç yıl çalıştıktan sonra 1899-1914 arasında Romanya'da Czernowitz Üniversitesi'nde Roma hukuku dersleri verdi. Genç yaşında din değiştirerek Katolik oldu, ama öğrenimini tamamladıktan sonra Yahudiler'in sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya

çıkan Yahudi düşmanlığı nedeniyle üniversitede ders vermesi engellendi.

Ehrlich 19.yy sonlarında sosyal bilimlere artan bir önem verilmesinin de etkisiyle hukuku toplumsal çevre ve koşullar içinde ele almayı amaçlayan akımın izleyicilerindendi. Hukukta Sosyolojik Okul olarak adlandırılan bu akımın öncüleri Rudolf von Jhering ve Otto von Gierke'den etkilendi.

Ehrlich'e göre, hukukun amacı yalnızca çelişkileri çözecek yasalar yaratmak olmamalıdır. Hukuk bilimi, örgütlü insan topluluklarında gözlenen davranış biçimleriyle ilgili yazılı hale getirilmemiş gelenek ve görenekleri de ele almalıdır. Bu kuralları derleyip sistemleştirmek bir hukuk sosyologunun ilk görevidir. Ehrlich bu düşünceden yola çıkarak hukukun birbirini tamamlayan iki kaynaktan yararlanılarak düzenlenmesi gerektiğini söyler. Bunlardan birincisi yararlı olabilecek örnekleri ve bunların yazılı açıklamalarını içeren hukuk tarihi ve hukuk bilimi, ikincisi geçerliliğini sürdüren gelenek ve göreneklerin ortaya çıkardığı yaşayan hukuktur.

Ehrlich en önemli çalışması sayılan *Grundlegung der Soziologie des Rechts* ("Hukuk Sosyolojisinin Temelleri") adlı kitabında ailelerde ve işyerlerinde "yaşayan hukuk" konusunu inceledi. Kitabında, rastlantısal gözlemlerin doğurabileceği yanlışlara yer vermemek için Czernowitz Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde bir "yaşayan hukuk" semineri düzenledi. Öğrencilerini çevredeki toplulukların yaşam biçimlerini incelemeye gönderdi. Bu yolla Bukovina'da farklı ırklara mensup ailelerde gözlenen farklı kuralları ve bunların Avusturya yasalarından ayrılan yönlerini ortaya çıkardı.

Ehrlich, Hermann Kantorowicz'in öncülük ettiği özgür hukuk hareketini destekleyenlerden biri olarak, geleneksel hukuk mantığı içinde devlete verilen abartılmış önemi eleştirdi. Hukukun eksiksiz ve kendine yeterli bir sistem olduğu ve her türlü davaya tek bir çözüm getirebileceği konusundaki görüşe karşı çıktı. Hukuk mantığının, adaletin tek güvencesinin yargıcın kişiliğine bağlı olduğu gerçeğini gizlediğini, otoritenin hukuk yoluyla sağlanmasının çıkarların sezgisel biçimde dengelenmesinden başka bir şey olmadığını ileri sürdü.

• YAPITLAR (başlıca): *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, 1913, ("Hukuk Sosyolojisinin Temelleri"); *Die juristische Logik*, 1918, ("Hukuksal Mantık").

• BAKINIZ: GIERKE, JHERING, H. KANTOROWICZ.

Paul Ehrlich

EHRLICH, Paul (1854-1915)

Alman bakteriyoloji ve tıp bilgini. Bağışıklık bilimin ve hematolojinin temellerini atan, tıpta kimyasal tedavi çağını açan öncü çalışmalarıyla, yakın dönem tıbbının en büyük bilginlerinden biridir.

14 Mart 1854'te, Prusya'nın yönetiminde olan Yukarı Silezya'daki Strehlen (bugün Polonya'da Strzelin) kentinde doğdu, 20 Ağustos 1915'te Bad Homburg'ta öldü. Dört çocuklu bir Yahudi ailesinin tek oğluydu ve başarılı bir işadamı olan babasının gelir düzeyi, hiç para sıkıntısı çekmeden, mutlu bir çocukluk yaşamasını sağladı. 1872'de, özellikle matematik ve Latince derslerinde başarılı bir öğrenci olarak liseyi bitirdiğinde, gelecekteki uğraşı alanını çoktan belirlemiş, tıp ve biyoloji bilimlerinde uzmanlaşmaya karar vermişti. Bu nedenle, ilgilendiği dallardaki eğitim düzeyini yeterli bulmadığından birkaç üniversite değiştirerek, Breslau ve Strasburg üniversitelerinde başladığı tıp öğrenimini 1878'de Leipzig Üniversitesi'nde tamamladı. O yıl hazırladığı "Beiträge zur Theorie und Praxis der histologischen Färbung" ("Doku Boyama Tekniklerinin Kuram ve Uygulamasına Katkıları") başlıklı doktora tezi, gelecekteki çalışmalarının büyük bir bölümünün özeti sayılabilecek nitelikteydi. Ne var ki, Ehrlich'in yaşamı boyunca basılmayan, hatta daktilo bile edilmeyen bu değerli belge, ölümünden çok sonra Leipzig Üniversitesi arşivinde bulunarak ancak 1956'da toplu yapıtları arasında yayımlanabildi.

Berlin'deki Charité Hastanesi, ilginç histoloji çalışmalarıyla umut veren bu genç öğrenciyi, doktora derecesini alır almaz başasistanlığa kabul etti. Ehrlich, geliştirdiği doku boyama yöntemlerini kan hücrelerine uygulayarak hematolojiye, ardından bakterilere uygulayarak, özellikle Koch'un yeni bulduğu tüberküloz basilini yeni bir teknikle boyamayı başararak

verem tanısına yeni boyutlar kazandıran ilk çalışmalarını bu hastanede gerçekleştirdi. Ancak, tüm araştırmalarını destekleyen ve 1884'te Berlin Üniversitesi'nde ders vermesini sağlayan klinik şefinin ölümünden sonra, dilediği çalışma ortamını bulamamak Ehrlich'i huzursuz etmeye başlamıştı. Balgamında Koch basili-ne rastlayıp tüberküloz olduğu kuşkusuna da kapılınca, 1888'de, on yılını verdiği Charité Hastanesi'nden ayrılıp, beş yıl önce evlendiği karısı ve iki kızıyla birlikte dinlenmek ve iyileşmek umuduyla Mısır'a gitti. 1890'da, belki de yalnızca bir kuşku olan hastalığından tümüyle kurtulmuş olarak, araştırmalarına yeniden başlamak isteğiyle Berlin'e döndü ve kendine küçük, basit bir laboratuvar kurarak bağışıklık konusundaki çalışmalarını sürdürdü. Bir süre sonra, yeni kurularak Koch'un yönetimine verilen Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'ne geçen ve 1891'de Berlin Üniversitesi'nde profesörlüğe atanan Ehrlich, o aralar ilgisini, difteriye karşı bağışıklık yaratacak bir antitoksin üreten Behring'in çalışmaları üzerine yoğunlaştırdı. Bu antitoksinin doz gücünü belirlemek üzere geliştirdiği yöntem, bakteriyolojinin ilk klinik uygulamalarından biri olan difteri aşısının başarıyla kullanılmasını sağladı. Difteri salgınlarını önleyebilmek için bu yeni gelişmeye umut bağlayan Prusya hükümeti, 1896'da Berlin yakınlarındaki Steglitz'de yeni bir serum araştırma ve deneme enstitüsü kurarak yöneticiliğine Ehrlich'i getirdi. İki yıl sonra Frankfurt-am -main'a taşınarak Prusya Krallığı Deneysel Tedavi Enstitüsü adıyla yeniden örgütlenen bu serum araştırma merkezinin ve 1906'da eklenen Kemoterapi Araştırma Enstitüsü'nün yöneticiliğini ölünceye değin sürdüren Ehrlich, bağışıklık biliminin temel ilkelerini belirleyen kuramsal çalışmalarını ve frengi tedavisini olanaklı kılan laboratuvar araştırmalarını bu dönemde gerçekleştirdi. 37 yılını araştırma laboratuvarlarına adayan ve tıbbın pek çok alanını katkılarıyla geliştiren Ehrlich, 1908'de Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Meçnikov ile bölüştürmüş, kendi ülkesinin ve başka ülkelerin sunduğu pek çok madalya ve nişanın yanı sıra 1911'de Almanya'nın "Excellenz" nişanıyla ödüllendirilmiştir.

Bakteriyoloji, farmakoloji (ilaç bilimi) ve kanser araştırmalarına da uzun yıllarını veren Ehrlich temel çalışmalarını, histoloji (dokübilim), hematoloji ve kan sitolojisi (kan hücrebilimi), bağışıklık, kemoterapi (kimyasal maddelerle tedavi) gibi, tıbbın dört büyük alanında yoğunlaştırmıştı. Çıkış noktası ve amacı yalnızca yeni bilgilere ulaşmaktı ama, her alanda vardığı sonuçlar uygulamada çığır açacak kadar önemli oldu.

Ehrlich, Charité Hastanesi'ndeki doku incelemelerine, Alman kimya sanayiinin üretiminde önemli bir yer tutan sentetik boyaların biyolojik özelliklerini araştırmakla başladı. Doku hücrelerinin ve akyuvarların sitoplazmalarındaki değişik taneciklerin asit, baz ya da yansız (nötr) boyaları tutma özelliklerine göre sınıflandırılabilmesini sağlayan bu çalışmalar, değişik kökenli kansızlık türlerinin ayırt edilmesine ortam hazırlayarak çağdaş hematolojinin temelini oluşturmuştur. Ehrlich'in, canlı hayvansal dokuların yaşamsal etkinliğine zarar vermeksizin boyanmasını sağlayan, örneğin sinir lifleri için metilen mavisi gibi "canlı doku boyaları" bulup geliştirmesi ise, yöntem olarak

histolojiye zengin olanaklar kazandıran önemli bir adımdı. Bu boyalarla yaptığı çalışmalar, bir yandan vücuttaki organların oksijen gereksiniminin o organı oluşturan dokuya göre değiştiği yolunda önemli bir yargıya varmasını sağlamış, öte yandan metilen mavisinin bazı sinir hastalıklarına karşı etkili olduğunu göstermişti. Gene Charité Hastanesi'nde önemli çalışmalarından biri de, tüberküloz hastalığının etkeni olan Koch basili-ne boyamayı başarmasıdır. Ehrlich, tüberküloz tanısı için çok nesnel ve kolay bir yöntem sağlayan bu sonuca, laboratuvarındaki temizlikçi kadının yaptığı bir yanlışlığı değerlendirerek vardı. Tüberkülozlu bir hastanın anilin boyayla boyanmış balgamını taşıyan bir lam yanlışlıkla laboratuvar ocağında ısıtılınca, boyalı Koch basili ısının etkisiyle belirginleşmiş ve hemen Koch'a bildirilen bu gözlem, yaygın bir laboratuvar uygulamasının başlangıcı olmuştur.

Ehrlich'in Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'nde Koch ile birlikte çalışmaya başladığı yıllarda, Behring ve Kitasato, difteriye yakalanmış kobayların kan serumuyla aşılanan sağlıklı kobaylarda difteriye karşı bağışıklık geliştiğini gözlemlemiş ve bağışıklık yaratıcı bu maddeye antitoksin adını vererek ticari üretimine geçmişlerdi. Ne var ki, antitoksinli serum aşılayarak alınan sonuçlar, Ehrlich bu konuya eğilinceye değin oldukça düş kırıcıydı. At serumuyla uzun araştırmalar yaparak, antitoksinin etkin dozunu belirleyebilmek için nicel bir yöntem geliştiren Ehrlich'in çalışmalarından sonra difteriye karşı klinik uygulamada başarılı sonuçlar veren serum elde edilebildi. Bu araştırmaları sırasında, tümüyle antijen özelliğinde, zehirsiz bir difteri toksininin varlığını farkederek Ehrlich, bu maddeye "toksoit" adını verdi. Sonraki yıllarda, Fransız bakteriyoloji bilgini Léon Ramon'un yapay yoldan hazırladığı toksoit aşısı olarak kullanılarak, difteriye karşı yaygın bir aktif bağışıklık kazanılmasını sağladı. Ehrlich'in bakteri toksinleri, benzer toksinlerin etki mekanizmaları ve antijenler ile antikorlar üzerinde yaptığı araştırmalar bağışıklık biliminin temelini oluştururken, "yan zincir" kuramının da doğuşunu hazırladı. Bu kurama göre, vücut fonksiyonlarını etkileyen maddelerin, örneğin bir ilacın beklenen sonucu verebilmesi için, vücutta bulunan ve kendisine kimyasal ilgisi olan özel bir maddeyle (alıcı) tepkimeye girmesi gerekir. İlacın "yan zincir"i olan atom grupları ile hücre protoplazmasının alıcı atom grupları birleşmedikçe ilaç etkisiz kalacaktır. Antijen-antikor ilişkisini de aynı varsayım ile açıklayan Ehrlich'e göre, cansız bir madde canlı bir alıcıyla tepkimeye girdiğinde çekirdeğin yaşamsal süreçlerdeki katılımı etkisiz kalacağından, vücut bunu engellemek için özel alıcılar (antikorlar) oluşturacaktır. Ehrlich'in sonradan geliştirdiği "horror autotoxicus" kavramı da yan zincir kuramının bir uzantısıdır. Bu sava göre, hiçbir canlı kendi vücudunu oluşturan maddelere karşı antikor oluşturamaz, çünkü böyle bir karşıtlık yaşamın özüyle bağdaşmaz. Yan zincir kuramıyla aynı bağlamda ele alındığında tutarlı ve inandırıcı gibi gözüken "horror autotoxicus" kavramı, günümüzde, bağışıklık sisteminin kendi bulunduğu vücuttaki herhangi bir organı yok etmesinden kaynaklanan kimi hastalıkların varlığı kesinlik kazandıkça geçerliliğini yitirmeye başlamıştır.

Frankfurt'taki enstitüde çalışma arkadaşlarıyla

Antitoksinler üzerine çalışmaları

"Yan Zincir Kuramı"

Doku boyama yöntemleri

Kimyasal tedavinin doğuşu

birlikte kimyasal tedavinin temellerini atan Ehrlich'in bu alandaki en önemli buluşu, sentetik bir arsenik-benzen bileşiği olan ve o yıllarda "Salvarsan" ya da "606" adıyla pazara sürülen arsfenamindir. O dönemde birlikte çalıştığı, Japon bakteriyoloji uzmanı Hata Sahaşiro'nun (1872-1925) değerli katkılarıyla, altı yüzden fazla bileşiği deneyerek hazırladığı Salvarsan, frengi aşılannmış tavşan ve maymunlardaki olumlu sonuçlardan sonra insanda denenerek frengi tedavisinde başarıyla kullanıldı. 1912'de ticari üretimine geçilen Salvarsan'ın frengiyi tedavi edici özelliği olmadığı gibi tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini öne süren yıpratıcı eleştirilere karşın, Ehrlich'in çalışmalarıyla, yüzyıllar boyu önü alnamaz salgınlara neden olan frengi kesin tanısı ve tedavisi olan hastalıklar arasına katılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Farbenanalytische Untersuchungen zur Histologie und Klinik des Blutes*, 1891, ("Dokübilim ve Kan Hastalıklarında Boyama Yöntemiyle Araştırmalar"); *Beiträge zur experimentellen Pathologie und Chemotherapie*, 1909, ("Deneyisel Patoloji ve Kemoterapiye Katkılar"); *Die experimentelle Chemotherapie der Spirillosen* (J. Hata ile), 1910, ("Frenginin Kimyasal Maddelerle Deneyisel Tedavisi"); *Aus Theorie und Praxis der Chemotherapie*, 1911, ("Kimyasal Tedavinin Kuramı ve Uygulaması Üstüne"); *The Collected Papers of Paul Ehrlich*, (ö.s.), F.Himmelweit (der.), 4 cilt, 1956, ("P.Ehrlich'in Toplu Makaleleri").

• **KAYNAKLAR:** L. Aschoff, *Ehrlich's Seitenkettentheorie*, 1902; W. Greuling, *Paul Ehrlich, Leben und Werk*, 1954; H. Loewe, *Paul Ehrlich*, 1950; H. Satter, *Paul Ehrlich, Begründer der Chemotherapie*, 1962.

• **BAKINIZ:** BEHRING, BORDET, BURNET, HAUROWITZ, JENNER, KITASATO, R. KOCH, İ. MEÇNİKOV, PASTEUR.

EICH, Günter

(1907-1972)

Alman (FAC) şair ve radyo oyunları yazarı. II. Dünya Savaşı sonrası Alman edebiyatının önde gelen adlarından biri olmuştur.

Bugün Demokratik Almanya Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Lebus kasabasında doğdu, Salzburg'da öldü. Berlin, Leipzig ve Paris'te hukuk ve sinoloji öğrenimi gördü. 1930'da ilk kitabını çıkardıktan sonra Berlin ve Dresden'de serbest yazar olarak çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı çıkınca askere alındı, savaşın sonuna değin askerlik yaptı. Çarpışmaların son günlerinde bir Amerikan birliğine esir düştü. 1945'ten sonra Almanya'nın güneyinde bir köyde yaşamaya başladı. 1953'te tanınmış Avusturyalı yazar Ilse Aichinger'le evlendi.

Günter Eich II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkıntılardan ve acılardan yeni kurtulmuş bir ülkenin kendini bulma çabasının simgesi oldu. Alman dilinin, yerleşmiş yaşam biçiminin temsil ettiği aldatmacalara ve toplumsal düzen bozukluklarına karşı yeni bir bilinç ve iletişim ortamı yaratmaya çalıştı. Şiirin yanı sıra önemli radyo oyunları da kaleme aldı. Bu

oyunların çoğunda çağdaş insanın bilinçaltı dünyasını işledi.

• **YAPITLAR (başlıca):** Şiir: *Gedichte*, 1930, ("Şiirler"); *Abgelegene Gehöfte*, 1948, ("Terkedilmiş Çiftlikler"); *Botschaften des Regens*, 1955, ("Yağmurun Getirdikleri"); *Zu den Akten*, 1964. Radyo oyunları: *Fünfzehn Hörspiele*, 1966, ("On Beş Radyo Oyunu").

EICHHORN, Karl Friedrich

(1781-1854)

Alman, hukukçu. Alman hukuk tarihi konusunda çalışmalar yapmıştır.

1781'de Jena'da doğdu, 1854'te Köln'de öldü. Göttingen, Berlin ve Frankfurt üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. 1813-1814'te orduda süvari yüzbaşı olarak görev yaptı. Savaşta sağlık durumunun bozulması nedeniyle uzun süre öğretim üyeliği yapamayan Eichhorn, 1832'de Berlin Üniversitesi'nde yeniden ders vermeye başladı. 1834'te sağlığının yeniden bozulması nedeniyle üniversiteden ayrıldı. 1847'ye kadar, üst düzeyde çeşitli idari görevlerde bulundu.

Eichhorn, *Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte* ("Alman Devlet ve Hukuk Tarihi") adlı ünlü eserinde Alman hukuk tarihinin temellerini ortaya koymuştur. Eichhorn bu yapıtında Alman hukukunun ilk kaynaklarını incelemiş, hukuksal tarih ve siyasal tarih arasındaki ilişkileri bir bütünlük içinde değerlendirmiştir. Eichhorn daha sonra arkadaşı Savigny'nin kurduğu Tarihçi Okul'un görüşlerini benimsemiştir. Eichhorn, Savigny ve Göschen ile birlikte bu okulun görüşlerini yansıtan *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* (Hukuk Bilimi Tarihi) dergisini kurmuş ve birçok önemli makalesini bu dergide yayımlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte*, 4 cilt, 1808-1823, ("Alman Devlet ve Hukuk Tarihi").

• **BAKINIZ:** SAVIGNY.

EICHLER, August Wilhelm

(1839-1887)

Alman botanik bilgini. Çağdaşları ve kendisinden sonraki botanik bilginlerince yaygın olarak benimsenen bir bitki sınıflandırması hazırlamıştır.

22 Nisan 1839'da Neunkirchen kentinde doğdu, 2 Mart 1887'de Berlin'de öldü. Marburg Üniversitesi'nde matematik ve doğabilimleri okurken botanik ve bitkilerin yapısal özelliklerinin araştırılmasına duyduğu ilgi, gelecekteki çalışmalarına yön verdi. 1861'de

üniversite öğrenimini bitirince Münih'e giderek, Brezilya'daki üç yıllık inceleme gezisinden zengin bir bitki koleksiyonuyla dönen ve *Flora Brasiliensis* ("Brezilya Florası") adlı dev yapıtı üzerinde çalışan gezgin ve doğabilimci Karl Friedrich Philipp von Martius'un (1794-1868) özel asistanı oldu. Martius ölünce de, bu 15 ciltlik yapıtı yayıma hazırlama işini tek başına üstlendi.

1865'te Münih Üniversitesi'nde okutman olarak öğretim görevine başladı, 1871'de Graz'daki Technische Hochschule'de, bir yıl sonra da Kiel Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne getirildi. 1878'de Berlin Üniversitesi'ne geçerek botanik ve taksonomi (sınıflandırma ve adlandırma) profesörlüğü ile üniversiteye bağlı botanik bahçesinin yöneticiliğini birlikte yürüten Eichler, 1880'de Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Eichler, *Flora Brasiliensis* gibi geniş kapsamlı bir çalışmanın yayımlanmasındaki değerli katkıları, 1875-1878 arasında iki cilt olarak yayımlanan ve çiçeklerin karşılaştırmalı morfolojisinde temel kaynaklardan sayılan *Blütendiagramme* ("Çiçeklerin Diyagramı") adlı yapıtı, özellikle de bitki sınıflandırması ve taksonomi alanındaki çalışmalarıyla tanınır. Bitkileri, suyunun ve mantarları kapsayan tallı bitkiler (*Thallophyta*), yapraklı karayosunları ile ciğeryosunlarını kapsayan briyofitler (*Bryophyta*), eğrelti otları, atkuyrukları ve kibritotlarını kapsayan pteridofitler (*Pteridophyta*) ile tohumlu bitkiler (*Spermatophyta*) gibi dört büyük bölüme ayıran, tohumlu bitkileri de ayrıca açıktohumlular ve kapalıtohumlular (çiçekli bitkiler) adı altında bölümleyen Eichler'in sınıflandırması, bugün kullanılan bitki sınıflandırmasının da temelidir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Bewegung im Pflanzenreiche*, 1861, ("Bitkiler Dünyasında Hareket"); *Blütendiagramme*, 2 cilt, 1875-1878, ("Çiçeklerin Diyagramı").

• **BAKINIZ:** CANDOLLE, A. GRAY, JUSSIEU, LAMARCK, LINNAEUS, THEOPHRASTOS.

EICHMANN,

Karl Adolf

(1906-1962)

Alman, Nazi polis. II. Dünya Savaşı sırasındaki Yahudi Katliamı'nın sorumlularındandır.

19 Mart 1906'da Solingen'de doğdu, 31 Mart 1962'de Kudüs'te öldü. Annesinin ölümü üzerine 9 yaşında, mühendis olan babasıyla birlikte Avusturya'ya yerleşti. 16 yaşında öğrenimini yarıda keserek çalışmaya başladı. 1925'te işsiz kaldı ve gittikçe güç kazanan Nazi propagandasının etkisine girdi. 1931'de Avusturya Nasyonal Sosyalist Partisi'ne katıldı. 1933'te Almanya'ya döndü ve SS'e (Schutzstaffel-Koruma Kıtası) girdi. Üç ay sonra Reinhard Heydrich'in yönetimindeki SD'ye (Sicherheitsdienst-Güvenlik Hizmeti) kabul edildi.

1937'de Almanya'da Yahudiler'e yönelik terör

yoğunlaşırken Eichmann, 1938'de Viyana'da Yahudi Göçü Bürosu'nun başına getirildi. Batı Avrupa'daki Yahudiler'i Doğu Avrupa'da kurulan toplama kamplarına gönderme ve bu kamplarda yürütülen uygulamalar konusunda birinci derecede sorumluluk üstlendi. 1939'da Yahudiler'in toplu halde yok edilmesini önerdi. Yahudiler'in "hızlı, ucuz ve etkin" biçimde ortadan kaldırılmaları için çareler aradı. 1942'de Heydrich'in ölümünden sonra onun yetkilerini de elinde topladı.

Toplama kamplarında 6 milyona yakın Yahudi'nin öldürülmesinden sorumlu olan Eichmann, Müttefikler'in Almanya'ya girmesinden sonra yakalandı, ancak Nisan 1945'te yurt dışına kaçtı. Mayıs 1960'ta Arjantin'de İsrail ajanlarınca yakalanarak İsrail'e götürüldü. Nisan-Aralık 1961 arasında süren mahkemesi sonunda kitle katliamı düzenlemek suçundan ölüme mahkûm edildi. 31 Mart 1962'de asıldı.

EIERMANN, Egon

(1904-1970)

Alman, mimar.Yapıtlarıyla II. Dünya Savaşı sonrası Alman mimarlığının çağdaş düzeye gelmesine katkıda bulunmuştur.

29 Eylül 1904'te Berlin dolaylarında Neuendorf'ta doğdu, 20 Temmuz 1970'te Baden-Baden'de öldü. Berlin Teknik Üniversitesi'ndeki mimarlık eğitimi sırasında dışavurumcu Alman mimarlarından Hans Poelzig'in öğrencisi oldu. 1930'lu yıllarda Berlin'de, 1947'den sonra da Karlsruhe'de mimarlık yaptı. Karlsruhe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde ders verdi. 1967'de Münih Olimpiyatları yapıları proje yarışması jürisinin başkanlığını yaptı.

Eiermann genellikle endüstri yapıları tasarlamıştır. Bu türdeki en önemli yapıtı 1951'de Blumberg'de yaptığı fabrikadır. 1958'de Sep Ruf'la (1908) birlikte Brüksel Sergisi'ndeki *Alman Pavyonu*'nu tasarlamış, çevreyle bütünleşmesi açısından çok başarılı bulunan bu yapıyla uluslararası ün kazanmış ve aldığı çağrılar üzerine yurt içi ve dışında birçok yapı gerçekleştirmiştir. 1959-1962 arasında, Berlin'in bombalanması sırasında yalnızca çan kulesi ayakta kalan *Kaiser Wilhelm Anı Kilisesi*'ni yeniden yapmıştır. Orta Çağ mimarlığını çağrıştıran kuleyi, kendi yaptığı kilisenin çağdaş biçimiyle ustaca birleştirmiştir. Bu yapı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin'in simgelerinden biri sayılmıştır. Yapıtlarında İşlevsel Mimarlık akımının etkileri ve 1930'lu yılların uluslararası mimarlığının üslup özellikleri görülür. Eiermann II. Dünya Savaşı'ndan sonra Nasyonal Sosyalistler zamanında seçmeci bir Yeni Klasikçilik'e yönelmiş Alman mimarlığının çağdaş düzeye gelerek eski saygınlığını kazanmasına katkıda bulunan en önemli mimarlardan biridir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Fabrika*, 1951, Blumberg; *Alman Pavyonu* (S. Ruf ile), 1958, Brüksel; *Taşkömürü Madenleri Bürosu*, 1958-1960, Essen; *Federal Almanya Büyükelçiliği*, 1958-1964, Washington; *Kaiser Wilhelm Anı Kilisesi*, 1959-1962, Berlin.

EIFFEL, Alexandre Gustave (1832-1923)

Fransız, mühendis. Çelik yapılarıyla çağdaş mühendisliği olduğu kadar mimarlığı da etkilemiştir.

15 Aralık 1832'de Burgundiya'da Dijon kentinde doğdu, 28 Aralık 1923'te Paris'te öldü. Liseyi bitirdikten sonra eğitimini Paris'te Politeknik Okulu'nda sürdürmek istedi. Ancak buraya girmek bir ön eğitim gerektirdiğinden École Centrale des Arts et Manufactures'e yazıldı. 1855'te bu okulu kimya mühendisi olarak bitirdi.

Eğitimini tamamladıktan sonra demiryolu mühendisi Charles Nepveu'nun bürosunda çalışmaya başladı. Yapı mühendisliğine yönelmesine neden olan bu ilk çalışması sırasında bu alanın çeşitli sorunlarıyla karşılaştı, uygulamalarını izledi. Yapı mühendisliğinin hemen her alanında büyük bir deneyim sahibi

Gustave Eiffel

oldu. 1866'da kendi bürosunu kurdu, burada Nougier ve Maurice Koechlin gibi zamanının önde gelen mühendislerini bir araya getirdi. 1870'lerde demiryolu köprüsü yapımında uzmanlaştı. Gerek uyguladığı yöntemler, gerekse bürosunun özenli çalışması kısa bir sürede ününün yayılmasına yol açtı. Fransa'da ve

Yapılarda Demir ve Çelik

Demir daha eski çağlarda da yapıda kullanılmıştır. Ancak taşıyıcı strüktürü oluşturan bir malzeme olarak kullanılmaya başlaması oldukça yenidir. Sanayi Devrimi'nin başlarında demir üretiminde odunkömüründen taşkömürüne geçiş çok ve ucuz demir üretilmesine yol açarak bunu sağlamıştır. Önceleri dökme demir kullanılırken 19. yy'ın ortalarından başlayarak çelik de yapı malzemeleri arasına girmiştir. Bu yüzyılda yapı mühendisliği alanındaki ilerlemeler bu malzemelerin kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Demir ve çeliğin ilk kullanımları, istasyon, fabrika, bitki seri gibi yeni malzeme ve yapım yöntemlerinin uygulandığı işlevlerde olmuştur. Taşıyıcı ilk demir strüktür İngiliz mimarlar Abraham Darby ve T.F. Pritchard tarafından İngiltere'de Coalbrookdale'de yapılan köprüdür (1776-1779). Burada dökme demirden oluşturulan kemer taşıyıcılar 30 m'lik bir açıklığı geçerler. Köprü yapımının bu en önemli malzemeleriyle sonradan çok daha uzun köprüler gerçekleştirilmiştir. (1973'te İstanbul Boğazı'nın iki yakasını birleştiren asma köprü 1074 m'lik bir açıklığı geçmektedir.)

Demir ve çelik yüksek taşıma güçleriyle olduğu kadar çok yönlü kullanımlarıyla da önde gelen malzemeler arasında yer alırlar. Cam ile birlikte kullanılmaları önemli aydınlatma sorunları yaratmadan geniş alanların örtülebilmesini sağlar. Demir ya da çelik iskelet taşıyıcılar 19. yy'ın sonlarına doğru yeni bir mimarlık biçiminin, gökdelenlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20. yy'da ise üstün nitelikli çelik direkler ve kablolar ile ağ strüktürler yapılmıştır. Donatı olarak çimento ve betonla birlikte kullanılabilir

olmaları da bu malzemelerin taşıyıcı gücünü yükselterek yeni yapım olanakları yaratmıştır. Demir ya da çeliğin taşıyıcı olarak kullanıldığı bazı önemli yapılar şunlardır: Paris'te Théâtre Français (ilk demir çatı konstrüksiyonu, açıklık 26 m), 1786-1790; İngiltere'de Salford'da Dokuma Fabrikası (dökme demir kiriş ve kolonlar), 1801; Paris'te Tahıl Hali (ilk dökme demir kubbe, açıklık 40 m), 1809-1811; İngiltere'de Kew Botanik Bahçesindeki Palmiyeler Evi (çelik-cam konstrüksiyon), 1844-1847; New York'ta Harper ve Kardeşleri Yayınevi (dökme demir cephe öğeleri), 1854; Londra'da St. Pancreas İstasyonu (çelik kemerler ve cam ile oluşturulan çatı konstrüksiyonu, açıklık 78 m), 1863-1868; New York'ta Brooklyn Köprüsü, (19. yy'ın en uzun asma köprülerinden, açıklık 468 m), 1869-1883; Fransa'da Noisiel-sur Marne'da Menier Çikolata Fabrikası (ilk gerçek çelik iskelet), 1871-1872; Şikago'da Home Sigorta Şirketi (çelik iskeletli gökdelenlerin başlangıcı, yükseklik 10 kat), 1883-1885; Paris Uluslararası Sergisi'nde Makineler Salonu (bu tarihe değin üstü örtülen en geniş yapı, açıklık 110 m), 1889; New York'da Empire State Gökdeleni (20. yy'ın en yüksek çelik iskeletli yapılarından, yükseklik 102 kat-381 m), 1931; San Francisco'da Golden Gate Köprüsü (20. yy'ın en uzun asma köprülerinden, açıklık 1280 m), 1937; Münih Olimpik Stadyumu (en büyük ağ strüktürlerden), 1968-1972; ABD'de New Orleans'da Louisiana Salonu (en büyük çelik kubbe, açıklık 207 m), 1975; ABD'de West Virginia'da New River Gorge Köprüsü (en büyük çelik kemer, açıklık 518 m), 1976.

çeşitli ülkelerde yapılar yaptı, danışmanlıklar üstlendi.

Eiffel'in meteorolojiye olan ilgisi ve yapıların rüzgâr etkilerine karşı dayanıklı olması için yaptığı çalışmalar onu, 1900'den sonra aerodinamiğe yöneltti. Hava direncinin uçmayı nasıl etkilediğine ilişkin çalışmalar yaptı. 1911'de uçak yapımında yararlanılabilecek ilk hava tüneline, 1918'de yapımı tümüyle bu tünelle denetlenmiş ilk uçak olan Bréguet LE'yi gerçekleştirdi.

Eiffel'in çalışmaları içinde en önemli yeridemiryolu köprüleri alır. İlk yapılarında dökme demir kullanmış, bağlantı noktalarında daha iyi birleşmeler elde etmek amacıyla yeni yöntemler geliştirmiştir. Ancak trenin yaygınlaşması, demiryollarının daha engebeli arazilerden geçirilmesini gerektiriyordu ve bu da daha geniş açıklıklı demiryolu köprüleri anlamına gelmekteydi. Bu sorun karşısında Eiffel dökme demir yerine sanayi üretimi yeni başlamış olan çeliği kullanarak küçük boyutlu profil demirleri bir kafes oluşturacak biçimde perçinlerle birleştirip daha büyük boyutlu taşıyıcılar yaptı. Böylece taşıyıcıların ağırlığı en aza indirilmiş, buna karşılık yüksek bir taşıma gücü elde edilmişti.

Piyasada bulunan hazır profil demirlerinin kullanılmasıyla yapım maliyeti ve süresi azalıyordu. Ayrıca taşınmaları da kolaylaşıyordu. Eiffel bu yöntemi çok çeşitli yapılarda uyguladı.

Çok sayıda düz köprü yaptı. Bunlar görünümündeki incelik ve hafiflikle olduğu kadar, çevrelerine uymalarıyla da dikkati çekti. Yapıları oldukça yalındı, düz bir taşıyıcı belirli aralıklarla yerden yükselen ayaklar üstüne yerleştiriliyordu. Ayakların gerektiği kadar sık yapılamadığı uygunsuz zemin koşullarının bulunduğu yerlerde ise, üstünden demiryolunun geçtiği düz taşıyıcıyı bir kemer üstüne oturtma yoluna gitti. En önemli yapıtlarının ikisinde, *Maria-Pia Köprüsü*'yle *Garabit Viadükü*'nde, böyle kemerler kullandı, birincide 160 m, ikincide 165 m gibi o zaman için önemli sayılabilecek açıklıkları geçti.

Köprülerden başka yapılar için de taşıyıcı strüktürler oluşturan Eiffel, bunlardan bazılarının tasarımını kendi yapmış, bazılarında da başka mimar ve sanatçılarla işbirliğine gitmiştir. Paris'de L.C.Boileau ile birlikte yaptığı *Bon Marché* adlı büyük mağaza bunlardan biridir. Fransız heykeltıraş Frédéric August Bartholdi'nin (1834-1904) tasarladığı ve Fransız hükümetince ABD'ye armağan edilen New York'daki *Özgürlük Anıtı*'nın taşıyıcı iskeleti de Eiffel tarafından yapılmıştır.

En önemli yapıtı ise, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla Paris'te düzenlenen uluslararası serginin simgesi olarak yapılan *Eiffel Kulesi*'dir. Bu kule dört ayağa oturan kemerler üstünde incelerken yükselen bir çelik konstrüksiyondan oluşmaktadır. Ayrı yüksekliklerde bulunan üç katında lokantalar, dinlenme ve gözlem yerleri vardır. Kulenin tüm yüksekliği ise zamanının kimi mühendislerce olanaksız görülen 300 m'ye ulaşmaktadır.

Kulenin tasarımına Eiffel'in bürosundaki ünlü mühendisler, Nougier ve Koechlin de katılmışlar, mimarlık sorunlarının çözümünü ise mimar E. Sauvestre üstlenmiştir. 15.000 parça profil demirinin 1.000.000'u aşkın perçinle birleştirilmesinden oluşan

yapının montajı 21,5 ayda tamamlanmıştır. Toplam ağırlığı 7.000 tonu bulmaktadır. Kulenin tasarlama ve uygulama aşamalarında 5.300'den fazla ayrıntı çizimi yapılmış, birleşme noktalarındaki oynama payları milimetrenin onda birinden büyük olmayacak bir hassaslıkla hesaplanmıştır.

Yeni bir yapı malzemesi ve yeni bir yapım yöntemi ilk kez böylesine etkileyici ve anıtsal bir yapıda kullanılmaktaydı. Çelik çubuklarla oluşturulan kafesler, büyüklüğüne karşın yapının çok hafif olduğu izlenimini uyandırmakta, yükseldikçe içbükey çizgiler boyunca incelen biçimi de ona büyük bir hareketlilik kazandırmaktadır. Bunlardan daha önemli olan bir başka özelliği, strüktürünün iç ve dış mekânları birbirinden ayıran sınırları ortadan kaldırmasıyla o zamana değin bilinmeyen serbestlikte bir mekân oluşumu yaratmasıdır.

Kulenin yapımı bittikten sonra aralarında mimar ve sanatçıların da bulunduğu bir grup, yapıyı çirkin olduğu gerekçesiyle eleştirmiş, yıkılması için imzalar toplanırken onu güzelleştirmek isteyenler de bu çıplak iskeletin üstünü kaplamayı tasarlayan öneriler ortaya atmışlardır. Yüzyılın başında bakım masraflarının artmasıyla yıkılması yeniden gündeme gelmiş, ancak kulenin üstüne eklenen anten ile kule bir radyo verici istasyonuna dönüştürülerek yıkılmaktan kurtarılmıştır. 1930'da New York'da *Chrysler Binası*'nın yapılmasına değin dünyanın en yüksek yapısı olma özelliğini taşımıştır.

Eiffel'i öteki çağdaşları arasında öne çıkaran, çağına özgü mimarlık sorunlarını sezmiş olması, yapıtlarında her zaman taşıyıcı strüktür ile biçim arasında bir ilişki, bir uyum kurmasıdır. Yapıtlarını bir süre sonra unutulmuş mühendislik başarıları olmaktan çıkarıp birer sanat yapıtı durumuna getiren, bu yaklaşımıdır. Eiffel çeliğin, çelik konstrüksiyonların kendilerine özgü bir güzelliğinin olabileceğini göstermiştir. Her zaman kullandığı yapı malzemelerinin özellik ve niteliklerini ayrıntılı biçimde araştırmış, onları yararlı biçimlere dönüştürecek yapım yöntemleri geliştirmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): Yapı: *Maria-Pia Köprüsü*, 1875-1878, Douro Irmağı üstünde, Porto/Portekiz; *Bon Marché Mağazası* (Louis Charles Boileau ile), 1876, Paris; *Viadük*, 1879, Rio Cris Irmağı Üstünde, Portekiz; *Grabit Viadükü*, 1880-1884, Truyere Boğazı üstünde, Fransa; *Özgürlük Anıtı*'nın çelik taşıyıcı strüktürü, 1884-1886, New York; *Eiffel Kulesi* (Nougier, Koechlin ve Sauvestre ile), 1887-1889, Paris. Kitap: *La tour de 3 cents metres*, 1900; *La résistance de l'air, examen des formules et des experiences*, 1910.

• **KAYNAKLAR**: E. Schild, *Zwischen Glaspalast und Palais des Illusions*, 1967; H. Straub, *A History of Civil Engineering*, 1964.

BAKINIZ: BESSEMER.

EIGEN, Manfred (1927)

Alman (FAC) fiziksel kimyacı. Çok hızlı kimyasal tepkimelerin incelenmesine olanak veren "gevşeme" tekniğini geliştirmiştir.

9 Mayıs 1927'de Bochum kentinde doğdu. Göttingen Üniversitesi'nde fizik ve kimya öğrenimini tamamlayıp 1951'de doktora derecesini aldıktan sonra aynı üniversitede bir yıl araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1953'te fiziksel kimya bölümünde görev aldığı Max Planc Enstitüsü'nün 1964'te yöneticiliğine, daha sonra başkanlığına getirildi.

Bir sisteme bir dış etkinin uygulanması ile sistemin buna tepki göstermesi arasındaki çok kısa zaman aralığı olan gevşeme süresi ilk kez 1866'da Maxwell tarafından fiziksel süreçlerde gözlenmişti. 1910'da Nernst gevşemenin kimyasal süreçlerde de var olduğunu göstermiş, on yıl sonra ise Einstein bu olgunun çeşitli kuramsal yönlerine ilişkin bir çalışma yapmıştı. Ancak, kimyasal gevşemenin bir laboratuvar tekniği olarak kullanılabilirlik kazanması Eigen'in 1954'teki araştırmalarından sonra gerçekleşebildi.

Kimyasal tepkimelerde moleküller arasında elekt-ron ve proton alışverişi gibi temel aşamalar, saniyenin binde birinden daha kısa süre içinde gerçekleşir. Ancak, tepkimeye girecek maddelerin karıştırılması için gereken uzun ön hazırlık süresi de tepkime süresine eklendiğinden, böylesine yüksek düzeydeki tepkime hızlarının ölçülmesi 1950'lerden önce olanaksızdı. Eigen, 1954'te tasarladığı bir deneyde, karıştırma yoluyla tepkimeyi başlatmak yerine, tedirgin ederek denge durumunu bozduğu bir sistemin "gevşeyerek" yeniden denge durumuna geçmesi için gereken süreyi, dolayısıyla çok yüksek tepkime hızlarını ölçmeyi başardı.

Eigen'in "gevşeme" tekniklerinde, tepkimeye giren maddeler genellikle elektrik iletkeni bir çözeltide çözünmüştür. Denge durumunu bozmak için ya çözeltiye kısa süreli bir elektrik akımı gönderilir ya da sıcaklık, hidrostatik basınç ve elektrik alanı yoğunluğunda belli bir değişiklik yaratılır. Denge durumu bazen yalnızca bir kez, bazen sürekli tedirgin edilen bir sistemin gevşeme süresi spektrometri ya da ısı iletkenliği yoluyla ölçülebilir.

1960'tan sonra bu ölçüm yöntemlerini moleküler biyoloji tepkimelerine uygulayan Eigen, ısıma kimyası, enzim tepkimeleri ve polipeptitlerin dönüşüm mekanizmalarının anlaşılmasında değerli veriler sağlayan çalışmaları nedeniyle 1967 Nobel Kimya Ödülü'nü Norrish ve Porter ile bölüştürmüştür.

- BAKINIZ: EINSTEIN, MAXWELL, NERNST, NORRISH, G. PORTER.

EIJKMAN, Christiaan (1858-1930)

Hollandalı hekim, fizyoloji ve bakteriyoloji uzmanı. İnsan sağlığında beslenmenin önemini vurgulayan ve vitaminlerin bulunmasıyla sonuçlanan çalışmaların öncülüğünü yapmıştır.

11 Ağustos 1858'de Nijkerk'in Gelderland kasa-basında doğdu, 5 Kasım 1930'da Utrecht'te öldü. 1883'te Amsterdam Üniversitesi'nden tıp diplomasını alıp, aynı yıl askeri hekim olarak ülkesinin Güney Çin Denizi'ndeki sömürgelerinden Hollanda Hindistanı'na gönderildi. İki yıl sonra ağır bir sıtmaya yakalanınca, Hollanda'ya dönerek bakteriyoloji çalışmalarına başladı. 1886'da, Hollanda'nın Güney Asya'daki sömürgelerinde önemli boyutlara ulaşan beriberi salgınlarının nedenlerini araştırmak üzere görevlendirilmiş iki kişilik bir ekibe katılarak Batavia'ya (bugünkü Cakarta) gitti. 1896'da, pirinç kabuğunda bulunan bir maddenin beriberi hastalığını önlediğine inanmış olarak ülkesine döndü ve iki yıl sonra Utrecht Üniversitesi'nde halk sağlığı kürsüsüne atandı. Otuz yıl süren bu görevi sırasında pek çok araştırma projesini yöneten Eijkman'ın beriberiye ilişkin bulgularının önemi, sonraki çalışmaların ışığında yeniden değerlendirildiğinden, 1929 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü Eijkman ile Hopkins'e verildi.

Kimi kez duyu bozukluklarıyla başlayıp bacaklarda felçle sonuçlanan, kimi kez sağ kalp yetmezliği ve solunum güçlüğü gibi belirtilerin eşlik ettiği yaygın ödemlerle ortaya çıkan beriberi hastalığının nedenlerini araştırmak üzere Batavia'ya gittiklerinde, Eijkman ve çalışma arkadaşlarının amacı, hastalık yapıcı mikroorganizmayı bulup tanımlamaktı. Yeni gelişen bakteriyolojinin parlak başarılarından sonra, tıp dünyasında bütün hastalıkların mikroorganizmalardan ileri geldiği kanısı yerleşmişti ve salgın beriberinin de bu tür bir bulaşıcı hastalık olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Nitekim üç araştırmacının, beriberi felçlerinden sinir iltihabının (polinevrit) sorumlu olduğunu kanıtlamaları, polinevritlerin de bir tür mik-rokoküsün salgıladığı toksinden ileri geldiğini açıklamaları bu kanıyı iyice güçlendirdi. Bu nedenle, ekibin öbür iki üyesi Hollanda'ya döndükten sonra laboratuvarın başına geçen ve araştırmalarını sürdüren Eijkman'ın beriberi tedavisini bulmasında rastlantıların büyük payı vardır.

Daha önceki bulgularına ve vardıkları sonuçlara dayanarak deneylerini sürdüren Eijkman, hastalıklı insanların kanından ayırdığı mikrokokusü bazı hayvanlara şırınga ederek hastalık aşılama çalışmış, ancak başaramamıştı. O sıralar laboratuvarındaki bazı kümes hayvanlarında, beriberiye benzer belirtiler gösteren bir hastalık başladı. Bir süre sonra hasta hayvanların kendiliğinden iyileştiğini ve aralarına katılan sağlam hayvanların da hastalığa yakalanmadığını gözlemleyen Eijkman, hayvanların hastalanma ve iyileşme dönemlerindeki koşulları inceledi ve tek değişikliğin beslenme biçimi olduğunu gördü. Önce-leri yakındaki hastanenin pilav artıklarıyla, dolayısıyla

la kabuksuz ve işlenmiş pirinçle beslenen hayvanlara sonradan, yem olarak kullanılan çeltik (kabuklu pirinç) verilmişti. Böylece, Eijkman, pirinç kabuğunda bulunan bir maddenin beriberiyi önlediğini, hatta tedavi ettiğini düşündü ve önce kabuksuz, sonra kabuklu pirinçten oluşan iki ayrı beslenme rejimiyle bu yargısını kanıtladı. Ancak, beriberinin mikroorganizmalardan ileri gelen bulaşıcı bir hastalık olduğu yolundaki ilk kanısını uzun yıllar değiştirmede ve hastalık nedeninin beriberi mikrokokusünce salgılanan bir toksin olduğuna, pirinç kabuğunda bulunan bir antitoksinin de bu hastalık yapıcı maddeyi etkisiz kıldığına inandı.

1901'de, Batavia'da Eijkman ile birlikte çalışmış olan araştırmacılardan Gerrit Grijns'ın, beriberinin bir toksinden değil vücutta belli bir maddenin eksikliğinden ileri geldiğini öne sürmesi, ardından Hopkins'ın araştırmalarıyla bu savın doğrulanması ve yetersiz beslenmenin de hastalık nedeni olabileceğinin anlaşılması Eijkman'ın bulgularına yeni bir anlam kazandırmıştı. 1911'de de Polonya asıllı ABD'li biyokimyacı Casimir Funk (1884-1967), pirinç kabuğunda bulunan ve eksikliği beriberi hastalığına yol açan amin yapısındaki bu maddeyi tanımlamak için ilk kez "vitamin" terimini kullandı. Bugün B₁ vitamini (tiamin) adıyla bilinen bu madde 1926'da yalıtılarak sentez yoluyla elde edildi.

Beslenmenin biyokimyasal yönünün önem kazanmasına ve vitamin kavramına ulaşılmaya ortam hazırlayan Eijkman'ın çalışmaları, tıpta yeni bir dönemin başlangıcı sayılır.

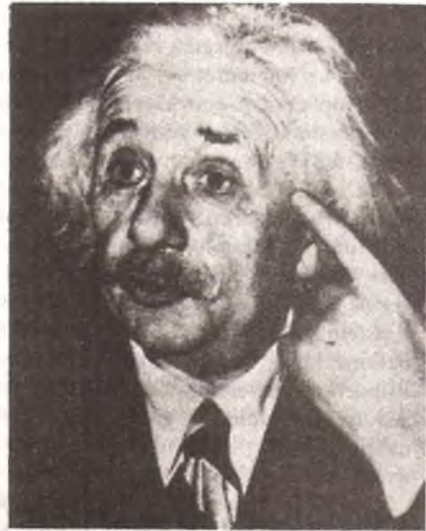
• BAKINIZ: BEHRING, ELVEHJEM, F.G. HOPKINS, R. KOCH, PASTEUR.

EINSTEIN, Albert

(1879-1955)

Almanya doğumlu, ABD uyruklu fizikçi. 20.yy'ın başlarında geliştirdiği özel ve genel görelilik kuramlarıyla Newton'dan sonra fizikte en köklü devrimi gerçekleştirmiştir.

14 Mart 1879'da Almanya'nın Ulm kentinde doğdu, 18 Nisan 1955'te ABD'nin New Jersey Eyaleti'nin Princeton kentinde öldü. Babası Hermann Einstein Münih'te küçük bir elektrokimya atölyesi işletiyordu. Aynı kentteki bir Katolik okulunun tek Yahudi öğrencisi olarak ilköğrenimini bitiren Einstein Luitpold Gymnasium'una yazıldı. Ancak, ailesi parasal sorunlar nedeniyle Milano'ya göç etmeye karar verince, öğrenimi yarım kaldı. Bir yıl sonra yükseköğrenim için Züriç'teki Eidgenössische Technische Hochschule'ye (ETH) başvurdu. Lise diploması olmadığından giriş sınavlarına katıldı, ama matematik dışındaki konularda geçerli notu alamadı. Bunun üzerine, Aarau'daki bir lisede bir yıl okuyarak diplomasını alıp 1896'da ETH'nin fizik ve matematik öğretmeni yetiştiren bölümüne yazıldı. 1900'de bitirdiği bu okulda asistan olarak kalmayı istediysede

Albert Einstein

başvurusu geri çevrildiğinden bir süre özel öğretmenlik gibi geçici işler yaptı. İsviçre yurttaşı olduktan sonra 1902'de Bern'deki patent ofisine "üçüncü sınıf teknik uzman" olarak girdi. 1903'te Mileva Maric ile yaptığı evliliğinden iki oğlu oldu. 1909'a değin patent ofisindeki görevini sürdüren Einstein, çığır açıcı nitelikteki ilk makalelerini 1905'te yayımladı. Molekül boyutlarının hesaplanmasına yönelik bir çalışmasını Bern Üniversitesi'ne sunarak 1908'de "Privatdozent" olma hakkını aldı. Üniversite öğretim üyeliği için bir yıl ders vermek zorunluluğu olduğundan, patent ofisindeki görevinin yanı sıra bir yıl süreyle Bern Üniversitesi'nde ders verdi. 1909'da Cenevre Üniversitesi'nin onur doktorasıyla ödüllendirilen, aynı yıl Züriç Üniversitesi'nin kuramsal fizik kürsüsünde öğretim üyeliğine getirilen Einstein, 1911'de kuramsal fizik profesörü ve kürsü başkanı olarak Prag'daki Alman Üniversitesi'ne geçti. 1912'de aynı unvan ve görevle ETH'ye döndü. İki yıl sonra, Max Planck ve Walter Nernst'in ısrarlarıyla bu görevden ayrılarak, Berlin'deki Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde fizik bölümünün yöneticiliğini ve Prusya Bilimler Akademisi'nde profesörlük görevini üstlendi. O yıl başlayan I. Dünya Savaşı sırasında, Almanya'daki savaş yanlısı gösterilere karşı çıktı; Romain Rolland'ın barış çağrısına ve eylemlerine içtenlikle katıldı. 1917'de ilk karısından ayrılarak Elsa adlı bir akraba-sıyla evlendi.

1915'te açıkladığı genel görelilik kuramıyla, bilim dünyası dışında da büyük bir ilginin odağı olan Einstein, önceleri en milliyetçi Almanlar'ın bile saygısını kazanmışken, savaştan sonra Yahudi oluşu göze batmaya başladı. Özellikle fizikçi Lenard'ın çabalarıyla "Yahudi bilimi" olarak nitelendirilen görelilik kuramlarına karşı gelişen tepki ve eleştiriler, Eddington'ın bu kuramları destekleyen sonuçlarına karşın, Nobel Ödülü komitesini bile etkiledi. Nitekim 1921 Nobel Fizik Ödülü'nün Einstein'a verilmesinde, bilim çevrelerinde görelilik kuramından çok daha fazla tepki gören fotoelektrik kuramı gerekçe olarak gösterilirken, görelilik kuramları "matematiksel fiziğe katkısı" sözlerinin ardında gizlenmişti.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiy-

Öğretim görevi ve barış çabaları

ti'nde görev alan Einstein, barışı korumada ciddi bir etkinliği olamayacağına inandığı bu kurumdan ayrılmasına karşın, umut verici gördüğü her türlü barış çabasının candan destekleyicisi oldu. Berlin'deki görevi sırasında zaman zaman çeşitli akademik geziler yaptı, ABD'ye ve Japonya'ya gitti. Bu arada, düzenli aralıklarla Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nde konferanslar veriyordu. 1930'da ABD'deki California Institute of Technology'de konuk profesör olarak bir ders yılı geçirdi. Bu kuruluştan her yıl altı ay ders verme önerisi alıp 1932'de yeniden ABD'ye giden Einstein, birkaç ay sonra Hitler'in iktidara gelmesi üzerine Almanya'ya dönmeye karar verdi. Aynı yıl Princeton Üniversitesi'nde yeni kurulan Institute of Advanced Studies'de görev alarak ölünceye değin çalışmalarını bu kurumda sürdürdü ve 1940'ta ABD uyruğuna geçti.

1938'de Almanya'da Otto Hahn tarafından keşfedilen uranyum bölünmesini (fisyon) ve bunun silah yapımına yansiyabilecek sonuçlarını öğrenen Einstein ertesi yıl fizikçi Szilard, Wigner ve Teller'in ısrarlarıyla ABD başkanı Roosevelt'e bir mektup yazarak yeni bir dünya savaşını engelleyebilmek için atom bombasının Almanya'dan önce ABD'de yapılması gerektiğini bildirdi. Almanya'nın yenilgisinden sonra, ABD'nin atom bombası kullanmaması için bu kez yalnız Szilard'ın uyarısıyla 1945'te yazdığı mektup ise, o sıralar ölen Roosevelt'in masasında açılmamış olarak bulundu. Einstein, gerek ilk mektubu, gerek $E=mc^2$ bağıntısı nedeniyle "atom bombasının babası" diye anılarak sert eleştirilere hedef olduysa da, ne uranyumun bölünmesinde onun formülünden yola çıkılmış, ne de kendisi doğrudan bombanın yapımı çalışmalarına katılmıştı. Savaşın sonra da, Bertrand Russell'in yanında yer alarak nükleer enerjinin askeri amaçlarla kullanımını engellemek ve barışı korumak için yoğun bir çaba harcadı. 1920'lerde Haim Weizmann ile birlikte ABD'vi dolaşarak İsrail'in kuruluşunu desteklemiş olan Einstein, 1952'de Weizmann'ın ölümü üzerine kendisine önerilen İsrail cumhurbaşkanlığını kabul etmedi. Einstein'ın anısına, ölümünden bir süre sonra keşfedilen yeni bir elemente onun adı verildi.

Einstein'ın bilimsel çalışmaları, ısı (termik) olayların atom düzeyindeki özellikleri, kuantum fiziği, özel ve genel görelilik kuramları olmak üzere dört ana grupta toplanabilir. İlk üç konuya ilişkin çalışmalarını 1905'te *Annalen der Physik* dergisinde yayımlamış, genel görelilik kuramını ise 1915'te açıklamıştır. Isı olaylara ilişkin ilk çalışmalarında, Boltzmann ve Maxwell'in temellerini attığı istatistik mekaniğin fiziksel sonuçlarını araştıran Einstein, bu kuramcıların yararlandığı "olasılık" kavramının fiziksel anlamını yorumlamış ve Gibbs'in 1902'deki çalışmasından habersiz olarak, onunla aynı sonuçlara varmıştı. 1905'te yayımladığı "Die von der molekularkinetischen Theorie der Wärme geforderte Bewegung von in ruhenden Flüssigkeiten suspendierten Teilchen" ("Durğan Bir Sıvı İçindeki Asılı Taneciklerinin Isının Moleküler Kinetik Kuramı Çerçevesindeki Hareketleri Üstüne") başlıklı ikinci makalesinde, maddenin genel ve gözlenebilir özelliklerinden yararlanarak moleküllerin büyüklüğünü ve sayılarını belirlemenin yollarını gösterdi. 1827'de botanik bilgini Robert Brown, mikroskop altında incelediği sıvılarda çiçek

tozlarının gelişigüzel hareketler yaptığını gözlemlemiş, ancak, "Brown hareketi" diye adlandırılan ve aslında halindeki tüm küçük tanecikler için geçerli olduğu anlaşılan bu olgunun nedeni açıklanamamıştır. Einstein bu olguyu, sıvı moleküllerinin taneciklere her yönden gelişigüzel çarpmalarının sonucu olarak yorumladı. Bu yorum istatistik mekaniğin sonuçlarıyla birleştirilip taneciklerin hızı, ortalama hareketi ve boyutları ölçüldüğünde, sıvı moleküllerinin sayısal yoğunluğunu ve boyutlarını saptamak olanaklıydı. Jean Perrin, Einstein'ın bu kuramsal çalışmasının ışığında 1908-1910 arasında gerçekleştirdiği deneylerle, atomun boyutları konusunda ilk güvenilir ölçümleri yaptı. Böylece Dalton'un atom kuramından yaklaşık bir yüzyıl sonra, Wilhelm Ostwald gibi en tutucu karşıtları bile maddenin atom yapısını benimzediler.

Einstein'ın kuantum fiziği alanındaki ilk önemli çalışması, fotoelektrik olayını incelediği ve 1905'te yayımladığı "Über einen die Erzeugung und Verwandlung des Lichtes betreffenden heuristischen Gesichtspunkt" ("Işığın Oluşumu ve Dönüşümü Üzerine Bir Görüş") başlıklı makalesidir. 19. yy sonlarında Hertz'in açıkladığı ve Lenard'ın genel özelliklerini tanımladığı fotoelektrik olayında, metaller üstüne düşen ışık iyonlaşmaya yol açarak bir elektrik akımı oluşturur. Ancak bu olayın gerçekleşmesi ışığın şiddetine değil frekansına bağlıdır. Frekansı belli bir değeri aşmadıkça en kuvvetli ışıktaki bile böyle bir olay gözlenmezken, frekansı bu sınırın üstünde olan en zayıf ışık elektrik akımı doğurabilir. Einstein, bir bilmece niteliğindeki bu olayı açıklamak için, Planck'ın ortaya attığı "ışık kuantumu" kavramından yola çıktı. Planck 1900'de kendisinden önce Wien ve Rayleigh gibi kuramcıların uğraştığı "ışısız" ya da "kara cisim" ışımasını açıklarken, enerjinin süreksiz olduğu varsayımını ortaya atmış ve atomlar arası enerji alışverişinin $h \cdot f$ değerindeki (h , Planck sabiti, f , frekans) kuantumlar biçiminde gerçekleştiğini öne sürmüştü. Işığın dalga ve parçacık özelliğindeki ikili yapısını vurgulayan Einstein, bu kesintili ya da "paketler" halindeki enerji alışverişinin ışığın maddeyle etkileştiğini her durumda geçerli olduğunu savundu. Fotoelektrik olayında bu enerji paketlerinin ortaya çıkışı gelen ışığın frekansına bağlıydı ve metal elektronlarının serbest kalarak iyonlaşabilmesi için ışık enerjisini bir defada almaları gerekiyordu. Atoma bir mermi gibi çarparak elektronunu koparan, sonradan Lewis'in "foton" diye adlandırdığı bu ışık enerjisi kuantumlarıydı. Gelen kuantumun enerjisi, yani ışığın frekansı elektronun bağıni koparmaya yeterli değilse, elektron bu durumdan etkilenmeyecek, yeteriyse serbest kalacaktı. Eğer enerji gerekenden fazlaysa, maddeden kopan elektron bunu kinetik enerji olarak kullanıp belli bir hız kazanacaktı. Bu açıklamaya göre, gelen ışığın frekansı arttıkça çıkan elektronların hızı artıyordu. Işığın frekansı elektronların hızını belirlerken, şiddeti de kuantum miktarını etkiliyordu. Başka bir deyişle, ışığın şiddeti arttıkça metalin üzerine düşen kuantumların sayısı çoğalacak, böylece daha çok sayıda elektronu metalden koparak daha yüksek bir akıma yol açacaktı. Kendi kuantum kuramını bile fiziğin klasik yapısı içine oturtamayan Planck bu açıklamaya karşı çıtıysa da,

Fotoelektrik olayı

Brown hareketi

1915'te Robert Millikan'ın yaptığı ölçümler, elektron hızlarının frekansa ve metalin türüne göre değiştiğini, sonuçları da Einstein'ın kuramına tam uygunluk gösterdiğini kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde ortaya koydu.

Einstein'ın, özel görelilik kuramına ilişkin "Zur Elektrodynamik bewegter Körper" ("Hareketli Cisimlerin Elektrodinamiği") adlı ilk makalesi, belki matematiksel sonuçlarıyla büyük bir yenilik değildi ama, elektromanyetik olguları açıklayan Maxwell yasalarına yeni bir bakış açısı getiriyordu. Gerçekten de, 20.yy biliminden çok 19.yy biliminin bir parçası olan "görelilik" kavramını elektromanyetik olayların sınırını aşacak biçimde genelleştiren Einstein olmuştur. Maxwell'in, elektrik ve manyetik olayları ortak bir kuram çerçevesinde birleştirerek, bu kuramdan boşlukta ışık hızıyla yayılması gereken elektronların varlığını çıkarsamasından sonra, ışığın da dalga yapısında olduğu görüşü benimsenmeye başlamıştı. Işık boşlukta yayılamayacağı için de, madde dışındaki tüm boşluğu dolduran ve "esir" ya da "eter" denilen, ağırlıksız, esnek bir ortamın var olduğu kabul edilmiştir. Ancak, 1887'de Albert Michelson ve Edward Morley'in ustalıkla gerçekleştirdikleri ünlü deneyin, Yer'in Güneş çevresindeki yüksek dönme hızı nedeniyle çıkması beklenen "esir rüzgârları"nın ışığın yayılmasını hiç etkilemediğini göstermesi bu varsayımın çelişiyordu. Michelson-Morley deneyini yorumlayarak esir kavramıyla bağdaştırmaya çalışan Fitzgerald ve Lorentz, hareket halindeki tüm cisimlerin hız doğrultusunda büzülerek kısalacağını öne sürdüler. Ayrıca Lorentz, Yer'le birlikte dönen bir gözlemci için, hareketlessiz olan bu esir ortamındaki herhangi bir yer değiştirme hareketini gözlemlemenin olanaksızlığını açıklamış ve görelilik hareketinde, gözlemcinin konumu ile ölçülecek zaman aralıklarını da hesaba katan dönüşüm denklemlerini vermişti. Fitzgerald ve Lorentz'ın görüşlerini ortak matematiksel temellere oturtan Poincaré ise, tüm hareketler için geçerli olabilecek mutlak ve değişmez bir referans sisteminin var olamayacağını, gerçekte her hareketin görelilik olduğunu varsaymıştı. Bu yaklaşımlardan yola çıkan Einstein, makalesinde vardığı sonuçların tümünü postulat niteliğindeki iki temel ilkeye dayandırdı: "mekanik denklemlerinin geçerli olduğu her referans sisteminde, elektro-dinamik ve optik için de aynı yasalar geçerlidir" ve "ışık, kendisini yayan cismin hareketinden bağımsız olarak, boşlukta her zaman aynı ve belirli c hızıyla yol alır". Bu ilkelerden de, birbirine göre hareket halinde olan iki gözlemcinin, hızları sabitse, iki ayrı yerde gerçekleşen iki olay arasında geçen süreyi aynı biçimde değerlendiremeyecekleri sonucunu çıkardı. Gözlemcilerden biri bu iki olayı aynı anda, yani eşzamanlı olarak gördüğünde, öbürünün olayları mutlaka bir zaman aralığıyla gözlemesi gerekiyordu. "Eşzamanlığın göreliliği" denilen bu olgunun nedeni, olayların gerçekleştiğine ilişkin en hızlı belirti olan ışığın hızının her iki gözlemci için de aynı ve sonlu olmasıydı.

Einstein'dan çok önce de fizikte sağlam bir yeri olan, ancak yalnız mekanik olaylarına uygulanan "Galilei göreliliği"nin sınırlarını zorlayan bu yeni görelilik kuramının getirdiği en çarpıcı olgu, kuşkusuz "kütle ile enerjinin eşdeğerliliği"dir. $E=mc^2$ (E ,

enerji; m , kütle; c , ışık hızı) bağıntısıyla simgelenen bu olgu, bir cismin hızı arttıkça kazandığı kütle fazlasını, o cismin kazandığı kinetik enerjiyle açıklar. Her enerjinin bir kütlesi vardır, kütle ya da madde de bir enerji biçimidir; dolayısıyla kütle ve enerji, aynı şeyin iki değişik biçimde ortaya çıkışını simgeleyen eşdeğerli iki kavramdır. Örneğin, ışık yayan bir cisim "enerjinin korunumu" yasası uyarınca kütlesinden yitirecek, bu yitirilen kütleyle ise ışık enerji biçiminde taşıyacaktır. Einstein, maddenin enerjiye, enerjinin de maddeye dönüşeceğini vurgulayan bu ilkenin, o günlerde niteliği bütünüyle anlaşılamamış olan radyoaktif tepkimelerde de gözlemlenebileceğine dikkati çekmişti. Nitekim 1932'de Cockcroft ve Walton'ın proton hızlandırıcısında yaptıkları ölçümler, çekirdek tepkimelerinde açığa çıkan enerji ile kütle farkları için birbirine çok yakın değerler vererek Einstein'ın kuramsal sonuçlarını doğruladı.

Özel görelilik kuramıyla varılan uzunluk kısalması, saat yavaşlaması, kütle değişmesi gibi "sağduyuya aykırı" sonuçlar, günlük yaşamda karşılaşılan olağan hızların en yüksek düzeyi için bile algılanamazken, ışık hızına (300.000 km/sn) yakın hızlar söz konusu olduğunda anlamlı boyutlara ulaşır. Bu kuramla, yalnızca görelilik (bağıl) hareketin olanaklı olduğunu ortaya koyan Einstein, doğrudan sonuçlarıyla gözlenmesi olanaksız herhangi bir olgunun gerçekte ilgisi olamayacağını da vurguluyordu.

1907'de enerji ile kütlenin eşdeğerliliğini daha da genelleştiren Einstein, bağıl hızın sabit ivmeyle birlikte değiştiği hareketlere görelilik ilkelerini uygulayarak, düzgün bir kütle çekimi alanı ile sabit ivmeli hareketin gözlemcisi aynı etkiyi uyandırdığını, bu nedenle şiddetli çekim alanlarının ışığı sapıtacağını ve saatleri yavaşlatacağını öne sürdü. 1908'de matematikçi Hermann Minkowski, özel göreliliğin matematiksel yapısının, her biri aynı nitelikteki dört boyutlu bir "uzay-zaman" kavramına uyduğunu göstererek, bu kavramı dördüncü bir boyut olarak kurama katmıştı. 1911'den sonra Einstein, ETH'den sınıf arkadaşı Grossman'ın da yardımıyla, kütle çekimine ve ivmeli sistemlerdeki göreliliğe sağlam bir temel ararken, özellikle ivmeye yol açan çekim kuvvetinin etkisini (düşen cisimler örneğinde olduğu gibi) göz önüne aldı. Bu yaklaşım, 1915'te Prusya Bilimler Akademisi'nde verdiği iki konferansla son biçimini açıkladığı ve 1916'da "Grundlagen der allgemeinen Relativitätstheorie" ("Genel Görelilik Kuramının Temelleri") adlı makalesinde yayımladığı "genel görelilik" kuramının doğuşuydu. Temel olarak ele alındığında, özel görelilik kuramı fiziğe yeni bir zaman kavramı getirerek, Newton mekaniğinin yalnızca düşük hızlar için geçerli olan, ışığa yakın hızlarda ise yetersiz kalan yaklaşık bir mekanik dizgesi olduğunu göstermişti. Çekim kuvvetinin etkisini de kapsamına alan genel görelilik kuramı ise, yalnız Newton fiziğinden değil Eukleides geometrisinden kopuşu simgeliyordu. Minkowski'nin getirdiği "düz", yani Eukleides tipi dört boyutlu uzay-zamanın yerini, Riemann tipi "eğri" bir uzay-zaman tanımını almıştı. Çekim alanının, dolayısıyla eğriliğin "sıfır" olduğu düz uzay-zamanda cisimler hiçbir kuvvetin etkisi altında olmadan doğru çizgiler boyunca yol alırken, büyük kütlelerin çevresindeki çekim alanının etkisiyle çökmüş, eğri ve sonlu

Kütle ile enerjinin eşdeğerliliği

◀ **Özel Görelilik Kuramı**

Genel görelilik kuramı ve Uzay-Zaman kavramı

uzayda cisimlerin yörüngelerini belirleyen kuvvetler değil uzayın eğriliğidir.

Kuram bu biçimiyle, Newton fiziğinden yalnızca biçimsel olarak değil, bazı yeni sonuçları bakımından da ayrılıyordu. Işığın, büyük kütleli cisimlerin yakınından geçerken sapması ve bu özellikteki cisimlerce salındığında frekansının değişmesi Newton fiziğinin veremediği sonuçlardı. Einstein, belirli yıldızlardan gelen ışığın Güneş'in yakınından geçerken gösterdiği sapma açısını, zaman yavaşlamasını da hesaba katarak 1,7 saniye olarak hesaplamıştı. I. Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra İngiliz astrofizikçisi Arthur Eddington, tam Güneş tutulması sırasında Güneş'in çevresindeki yıldızların konumunu fotoğrafla saptayıp, altı ay sonra Güneş'in etkisinin en az olduğu konumda çekilen fotoğraflarla karşılaştırarak, sapmayı 1.76 saniye olarak belirledi. Bu olay Einstein'ın kuramını doğrulayan ve ününü tüm dünyaya yayan en önemli kanıt oldu.

Öte yandan, Newton dinamiğine ve çekim yasasına göre, gezegen yörüngelerinin elips biçiminde ve kapalı olması gerekirken, Merkür'ün yörüngesinde bir açıklık olduğunu ve gezegenin Güneş'e en yakın olduğu noktanın (günberi noktasının) 100 yılda 43 saniyelik bir ilerleme gösterdiğini yıllar önce Le Verrier saptamıştı. Genel göreliliğin doğal bir sonucu olarak aynı değeri bulmak, Einstein için gerçek bir mutluluk kaynağı oldu. Kuramın öngördüğü bir başka olgu da, beyaz cüceler gibi çok yoğun kütleli yıldızlardan yayılan ışığın frekansında, kırmızıya doğru çok hafif bir kayma gözlemleneceğiydi. Kütle çekiminin etkisinden kaynaklanan bu "kırmızıya kayma" olayı 1959'da laser ışınlarıyla yapılan bir deneyde ölçülerek, demir 57 yapay radyoizotopun yaydığı gamına ışınlarındaki frekans kaymasının Einstein'ın hesaplarına uyduğu kanıtlandı.

Einstein, 1915'ten sonra çalışmalarının neredeyse tümünü genel görelilik kuramı üzerinde yoğunlaştırdı. Kuramın matematiksel yapısını irdeleyerek yaklaşık çözümlerini ve bu çözümlerin fiziksel anlamlarını bulmaya uğraştığı bu dönemde, bir yandan kuramı evrenin tümüne uyarlarken, bir yandan da elektromanyetik alanı uzay-zaman geometrisi içine katarak bir "birleşik alan kuramı" geliştirmeye çalıştı.

Einstein, 1917 ve 1924'te atom fiziğine iki önemli dönüş yaptı. Önce, bir ışın alanıyla etkileşen atomların aldıkları enerjiyi dışarı verirken, yalnız "kendiliklerinden" değil, dış ışınların etkisiyle "uyarılmış" olarak da ışın saldıklarını öne sürdü. Böylece Planck'ın ışın yasasına yeniden ulaştı. Bu görüş, yıllar sonra gerçekleştirilen "laser" ve "maser" in temel çalışma ilkesidir. 1924'te ise Bose adlı bir Hintli fizikçi ışınmayı, artık "foton" diye adlandırılan ışık kuantumlarından oluşmuş bir gaz olarak düşünüp, Planck yasasını bu kez istatistiksel olarak yeniden elde etmiş ve bu çalışmasını Einstein'a göndermişti. Bose'nin yönteminin önemini gören Einstein, gerçek gaz atomlarının da dalga özelliği gösterebildiği varsayımıyla, belli gazlar için, bugün Bose ve Einstein'ın adlarıyla anılan istatistik mekaniğini geliştirdi. Bose-Einstein kuantum istatistiğinin en ilginç sonucu, mutlak sıfır sıcaklığına yaklaşıldığında, sıvılaştan tüm gaz moleküllerinin olabilecek en düşük enerji durumuna yığılarak önemli bir davranış değişikliği göster-

mesidir. Bu davranış değişikliği "üstün akışkanlık" ve "üstün iletkenlik" olaylarında gözlemlenebilir. Bu yaklaşımında olasılık kavramı çok önemli rol oynamakla birlikte, Einstein, Born'un kuantum mekaniğine getirdiği temel olasılıkçı yorumu benimsemedi. Bu yorumu savunan Kopenhag Okulu'nun en ateşli temsilcilerinden Niels Bohr ile aralarındaki ünlü tartışmada Einstein "Tanrı zar atmaz" görüşüyle Bohr'a karşı çıkarken, Bohr'un Einstein'a yanıtı "Tanrı'nın ne yapacağına biz karar veremeyiz" olmuştur.

Fizikte köklü bir devrim yaratan özel ve genel görelilik kuramları bilim adamlarınca bile güç anlaşılır bulunsun da, Einstein tüm yaşamı boyunca hep en yalını aradı. Geliştirdiği kuramlar alışılmış ters düştüğü zaman bile, olayları böyle açıklamanın beklenenden çok daha yalın ve genel sonuçlar doğurması, inancının en büyük desteği oldu. Üç ayrı ülkenin yurttaşlığında iki dünya savaşının acılarını yaşayan, tüm insanlığı tehdit eden Nazi tehlikesine karşı barışın korunmasını tek yolu olarak gördüğü atom bombasının Hiroşima ve Nagasaki'de binlerce insana barış yerine ölüm götürdüğünü görmeyen acısını unutamayan Einstein'ı, gelecek yüzyıllar yalnızca en büyük bilim adamlarından biri olarak değil, barışseverliğin simgesi olarak da anacaktır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Relativity, the Special and the General Theory: A Popular Exposition*, 1920, (İzafiyet Teorisi, 1976); *The Meaning of Relativity*, 1921, ("Göreliliğin Anlamı"); *The World As I See It*, 1934, ("Gördüğüm Dünya"); *The Evolution of Physics* (L. Infeld ile Birlikte), 1938 (Fiziğin Evrimi, 1972); *Ideas and Opinions*, 1954, ("Düşünceler ve Görüşler").

• **KAYNAKLAR**: J. Bernstein, *Einstein*, 1971, (Einstein, 1982); C. Kuznetsov, *Einstein*, 1965; B. Russell, *The ABC of Relativity*, 1925; P. A. Schilpp (der.), *Albert Einstein: Philosopher Scientist*, 1951.

• **BAKINIZ**: BOHR, BOLTZMANN, BORN, S. N. BOSE, de BROGLIE, R. BROWN, DIRAC, EDDINGTON, FERMI, G. F. FITZGERALD, GAUSS, GIBBS, HAHN, HEISENBERG, HELMHOLTZ, HOYLE, HUBBLE, KEPLER, LENARD, LORENTZ, MAXWELL, MICHELSON, MILLIKAN, H. MINKOWSKI, NERNST, I. NEWTON, W. OSTWALD, PERRIN, PLANCK, H. POINCARÉ, J. W. S. RAYLEIGH, RIEMANN, SCHRÖDINGER, SZILARD, TELLER, TOWNES, WEINBERG, WIEN.

EINTHOVEN, Willem (1860-1927)

Hollandalı hekim, fizyoloji uzmanı. Kalp hastalıklarının tanısında yeni bir dönemi başlatan elektrokardiyografin bulucusudur.

21 Mayıs 1860'ta, o zamanlar Hollanda'nın sömürgesi olan Endonezya'nın Cava Adası'ndaki Semarang kentinde doğdu, 28 (ya da 29) Eylül 1927'de Leiden'de öldü. 1885'te Utrecht Üniversitesi'nden tıp doktoru derecesini aldı, ertesi yıl da fizyoloji profesörü olarak Leiden Üniversitesi'nde çalışmaya başladı.

Bose-Einstein Kuantum İstatistiği

Bu görevi ölünceye değin sürdüren Einthoven, daha öğrenim yıllarından beri fiziğe duyduğu ilgiyi hiç yitirmeyerek, kalbin elektrik etkinliğinin ölçülmesinde fizik bilgisinden yararlanmış ve bugün kalp hastalıklarının tanısında en önemli klinik araçlarından biri olan elektrokardiyografi geliştirerek 1924'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü almıştır.

Hayvan ve insan vücudunun elektrik potansiyelini (gerilimini) deneysel olarak 18. yy sonlarında ilk kez Galvani gözlemlemiş, bu gerilimin kalp vuruşlarıyla birlikte değiştiğini ise 19. yy'ın bitiminde A.D. Waller (1856-1922) belirlemişti. Bu bulgular araştırmacıları doğal olarak kalp kasının kasılması sırasında doğan biyoelektrik akımın gerilim değişikliklerini ölçerek, kalbin çalışmasındaki aksaklıkları saptayabilecekleri düşüncesine götürdü. Ancak, ilke olarak basit ve anlamlı olan bu yöntemin uygulamadaki temel güçlüğü, bu gerilimin çok küçük nicel değerler arasında değişmesi ve çok duyarlı ölçüm aletleri gerektirmesiydi. 1903'te Einthoven, magnetik bir alana gerilmiş ince bir iletken telin, üzerinden akım geçtiğinde magnetik kuvvet çizgilerinin doğrultusuna dik bir açıyla sapması ilkesine dayanan telli bir galvanometre yaptı. Bu aygıt, kalp vuruşlarına eşlik eden ve sinir akılarıyla tüm vücut yüzeyine taşınan elektrik akımının gerilim değişikliklerini ölçebilecek kadar duyarlıydı.

Elektrokardiyografi (EKG ya da ECG) aygıtının temeli bu galvanometreye dayanır. Sağ kol, sol kol ve sol bacağı (Einthoven üçgeni) bağlanan elektrotlar, vücut yüzeyine ulaşan gerilim değişikliklerini alarak, iletken teller aracılığıyla önce bir yükseltece, sonra galvanometreye aktarır ve galvanometre ibresinin sapmaları, belli hızla dönen bir kâğıt bobini üzerine kaydedilir. Elektrokardiyogram denilen bu kayıta, kulakçıkların kasılmasını veren bir P dalgası ile karıncıkların elektrik etkinliğini gösteren karma bir QRST dalgası gözlemlenir.

Einthoven, günümüzde özellikle miyokard enfarktüsü, koroner yetmezliği gibi kalp kasının yeterince kanla beslenememesinden ileri gelen hastalıkların tanısında kardiyoloji kliniklerinin temel araçlarından biri olan, ayrıca beynin elektrik etkinliğini kaydetme olanağı veren elektroansefalografinin (EEG) doğuşunu hazırlayan elektrokardiyografi tekniğinin gelişmesinde büyük payı olan araştırmacılarından biridir.

• **BAKINIZ:** ADRIAN, H. BERGER, DALE, ERLANGER, GALVANI, GASSER, HIS.

EISENHOWER, Dwight David (1890-1969)

ABD'li asker ve devlet adamı. ABD'nin 34. başkanıdır.

14 Ekim 1890'da Texas Eyaleti'nin Denison kentinde doğdu, 28 Mart 1969'da Washington'da öldü. Yoksul bir ailenin 7 oğlundan biridir. Küçük yaşayken, ailesi Kansas Eyaleti'nin Abilene kasabasına göç etti. Ailesinin geçimine yardımcı olmak için

genç yaşta çalışmaya başladı. 1909'da Abilene Lisesi'ni bitiren Eisenhower, 1911-1915 arasında Birleşik Devletler Askeri Akademisi'nde okudu. I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'ya gönderilen ABD birliklerinin örgütlenmesinde görev aldı ve yüzbaşılığa yükseldi. 1922-1924 arasında görevli olarak Panama Kanalı Bölgesi'nde bulundu. 1924'te girdiği Ordu Komuta ve Genelkurmay Okulu'nu 1926'da bitirerek binbaşı oldu. Ardından, Ordu Savaş Okulu'nda iki yıllık bir öğrenim gördü. 1933'te general Mac Arthur'un yardımcısı olarak Genelkurmay Başkanlığı'nda çalışmaya başladı. 1935'te dış politika ve savunma alanlarında ABD'nin vesayeti altında bulunan Filipinler'e giderek bu ülkenin ordusunun yeniden örgütlenmesinde görev aldı ve yarbaylığa yükseldi. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, 1939'da ABD'ye dönen Eisenhower, 1941'de general oldu ve aynı yıl 3. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atandı. 1941'de Luisiana'da yapılan bir savaş tatbikatını planlamadaki başarısıyla Genelkurmay Başkanı Marshall'ın dikkatini çekti ve Washington'daki Genelkurmay Başkanlığı Savaş Planlama Dairesi'nin başkanlığına getirildi.

Eisenhower bu görevdeyken, Müttefik ordularının Avrupa'yı işgal planlarının hazırlanmasında çalıştı. 1942'de Marshall tarafından Avrupa'da bulunan ABD birliklerinin başkomutanlığına atandı. Bundan kısa bir süre sonra, Müttefikler'in Kuzey Afrika'ya yapmayı planladıkları çıkarmayı hazırlamak üzere Londra'ya gitti. Kasım 1942'de Kuzey Afrika ve 1943'te Sicilya ve İtalya çıkarmalarını yönetti. Bu sırada Avrupa'daki Müttefik Güçler Başkomutanlığı'na getirildi ve Normandiya çıkarmasını yönetti. Savaşın sona ermesinden sonra 1945'te ABD'ye dönen Eisenhower, savaşta gösterdiği başarılarından dolayı Genelkurmay başkanlığına atandı. 1948'de bu görevinden ayrıldı ve aynı yıl Columbia Üniversitesi'ne rektör oldu. Ancak bu görevinde başarılı olamadı ve kısa bir süre sonra yeniden askerlik mesleğine döndü. Başkan Truman'ın kendisine önerdiği NATO başkomutanlığı görevini kabul ederek 1951'de Paris'e gitti. 15 ay süren bu görevi sırasında, Batı Avrupa'da birleşik bir askeri gücün yaratılması için çalıştı. 1952'de ordudan ayrılan Eisenhower, bundan sonra siyasi yaşama atıldı.

1952 ve 1956 başkanlık seçimlerini kazanarak Cumhuriyetçi Parti'den iki kez üst üste başkan seçilen Eisenhower, başkanlığı süresince partisinden bağımsız bir siyasi çizgi izledi. Yürütmeye ilişkin sorumluluklarını danışmanlarıyla paylaşarak geri planda kalmayı yeğledi. Bu dönemde devletin iktisadi rolünü azaltıcı önlemler alındı, sosyal güvenlik sistemi yaygınlaştırıldı, asgari ücret yükseltildi ve sağlık, eğitim ve refah bakanlıkları kuruldu. Irk ayrımına karşı olan Eisenhower, Yüksek Mahkeme'nin 1954'te aldığı, okullarda ırk ayrımını yasaklayan kararına uymak istemeyen bazı Güney Eyaletleri yöneticilerinin bu karara uymalarını sağladı.

Eisenhower döneminde, ABD dış politikasının temelini "Sovyet yayılmasını sınırlamak" ilkesi oluşturdu. Bu ilke doğrultusunda, 1953'te Kore Cumhuriyeti ile bir barış antlaşması, 1954'te Milliyetçi Çin (Tayvan) ile bir işbirliği antlaşması imzalandı. ABD, Mısır devlet başkanı Nasır'ın 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından doğan Ortadoğu buna-

limına, Lübnan'a asker çıkararak müdahale etti. 1957'de açıklanan "Eisenhower Doktrini", komünizm tehdidi altında bulunan herhangi bir Ortadoğu ülkesinin istemesi durumunda, ABD birliklerinin bölgeye müdahale etmesini öngörüyordu. Eisenhower, dışişleri danışmanı J. F. Dulles'in 1959'da ölmesinden sonra, dış politikada daha fazla sorumluluk üstlendi. Resmi geziler yaparak yabancı devlet ve hükümet başkanlarıyla görüşmelerde bulundu. 1959'da SBKP Genel Sekreteri N. Kruşçev ABD'yi ziyaret etti. Bu ziyaretle yumuşamaya yüz tutan ABD-SSCB ilişkileri, Amerikan U-2 uçaklarının SSCB toprakları üzerinde uçuşlar yaptıklarının saptanmasıyla 1960 sonrasında yeniden gerginleşti. 1961'de Küba ile diplomatik ilişkiler kesildi. Başkanlık süresi 1960'ta dolan Eisenhower Pennsylvania Eyaleti'ndeki çiftliğine çekildi. Yaşamının geri kalan bölümünü askerlik ve siyasetle ilgili anılarını yazmakla geçirdi.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Crusade in Europe*, 1948, ("Avrupa'da Haçlı Seferi"); *Mandate for Change: 1953-1956*, 1963, ("Değişim İçin Önerme, 1953-1956"); *Waging Peace, 1956-1961: White House Years*, 1965, ("Barış Mücadelesinin Devamı, 1956-1961: Beyaz Saray Yılları"); *At Ease*, (otobiyografi), 1967, ("Rahatta").

• **KAYNAKLAR**: S. Adams, *Firsthand Report: The Story of the Eisenhower Administration*, 1961; D. Albertson, *Eisenhower as President*, 1963; S. E. Ambrose, *The Supreme Commander: The War Years of General Dwight D. Eisenhower*, 1970; E. J. Hughes, *The Ordeal of Power: A Political Memoir of Eisenhower Years*, 1963.

• **BAKINIZ**: DULLES, J. F. KENNEDY, D. MAC ARTHUR, MC CARTHY, G. MARSHALL, TRUMAN.

EISENSTAEDT, Alfred (1898)

ABD'li fotoğrafçı. Röportaj, haber fotoğrafı ve öykü tekniklerini geliştirmiş bir basın fotoğrafçısı olarak tanınır.

6 Aralık 1898'de Almanya'da Dirschau'da doğdu. Almanya'da eğitim gördü ve fotoğrafçılığa başladı. İlk küçük fotoğraf makineleri Ermanox ve Leica'nın piyasaya çıkmasıyla, Almanya canlı bir foto-röportaj akımına sahne oldu. 1928'de Berlin'de ünlü Dephot Ajansı kuruldu ve ondan fazla haftalık resimli derginin yayımlandığı o yıllarda fotoğrafçılara geniş bir çalışma alanı açıldı. Eisenstaedt de Berlin'de Associated Press Ajansı'nda çalışmaya başladı. Ancak Hitler'in yönetimi ele geçirmesinden sonra, birçok Alman fotoğrafçısı gibi ülkesini terketmek zorunda kaldı. 1935'te ABD'ye gitti. Bu ülkede üne kavuşması, 1935'te İtalyanlar'ın Habeşistan'ı işgal etmeleri sırasında gerçekleştirdiği "foto-makale" ile (photo-essay) oldu. 1936'dan başlayarak *Life* dergisinin sürekli fotoğrafçıları arasına girdi. Fotoğraflı dergilerin ve röportaj fotoğrafının altın çağı sayılan bir

dönemde dünyanın dört bir yanında röportaj çalışmaları yaptı. Habeşistan İmparatoru Haile Selasiye, İsveç Kralı Gustav gibi birçok ünlü kişinin portrelerini ve fotoğraflarını çekti. Yoğun çalışma yaşamının ürünlerinden bir bölümü basılmış, bir bölümü ise müze ve özel fotoğraf koleksiyonlarında toplanmıştır.

Saf (candid) deyimıyla nitelenen bir çekim tekniğinin ustalarından olan Eisenstaedt fotoğraflarında bir görüntü avcısının katılığından çok duyarlı bir yaklaşımı yeğlemiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Witness To Our Time*, 1966, ("Zamanımıza Tanıklık"); *The Eye Of Eisenstaedt*, 1969, ("Eisenstaedt'in Gözü").

• **KAYNAKLAR**: B. Newhall, *The History Of Photography: From 1839 to the Present Day*, 1964.

• **BAKINIZ**: F. MANN, E. SALOMON.

EISENSTEIN, Ferdinand (1823-1852)

Alman, matematikçi. Resiprosite, modüler biçim, fonksiyonlar ve çokte-rimlilerin indirgenemezliğine ilişkin çalışmalarıyla matematiğe önemli katkılarda bulunmuştur.

Ferdinand Gotthold Max Eisenstein, 16 Nisan 1823'te Berlin'de doğdu, 11 Ekim 1852'de aynı kentte öldü. Berlin'deki Friedrich Wilhelm Gymnasium'da okurken, 1842'de ailesiyle birlikte İngiltere'ye göç etmesi lise öğreniminin yarıda kalmasına neden oldu. İngiltere'deyken kendi kendine matematik çalışarak Gauss'un *Disquisitiones Arithmeticae*'sini inceledi ve eliptik fonksiyonlar kuramını öğrendi. Ertesi yıl döndüğü Berlin'de dışarıdan bitirme sınavlarını vererek lise diplomasını aldı ve Berlin Üniversitesi'ne girdi. 1844'te ünlü *Crelle's Journal*'de yayımlanan, dördüncü dereceden dört bilinmeyenli bir denklemin çözümüne ilişkin çalışması, ölümüne değin hem maddi, hem manevi desteğini göreceği von Humboldt ile tanışmasını sağladı. Bu çalışmayı, hepsi aynı yıl içinde yayımlanan yirmi dört incelemesi izleyince, Almanya'nın önde gelen tüm matematikçilerinin, bu arada Gauss'un da ilgisini çeken Eisenstein'e 1845'te Breslau Üniversitesi'nce onur doktora verildi. Ancak, 1848'de siyasal nedenlerle tutuklanması ve "cumhuriyetçi" olduğuna ilişkin söylentilerin yayılması, Eisenstein'in parasal desteklerinin azalmasına ve sağlığının giderek bozulmasına yol açtı. Berlin Üniversitesi'ndeki dersleriyle büyük ilgi görmesine karşın, profesörlüğe getirilmesine ilişkin öneriler iki kez geri çevrildi ve 29 yıllık yaşamının ancak son yılında, 1852'de Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Hemen hemen tümü Crelle'in dergisinde yayımlanan makaleleri de, 1975'te, *Mathematische Werke* ("Matematik Çalışmaları") adı altında iki ciltte derlendi.

Eisenstein çok kısa olan yaşamında ikinci ve üçüncü dereceden formlar, resiprosite teoremleri, eliptik fonksiyonlar kuramı, Abel integralleri, sonsuz

çarpımlar, asal sayıların kare toplamları olarak gösterimine ilişkin teoremler ve çokterimlilerin indirgenemezlik koşulları üstüne önemli çalışmalar yapmış ve bu alanlara özgün katkılarda bulunmuştur.

Eisenstein serisi, Eisenstein ölçütü ve Eisenstein çokterimlisi gibi onun adını taşıyan birçok kavram, çağdaş matematikte önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, katsayıları tamsayı olan

$$f(t) = a_0 + a_1 t + a_2 t^2 + \dots + a_n t^n$$

çokterimlisi için, kendisi yalnız ve yalnız a_n 'i bölen ve karesi a_0 'ı bölmeyen bir p asal sayısı varsa, $f(t)$ çokterimlisinin rasyonel katsayılı çarpanlara ayrılmayacağını öne süren Eisenstein ölçütü, rasyonel katsayılı çokterimliler halkasında indirgenemezlik konusunun temel araçlarından biridir.

• BAKINIZ: N. ABEL, DIRICHLET, L. EULER, GAUSS, K. G. JACOBI, LAGRANGE.

EISENSTEIN, Sergei Mikhailovich

Bak. AYZENŞTAYN, Sergey

EISLER, Hanns

(1898-1962)

Avusturya asıllı Alman (DAC), besteci. Bertolt Brecht'in oyunlarına yazdığı müziklerle tanınmıştır.

6 Temmuz 1898'de Leipzig'de doğdu, 6 Eylül 1962'de Berlin'de öldü. Avusturyalı bir felsefecinin oğluydu. 1919-1923 arasında Viyana'da Arnold Schönberg'in öğrencisi oldu. 1925'te Berlin'e yerleşti. Alman Komünist Partisi'nin yayın organı *Rote Fahne*'de (Kızıl Bayrak) müzik eleştirileri yazdı. Oyun yazarı Bertolt Brecht ile tanışması 1928 dolaylarına rastlar. Bu karşılaşma yaşam boyu sürecek bir işbirliğinin başlangıcı oldu. 1928-1933 arasında Brecht'in oyunlarına müzik hazırlamanın yanı sıra film müziğiyle ilgilendi ve işçi koroları için şarkılar hazırladı. 1933'te, Naziler'in iktidara gelmesiyle Almanya'yı terketmek zorunda kaldı. Avrupa ülkelerinde, ABD ve SSCB'de faşizme karşı bir hareket oluşturabilmek için konuşmalar yaptı. New York'ta, New School for Social Research'de "Kompozisyon" ve "Modern Müziğin Bunalımı" adlı iki ders verdi. 1940'ların ikinci yarısında ABD'de komünistler aleyhinde başlayan kampanyalar Eisler'i de hedef aldı. 1948'de sınır dışı edildi ve Viyana'ya döndü. DAC'nin kurulmasından sonra 1950'de Berlin'e yerleşti ve bugün kendi adını taşıyan müzik okulunda ders vermeye başladı. Aldığı ödüller arasında 1924'te Viyana Şehri Sanat Ödülü ve 1944'te *Hangmen Also Die* ("Cellatlar da Ölü") adlı film müziğiyle Oscar Ödülü vardır.

Eisler ilk dönemlerinde müzikte on iki ton tekniği uygulamalarının başlatıcısı olan Arnold Schönberg ile onun izleyicilerinden Anton von Webern'den etkilenmiştir. Ancak 1920'lerin ikinci yarısından son-

ra Schönberg'in etkisinden uzaklaşmıştır. Aynı yıllarda müziğinde politik ve didaktik işlevler ağırlık kazanmış, işçi sınıfının mücadelesiyle bütünleşen yeni ve kolektif bir müzik kültürünün oluşturulması başlıca amacı olmuştur. DAC ulusal marşının da bestecisi olan Eisler'in en önemli ürünleri Brecht'in oyunları ve çeşitli filmler için yaptığı müziklerdir.

• YAPITLAR (başlıca): *Oyun Müziği: Die Massnahme*, 1930, ("Önlem"); *Die Mutter*, 1932, (Ana); *Die Rundköpfe und die Spitzköpfe*, 1936, (Tik-Tak); *Furcht und Elend des dritten Reich*, 1937, (Hitler Rejiminin Korku ve Sefaleti); *Leben des Galilei*, 1943, (Galileo'nun Yaşamı); *Die Tage der Commune*, 1956, (KomünGünleri); *Schweyk im Zweiten Weltkrieg* 1959, (Şvayk Hitler'e Karşı). *Film Müziği: Kuble Wampe*, 1931; *Hangmen Also Die*, 1944; ("Cellatlar da Ölü"). *Orkestra Müziği: Deutsche Symphonie*, 1936-1947. *Şarkılar: Einheitsfrontlied*, 1934, ("Birleşik Cephe Şarkısı"); *DAC Ulusal Marşı*, 1949; *Neue Deutsche Volkslieder*, 1950, ("Yeni Alman Halk Şarkıları"). *Kitap: A Rebel in Music*, (ö.s.), 1978, der. M.Grabs.

• BAKINIZ: BRECHT, DESSAU, SCHÖNBERG.

EKBER I

(1542-1605)

Hint-Türk hükümdarı. Çökmek üzere olan Babürlü Devleti'ni yeniden güçlü bir imparatorluk durumuna getirmiştir.

Ebu'l-feth Gazi Celaleddin Muhammed Ekber, 6 Kasım 1542'de Sind'de (bugün Pakistan'da) Umakot (Ömerkut) kentinde doğdu. 16 Ekim 1605'te Agra'da (Hindistan'da) öldü. Bâbü'nün torunu, Hümâyun'un büyük oğludur. Annesi Hâmede Bânû, İranlı bir bilginin kızıydı. Ekber'in doğduğu tarihte Hümâyun tahtını yitirmek üzereydi. 1535'e kadar süren yükselişten sonra, kardeş kavgaları ve Afganlı Şîr Şah'ın giderek büyüyen gücü karşısında zor yıllar geçiren Hümâyun, üst üste yenilgilere uğradı. 1540'daki kesin yenilgi sonunda, Bâbürlü tahtı on beş yıl boş kaldı. Sind Eyaleti'ne çekilen Hümâyun burada zor günler geçirdi. Kardeşi Askerî'nin baskısına dayanamayarak Hâmede Bânû ile İran'a, I.Tahmasb'a sığındı. Bütün adamları ve oğlu, Askerî'nin eline düştü. Babasının tahta dönmesine kadar geçen on iki yıl boyunca Ekber, atabeyi Bayram Han'ın ve süt ninesi Mâhım Enege'nin koruyuculuğunda yetişti. Çok zeki olmasına rağmen Bayram Han'ın ve hocası Kazvinli bilgin Mîr Abdüllatif'in tüm çabaları boşa gitti ve okuma yazmayı dahi yeterince öğrenemedi. Daha çok dinlererek ve sorarak tarih, felsefe, din vb. konularda bilgiler edindi. Atabeyi Bayram Han'la savaşa katıldı. 1555'te Sirhind'in alınmasının ardından babasını temsil görevi ile oraya gönderildi. O yılın Temmuz ayında Pencâb valiliğine atandı. Hümâyun da tahtına dönmüştü. Ancak bu ikinci saltanatı uzun sürmedi. Yedi ay kadar sonra 24 Ocak 1556'da sarayda düştü ve başından yaralandı. Kalanur'da Afganlılar'a karşı savaşan Ekber'e haber göndererek ölmek üzere olduğunu, kendisini veliaht seçtiğini

bildirdi. Hümâyûn'un 28 Ocak'ta ölümü, devlet adamları arasında şaşkınlık yarattı. O sırada Dehli (Delhi) Sarayı'nda konuk bulunan ünlü Türk denizcisi Seydi Ali Reis, onlara bir Osmanlı geleneğini anımsatarak Ekber gelinceye kadar hükümdarın ölümünün gizli tutulmasını önerdi.

Ekber'in hükümdarlığı 14 Şubat 1556'da resmen ilan edildi. Gerçekte atabeyi Bayram Han'ın birkaç bin kişilik özel birliği ile koruyabildiği küçük bir bölgenin hükümdarı olabiliyordu. Henüz 14 yaşındaydı ve ülkesinin sayılamayacak kadar çok sorunu vardı. Saltanat değişikliği, hemen kıpırdanmalara yol açınca Hümâyûn'un mirası olan zayıf iktidar tehlikeye düştü. Dehli ve Agra hanedan düşmanları tarafından işgal edildi. Pencâb'daki bazı yöreler, Ganj ötesindeki Katehr Eyaleti, Ekber'e bağlı gözükken sonuncu bölgelerdi. Kısacası adı olan ama haritada yeri bulunmayan bir devletin başına geçmişti.

**İktidarını
güçlen-
dirmesi**

► **Yönetim
düzen-
lemeleri**

Ekber'in hükümdarlığının ilk dört yılında devleti Bayram Han yönetti. Bu dönemde daha çok Şir Şah'ın ardılı ve Ekber'le "süt kardeşi" olduğunu ileri süren kişilerle uğraşıldı. Şah Adli Sür'un işgalindeki Dehli, 5 Kasım 1556'da Panipat Savaşı ile ele geçirildi. Bundan sonra yitirilen toprakların geri alınması için bir dizi savaş daha yapıldı. 1566'ya kadar Pencâb, Multan, Panipat ile Allahâbad'a dek Ganj ve Jumna bölgeleri, Afganistan'ın büyük bir bölümü ele geçirildi. Ekber, çocukluktan gençliğe geçerken dedesi Bâbü gibi, olaylar karşısında yüksek askeri ve siyasal gücünü de göstermeye başladı. 1562-1576 arasında Malva, Chitor, Ecmir, Oud, Cvalior ve Gucerat ele geçirildi. O yıl içinde, Ekber'in başarılı komutanları başkaldıran Afganlılar'ı Bengal'den sürüp çıkardılar. Aşağı Ganj vadisi sınırlara katıldı. Ekber, Kuzey Hindistan'ın tek hükümdarı oldu. 1578-1594 arasında Orisa, Kâbil, Keşmir, Kandehar ve Belucistan, Ekber'e boyun eğdi. Ekber, iktidarını sağlamlaştırdıktan son-

ra güneydeki Narbada Irmağı'nı geçerek Dekkan Yarımadası'na girdi. Müslüman hanedanların elindeki Berar, Ahmednagar yörelerini ele geçirdi. 63 yıllık yaşamı, yarım yüzyıllık hükümdarlığı sona ererken imparatorluğu, Hindikuş Dağları'ndan Gadavari Irmağı'na, Bengal'den Gucerat'a uzanıyor, on beş büyük eyaleti kapsıyordu. Ekber, 1605 Ekim'inde dizanteriye yakalandı. Oğlu Selim'i (Cihangir I) çağırarak ona, hükümdarlık sarığını başına dolamasını, babası Hümâyûn'un kılıcını kuşanmasını emretti. Cihangir, daha babası sağken tahta çıktı.

Ekber döneminde bu geniş topraklar üzerinde yalnızca askeri ve siyasi bir iktidar değil, ülke bütünlüğünü sağlayacak önemli birçok düzenlemeler de başarılmış bulunuyordu. Devleti ömürlü kılacak ve Hümâyûn zamanındaki sarsıntıya bir daha uğratmayacak olan önlemler alınmış, idari ve askeri kuruluşlar yeniden örgütlenmiş, bunla ülkenin toplumsal özellikleri de dikkate alınmıştı. Ekber, bir sentez oluşturmak düşüncesiyle Türk-İslam kültürünün Hint kültürüyle kaynaşması için de çaba harcadı.

İmparatorluk toprakları hazine adına yeniden sicile geçirildi. Bürokrasi örgütlendi. Bu reformlarla toprakların başına buyruk yönetimi önleildi. Manasbâd (subay) denen yetkililer aracılığı ile topladığı atlı birliklerle o çağın koşullarına göre son derece disiplinli ve etkili bir ordu oluşturdu. Asker ve sivil kadrolara uyguladığı "mansab" (barem) sistemiyle her derecedeki görevliyi çalışmaya ve başarılı olmaya yöneltti. 1574'te bir fermanla tımar arazilerinin tamamını hazineye kattı. "Cargir", ordunun tımar sistemine dayanması geleneğine son verdi. Eyalet toprakları bütünüyle kamulaştırıldı. Toprak vergisini toplamakla görevli özel tahsildarlar, aynı zamanda tarımsal reformlara da önderlik edeceklerdi.

Yolsuzluk edenler, halka kötü davrananlar şiddetle cezalandırılıyor, devlet görevlilerinin yerleri sık sık değiştiriliyordu. 1564'te cizyenin kaldırılmış olmasını yeterli görmeyen Ekber, 1582'de vergi konusunda veziri Todâl Mal'ı görevlendirdi. Ama hazırlanan yeni yasa, umulan sonuçları vermedi. Bu yüzden yeni fethedilen bölgelerde eski sistemler bir süre daha yaşatıldı. 1583'te Feth-pûr Sikri'de bir dizi ferman yayınlayarak merkez ve taşra örgütlerini düzenledi. Bunlar arasında halkı en çok ilgilendiren tarım ve tarımsal vergi reformu oldu. Geleneksel yöntem, ürünün 1/3 ünün devlete verilmesini öngörüyordu. Ancak bu uygulama çoğu yerde çiftçiliğin yok olması gibi sonuçlar doğurmuştu. Ekber, ürün yerine para ödenebilmesi kolaylığını getirdi. 1596'da "Subah" (eyalet), "Sarkar" (ilçe) bölümlemesinin yanı sıra idari ve mali konularda sorumlulukların sınırları belirlendi. Her eyalette birer divân kuruldu. Vergi gelirlerinin yarısı yerel yönetimlere bırakıldı.

Uzun zaman geçerli olacak bu sistemler bütününde, İslam ilkeleri etkili olmuştu. Bunun yanı sıra Ekber, uygulamadan edindiği deneyimlerden de yararlandı. Ancak bu köklü yenilikler onun kurmayı arzuladığı barışçı ortamı sağlamaktan uzaktı. Ülkede, Hindu-Müslüman ayrılığı kaldırılmadıkça gerçek barışın ve birliğin kurulamayacağına inanıyordu. Nitekim ülkedeki değişikliklere karşı oluşan tepkileri (ki yer yer büyük ayaklanmalar çıkmıştı.) doğal sonuçlar olarak değerlendirmiyor, dinsel ayrılıklara bağlıyor-

du. Hindu olsun Müslüman olsun, halkın gözünde “kendileriyle din ve kan bağı bulunmayan” yabancı bir ordunun komutanı durumunda kalmayı da hiç istemiyordu.

Her dinden insanın bulunduğu bir ülkede yaşaması Ekber’de dinlere karşı derin bir ilgi uyandırdı. Yaptığı evliliklerden çocuğu olmamış ama sarayına Hindu ayinleri ve gelenekleri girmişti. Çocuk sahibi olmak için Ecmir ve Dehli’deki Müslüman ziyaret yerlerinde yaptığı dualar sonuçsuz kalınca Agra’ya yakın Sikri’de yaşayan ve ermiş sayılan Çiştî’ye başvurdu. Bu ziyaretten sonra eşlerinin art arda doğum yapmaları son derece etkileyici oldu. Burada “Feth-pür Sikri” adında bir kent kurulmasını kararlaştırdı. 1571’de de Feth-pür’ü başkent yaptı.

Dinsel konulara ilgisi giderek artan Ekber, Ebu’l-Fazl Allami ve tarihçi Abdülkadir Bedâunî ile tanıştı. Ebu’l-Fazl Sünnilik’ten Şiilik’e dönmüş, tasavvufu benimsemiş bir ara “Mehdilik” iddiasında bile bulunmuş, din bilgisi çok geniş ve tartışmayı seven yetenekli biriydi. O, kardeşi Feyzi-i Hindi ve babası, Ekber’in inanç dünyasında etkili oldular. Ebu’l-Fazl’ın babası Şeyh Mübârek, “Şâh-ı Baba” sanını alan Ekber’i “Hindistan’ın yalnız cismanî değil rûhanî hükümdarı da olması” gerektiğine inandırdı. Ekber kısa bir süre önce ise Zerdüşter’in mübidi (piri) Destur Mahyerci Râna’nın öğretilerini dinlemişti. Hocası Mir Abdüllâtîf’i, Hindli Şeyh Muiniddin Çiştî’yi Ebu’l-Fazl’ı babası Şeyh Mübârek’i, Zerdüşter’in pirini, yogileri, Cizvit rahiplerini sık sık bir araya getiren oturumlar düzenlemeye başladı. Ana ilkesi “karşılıklı hoşgörü ve dostluk” olan “Sulh-i Küll” (genel barış) görüşünü bir öğreti haline getirmeyi amaçlıyordu. Ebu’l-Fazl, Ekber’in bazı davranışlarını kutsal uyarılar biçiminde yorumlayarak, kendisine birtakım tanrısal görevler yüklediğine inandırdı. Ekber 1575’te Feth-pür Sikri’deki sarayının önüne büyük bir divanhâne yaptırarak buraya ibadet evi adını verdi. Burada sık sık tartışmalar düzenleniyordu. Bütün dinlerin özelliklerini öğrenmeye çalışan Ekber, önceleri çok bağlı olduğu Müslümanlık’tan giderek soğuyordu. İlk zamanlarda ibadet evine yalnız Müslüman bilgileri çağırırken sonraları Hindu, Ceynî, Zerdüş, Budist ve Hristiyan din adamlarını ve düşünürlerini de çağırılmaya başladı. 1578’de cuma günleri et yemeyeceğini, ardından canlı yaratık öldürmenin yasaklandığını duyurdu. Allah’la aracısız görüşme yolları aradı, çevresindekilerin etkisiyle kendisinde olağanüstülük görmeye başladı. Sarayında, Zerdüş inançlarına göre güneşe saygı gösterilmesini, akşamları kandiller yakılırken ayın yapılmasını buyurdu. 1579’da, İslam bilgilerinin de onayını alarak, “din işlerinde *Kuran*’a uymak kaydıyla buyruklarının içtihatlardan daha geçerli olacağı”nı kabul ettirdi. Böylece ona Papa’yı anımsatan bir tanrısallık ve yanılmazlık niteliği yakıştırılmış oldu. Bu durum Müslüman halkın protesto gösterilerine yol açınca, herkesin göreceği biçimde namaz kılmaya başladı. 1580’de Cizvitler’e kilise açma izni verdiği gibi, onlardan kendi oğullarına Hristiyanlık’ı öğretmelerini istedi.

Öteki dinlere gösterdiği hoşgörüyü Müslümanlık’tan esirgeyen Ekber’e karşı 1581’de yer yer ayaklanmalar başgösterdi. Müslümanlar, kardeşi Mu-

ammed Hâkim’i tahta çıkarmak istediler. Ekber, Bihar ve Bengal’deki ayaklanmaları bastırdı. 1582’de o güne değin duyurmaktan çekindiği yeni dini bütün eyalet valilerinin ve din önderlerinin bulunduğu bir toplantıda ilan etti. Yeni dinin hem “bir” hem de “küll” olacağını, her dinin kendi yüceliğini yitirmedenbu din içinde kaynaşabileceğini böylece insanların barışa kavuşacağını açıkladı. Ancak ortaya konan, tanımlanması güç bir öğretiydi. Dinden çok tarikatı andırıyor, inanç esasları Allah’ın yeryüzündeki vekili sıfatını taşıyan Ekber’i tanılaştırmayı, güneşe tapınmayı öngörüyordu.

Ekber’in dinine başlangıçta yalnızca 18 kişi girdi. Tüm çabalara karşın bu dini kabul etmiş gözüklenlerin sayısı birkaç bini geçmedi. Ebu’l-Fazl, 1602’de Ekber’in oğlu Cihangir tarafından öldürtülünce bu uydurma din de etkinliğini yitirdi.

Ekber, Hindistan’ın en büyük hükümdarlarından. Dedesi Bâbü gibi, en kritik anlarda savaşı kendisi yönetir, sorumluluğu yüklenirdi. Ele geçirilen ülkelerin halkına, tutsaklara kötü davranılmasına engel olurdu. İrk ve din farkı gözetmeksizin insanların eşitliği ilkesine içtenlikle inanırdı. Yönetimde de ırk ve inanç ayırımı yapmadan yeteneği ve başarıyı gözetir, bazen en önemli görevlere Hindular’ı getirirdi.

Hint geleneğinin yüzlerce yıllık kötü uygulamalarının kaldırılması, adil bir vergi sistemi, onun döneminde gerçekleşti. Yeni bir din kurma hevesi, çok iddialı görülse bile onun dinleri ve halkları birbirine ısındırma düşüncesinden kaynaklandığı için anlamlıdır.

Şanskritçe Hint klasiklerini, Vedalar’ı, Mahabharatta ve Ramayana gibi destanları Farsça’ya ve Urduca’ya çevirerek belki de bunları yok olmaktan kurtardı. Bu tür bilimsel ve çeviri çalışmalarında veziri Ebu’l-Fazl da önemli rol oynadı. Ancak bunlara paralel olarak İran kültürü ve dili Hint sarayında yerleşti. Bâbü ve Hümâyün zamanlarında saray dili Türkçe iken, Ekber’in döneminde resmen Farsça oldu.

Onun döneminde Hindistan’daki Türk-İslam mimarlığı en güzel yapıtlarını verdi. Bu yapıtlar arasında Feth-pür’daki beş katlı Türkî Sultana Sarayı ve 1602’de Handeş fethi anısına yapılan dünyanın en büyük kapılarından Bülend Dervaze, Lahor’da Aynalı Saray, Agra’da Cihangir-i Mahâl Sarayı, Allahâbad’da Çâlis-sütun Köşkü ilk akla gelenlerdir. Ekber zamanında, yeni başkent Feth-pür Sikri’nin bütün sanatlara kucak açan bir merkez olmasına çalışılmış mimarların yanı sıra ressam, yazı ustaları da buraya toplanmıştı.

• **KAYNAKLAR:** Y.H.Bayur, *Hindistan Tarihi*, II cilt, 1947; İbn Hasan, *The Central Structure of the Mughal Empire*, 1936; P.Saran, *The Provincial Government of the Mughals*, 1941; Sri Ram Shorma, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, 1940.

• **BAKINIZ:** BÂBÜR, CİHANGİR, EBU’L-FAZL ALLAMÎ, HÜMÂYÜN.

◀
Din
kuruculuğu

EKMAN, Vagn Walfrid (1874-1954)

İsveçli okyanusbilimci. Deniz ve atmosfer hareketlerini başarılı bir biçimde açıklayan kuramlarıyla, okyanusbilimin önde gelen adlarından olmuştur.

3 Mayıs 1874'te Stockholm'da doğdu, 9 Mart 1954'te Stockaryd yakınlarındaki Gostad'da öldü. Uppsala Üniversitesi'nde fizik öğrenimini sürdürürken, o yıllarda İsveç'te bulunan Vilhelm Bjerknes'in hidrodinamik derslerinden etkilenecek, 1897'den sonra okyanusbilime yöneldi. Deniz buzullarının sürüklenme yönü ile rüzgârın esiş yönü arasındaki açısal sapmaya kuramsal bir açıklama getiren doktora tezinin konusu da Bjerknes'in önerisiydi. 1902'de doktorasını tamamlayarak 1908'e değin Oslo'daki Uluslararası Okyanus Araştırmaları Laboratuvarı'nda görev alan Ekman, o tarihte Lund Üniversitesi'nde mekanik ve matematiksel fizik dersleri vermeye başladı. Ertesi yıl profesörlüğe getirilerek, 1939'a değin aynı üniversitedeki öğretim görevini ve ölünceye değin okyanus akıntılarının dinamiğine ilişkin çalışmalarını sürdürdü.

Nansen, 1895-1896 arası Kuzey Kutbu'na düzenlediği ünlü araştırma gezisi sırasında, deniz buzullarının sürüklenme yönü ile rüzgârın esiş doğrultusu arasında 40°'ye varan bir sapma gözlemlemiştir. Nansen ve Bjerknes'in isteği üzerine Ekman, "rüzgâr sarmalı" diye adlandırılan bu sorunu doktora çalışmasına konu aldı. Bu sapmayı, bir yandan Yer'in kendi eksenini çevresindeki dönüşünden ileri gelen ve kuzey yarımküredeki su ve hava akıntılarında sağa doğru bir sapma yaratan Coriolis kuvvetiyle, öte yandan değişik yoğunluktaki su katmanları ve rüzgâr ile deniz yüzeyi arasındaki sürtünmeyle açıkladı. 1905'te kapsamını genişleterek "Yer'in Dönme Haretinin Okyanus Akıntıları Üzerindeki Etkileri" başlığıyla *Arkiv för matematik, astronomi och fysik* dergisinde yayımladığı bu çalışmasıyla adını bilim dünyasında duyurdu.

Ekman'ın önemli kuramsal çalışmalarından biri de, buzdağlarının erimesiyle deniz yüzeyine yayılan saf suyun oluşturduğu "ölü deniz" de gemilerin ilerlemesini engelleyen nedenlere ilişkindir. Özellikle İskandinav kıyılarındaki fiyordlarda çok sık gözlemlenen bu olguyu Ekman, en üstteki ince saf su tabakası ile deniz yüzeyi arasındaki yoğunluk farkından doğan dalgalarla açıkladı ve bu tür dalgaların oluşumu laboratuvar deneyleriyle de kanıtlandı.

Ekman, kuramsal çalışmalarının yanı sıra deneysel yöntemleri ve geliştirdiği ölçüm araçlarıyla da okyanusbilime zengin olanaklar kazandırmıştır. Akıntıların hızını ve yönünü ölçmek üzere tasarladığı "Ekman akıntı ölçeri", bugün de okyanusbilimcilerin yararlandığı bir aygıttır. Deniz suyunun sıkışma oranını basınç ve sıcaklığın fonksiyonu olarak veren, deneysel yoldan elde ettiği bir formül ise günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

1910'dan sonraki çalışmalarını okyanus akıntıla-

rının dinamiği konusunda yoğunlaştıran ve çeşitli bilimsel araştırma gezilerine katılan Ekman, rüzgâr etkisiyle oluşan deniz akıntılarına ve kıyı ile denizdibi topografyasının bu akıntılar üzerindeki etkilerine ilişkin çeşitli kuramlar geliştirdi.

Deneysel ve kuramsal çalışmalarıyla okyanusbilimde çağdaş gelişmenin öncülerinden olan Ekman'ın adı, hava ve su akıntılarında birbirine değen iki kütle arasındaki arayüzeyleri tanımlamak için kullanılan "Ekman katmanı" ve bu akıntıların hız dağılımını tanımlayan "Ekman sarmalı" gibi kavramlarla bilim tarihine geçmiştir.

• BAKINIZ: A. AGASSIZ, BJERKNES, NANSEN.

EKŞİ, Oktay (1933)

Türk, gazeteci. 1974-1983 arasında *Hürriyet* gazetesinde başyazarlık yapmıştır.

7 Aralık 1933'te Ordu'nun Mesudiye ilçesinde doğdu. 1951'de Ankara Gazi Lisesi'ni bitirdikten sonra, 1952'de Ankara Ajansı'nda gazeteciliğe başladı. 1954'e kadar Falih Rıfkı Atay tarafından çıkarılan *Dünya* gazetesinde Ankara muhabiri olarak çalıştı. 1960'ta yayımlanmaya başlayan *Öncü* gazetesinin kurucularındandır. Aynı yıl basın temsilcisi olarak Kurucu Meclis'e seçildi. 1962-1966 arasında TC Londra Başkonsolosluğu'nda mahalli kâtip olarak görev aldı. 1967'de Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1966'da *Yeni Gazete*'de, 1969'da da *Hürriyet*'te Ankara büro şefi olarak çalıştı. 1970-1971 yıllarında TRT'de haber değerlendirme ve yorum müdürlüğü yaptı. 1974'te *Hürriyet* gazetesini başyazarı oldu ve 1983'e kadar bu görevi sürdürdü.

6 Haziran 1983'te kurulan Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) kurucuları arasında yer aldı. Partinin genel başkan yardımcılığına seçildi. Mart 1984'te partideki görevinden istifa ederek yeniden basın yaşamına döndü.

ELÇİN, Şükrü (1912)

Türk, halkbilimci. Türk halk kültürü üzerine yaptığı derleme ve incelemelerle tanınmıştır.

Yunanistan'da, Florina'da doğdu. Çok küçük yaşta ailesiyle Türkiye'ye geldi. İlköğrenimini Turgutlu'da yaptı, ortaöğrenimine Manisa'da başlayıp İzmir Atatürk Lisesi'nde bitirdi. 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Sivas ve Denizli liseleriyle Ankara Teknik Öğretmen Okulu'nda edebiyat öğretmenliği yaptı. 1949'da bilgisini artırmak ve

incelemeler yapmak için gönderildiği Paris'te iki yıl kaldı. Yurda dönüşünde MEB Talim ve Terbiye Dairesi'nde, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde çalıştı. 1962'de "Anadolu Köy Orta Oyunları" üzerine yazdığı tezle doçent oldu ve Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nün başkanlığında bulundu.

Şükrü Elçin üniversitedeki öğrencilik yıllarından başlayarak, halkbilimle ilgili derleme ve inceleme çalışmalarını *Ulku, Inanç, Türk Folklor Araştırmaları, Türk Kültürü, Türk Kültürü Araştırmaları ve Türk Etnografya Dergisi* gibi dergilerde yayımlamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, 1939; *Hikâyeler* (A.G.Akinci ile), antoloji, 1949; *Anadolu Köy Orta Oyunları*, 1964.

ELDEM, Halil Edhem (1861-1938)

Türk, müzeci. Topkapı Sarayı ve Eski Şark Eserleri müzelerinin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

15 Haziran 1861'de İstanbul'da doğdu, 17 Kasım 1938'de aynı kentte öldü. İlk ve orta eğitimini İstanbul'da tamamladı. Babası İbrahim Edhem Paşa'nın 1876'da Berlin'e elçi olarak atanması üzerine eğitimini orada sürdürdü. Tarih ve arkeolojiye meraklı olmasına karşın, babasının isteğiyle biyoloji ve kimya eğitimi gördü. Zürih'te, Viyana Politeknik Okulu'nda, Bern Üniversitesi'nde okudu. Doktorasını tamamlayarak yurda dönünce askeri fabrikalarda, Erkânı Harbiye Tercüme Kalemî'nde çalıştı ve çeşitli okullarda öğretmenlik etti.

1892'de müzeler müdürü olan ağabeyi Osman Hamdi Bey'in yardımcılığına atandı. 1909'da İstanbul belediye başkanı olarak kısa bir süre görev yaptı. 1910'da Osman Hamdi'nin ölümü üzerine müzeler müdürlüğü görevine getirildi. 1931'de emekliye ayrılarak İstanbul milletvekili olarak meclise girdi.

H.E.Eldem'in müzeler müdürü olduğu dönemde Anadolu'da Didima, Milet, Priene, Efes ve Sard'da yapılan kazılarda bulunan yapıtlar müze salonlarını doldurdu. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Eski Şark Eserleri Bölümü açıldı. 1914'te Süleymaniye'de kurulan Evkafı İslamiye Müzesi, 1927'de Müzeler Müdürlüğü'ne bağlandı ve yeniden düzenlenerek Türk İslam Eserleri Müzesi oldu. 1924'te Topkapı Sarayı'nın onarılacak müze haline getirilmesi kararlaştırıldı. Öncelikle Kubbealtı, Arz Odası, Çin Porselenleri Dairesi, Paşa Köşkü, Mecidiye ve Bağdat köşkleri ziyarete açıldı. I. Dünya Savaşı nedeniyle Anadolu'ya götürülmüş olan Hazine eşyaları geri getirildi. 1928'de Gümüş Dairesi, Hazine, 4. ve 5. salonlar, 1930'da Harem'deki bazı dairelerin onarımı tamamlandı ve ziyarete açılmaları sağlandı.

H.E.Eldem kırk yıla yaklaşan müze yöneticiliği süresince yaptığı yurt içi araştırma gezilerindeki gözlemlerini *Türk Tarih Encümeni Dergisi*'nde yayımlamıştır. 1910'da Max von Berchem'le birlikte *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*

("Arapça Yazıtlar Derlemesi İçin Gereçler" adlı yapıtın hazırlanmasında çalışmıştır. Bilimsel yayınları nedeniyle kendisine İstanbul Üniversitesi tarafından fahri arkeoloji profesörlüğü unvanı, Leipzig ve Basel üniversiteleri tarafından da doktorluk payesi verilmiştir. Birçok bilimsel enstitünün fahri üyesi olmuştur. Moskova, Roma, Münih ve Berlin'de toplanan arkeoloji kongrelerine Türkiye temsilcisi olarak katılmıştır. 1930'da Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerinden olmuş, 1938'de asbaşkanlık görevinde bulunmuştur.

Resim ve Heykel Müzesi'nin kurulması için ilk girişimler de H.E.Eldem tarafından gerçekleştirilmiştir. *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu-Kısa Türk Resim Tarihi* adlı kitabı Türkiye resim tarihinin ilk kaynakları arasında sayılır.

- YAPITLAR (başlıca): *Fonilles d'Alabanda en Carie rapport sommaire sur la premiere et seconde campagne*, 1905-1906, ("Karya'daki Alabanda Kazısı 1. ve 2. Mevsimlerine İlişkin Kısa Rapor"); *Das Osmanische Antikenmuseum in Konstantinopel*, 1909, ("İstanbul'daki Osmanlı Eski Eserler Müzesi"); *Meskukatı Kadime İslamiye Kataloğu Meskukatı Osmanî I*, 1915; *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu*, 1924; *Le Palais de Topkapou*, 1932, ("Topkapı Sarayı"); *Camilerimiz*, 1932; *İslami Numizmatik İçin Bir Bibliyografya Tecrübesi*, 1933; *Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumaya Mecburuz*, 1933; *Les Mosques de Stamboul*, 1934, ("İstanbul Camileri"); *Madenden Üç Türk Eseri*, 1936; *Nıgde Kulavuzu*, 1936; "Anadolu Selçukluları Devrinde Mimari ve Tezyini Sanatları" *Türk Tarihinin Ana Hatları*, (ö.s.), 1947.

- KAYNAKLAR: G.Elibal (Türkçeleştiren), *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu* (bibliyografya içerir), 1970; TTK, *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, 2 cilt, 1947-1948.

- BAKINIZ: OSMAN HAMDİ.

ELDEM, Nezh (1921)

Türk, mimar. Yapıtlarında daha çok, geleneksel kent dokusuyla uyumlu bir mimarlık arayışına yönelmiştir.

27 Aralık 1921'de İstanbul'da doğdu. 1944'te Güzel Sanatlar Akademisi'nin (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Yüksek Mühendis Mektebi Mimari Bölümü'nde röleve ve serbest resim dersleri öğretmeni oldu. Kurumun Teknik Üniversite'ye dönüştürülmesinden sonra da Bina Bilgisi Kürsüsü'nde asistan olarak görevini sürdürdü. 1952'de İtalya'ya gitti, iki yıl boyunca hem Avrupa mimarlığını inceledi, hem de Milano'da mimar Gio Ponti'nin, Mimarlık Fakültesi'ndeki derslerine ve bürosundaki bazı tasarım çalışmalarına katıldı. 1954'te yurda dönüşünde doçentliğe yükseldi, 1962'de de mimarlığın çağdaş sorunlarını inceleyen teziyle profesör oldu. *Mersin Stadyumu*, *Gaziantep Ticaret Odası*, İstanbul'daki eski Harbiye Mektebi'nin *Askeri Müze* olarak düzenlenmesi için açılanlar başta olmak üzere çeşitli mimarlık yarışmalarında birincilik kazandı. Türk Tarihî Çevre Koruma Vakfı kurucu üyesi, UNESCO Milli Komitesi Genel Kurul üyesidir.

Nezih Eldem, Türk mimarlık mirasının kent ölçeğinden tek yapı ölçeğine kadar korunması ve onarılmasında, tarih bilincine sahip olmanın önemi üzerinde özellikle durmuştur. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde de tarihsel çevre içinde yeni yapıların yapılmasına ve eski yapıların yenilenip sağlıklılaştırılarak kullanılmasına yönelik tasarım çalışmalarını içeren bir dersi yürütmektedir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Yapı: İTÜ Maden Fakültesi Konferans Salonu*, 1964, Maçka/İstanbul; *Arkeoloji Müzesi Eski Şark Eserleri Bölümü* onarım ve yenilemesi, 1964-1974, Sultanahmet/İstanbul, eski Sanayi-i Nefise Mektebi-i Alisi; eski *Harbiye Mektebi*'nin *Askeri Müze*'ye çevrilmesi ve ek yapısı, 1967, Harbiye/İstanbul, yapım sürmektedir; *Ziraat Bankası* ek yapısı dış yüzü düzeni, 1971-1972, Karaköy/İstanbul; *Şuahi Paşa Konağı* onarım ve yenilemesi ve *İstanbul Üniversitesi Akademik Merkezi* (Atilla Yücel ile), 1977-1980, Sarıyer/İstanbul, 1983'te bir bölümü uygulandı; *Asmazlar Konağı* onarım ve yenilemesi (D.Kuban, M.Sudalı ve K. Kuzucular ile), 1978, Safranbolu. **Tasarım:** Soğuk Çeşme Sokağı ve Soğuk Kuyu Medresesi çevresi koruma ve geliştirme projesi (A.Yücel ile), 1977-1979, Sultanahmet/İstanbul.

►
**Milli
Mimari
Semineri**

Sedat Hakkı Eldem

►
**Yapılardaki
yönelimleri**

ELDEM, Sedat Hakkı (1908)

Türk, mimar. Tasarım ve eğitim alanındaki çalışmalarıyla özgün bir Türk mimarlığının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Avrupa'da tamamladı. Mimarlık eğitimine 1924'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) başladı. 1928'de bu okulu birincilikle bitirdi. Bu nedenle kazandığı üç yıllık bursu Fransa, İngiltere ve Almanya'ya giderek değerlendirdi.

Türkiye'ye döndükten sonra bir süre Ankara'da İtalyan mimarı Giulio Mongeri'nin bürosunda çalıştı. 1932'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesi oldu, kendi bürosunu da açarak eğitimin yanı sıra

tasarım ve uygulama çalışmalarına başladı. 1978'de Akademi profesörlüğünden emekli oldu. Mesleki ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Eldem'in mimarlık yaptığı uzun zaman süresi içinde Türkiye çeşitli aşamalardan geçmiş, toplumsal yaşam ve örgütlenme konularında olduğu gibi, ekonomik yapısında da kendine özgü iniş çıkışlarla hızlı bir değişim süreci yaşamıştır. Bunlara koşturarak Türk mimarlığına da çeşitli zamanlarda akılcı, işlevci, biçimci gibi farklı eğilimler egemen olmuştur. Bu eğilimlerin uygulamaya yansımaları malzemelerin, yapı yöntemlerinin, işlevlerin gereği ya yeni, düz, yalın, her yerde olabilecek yapılar, ya da bulundukları yerin özelliklerini yansıtmaya yönelik, geleneksel mimarlıkla ilişki kurmaya çalışan yorumlar biçiminde izlenmiştir. Başka bir deyişle bu dönemde Türk mimarlığı da, çağdaş dünya mimarlığı gibi, ulusal-uluslararası, yöresel-evrensel ikilemi arasında bir arayış içinde olmuştur.

Eldem'in yapıtları ve çalışmaları incelendiğinde onun bu arayışta daha çok ulusalcılıktan yana olduğu görülmektedir. Bu eğitim çalışmalarıyla kuramsal yapıtlarında da dışavurmaktadır. Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesi olmasından kısa bir süre sonra, 1934'de, Milli Mimari Semineri adıyla bilinen çalışmalara başlamıştır. Bunların amacı ulusal mimarlık yapıtlarına ilişkin araştırmaların kapsamını genişletmektir. Ulusal, ya da geleneksel Türk mimarlığı denince o zamana değin genellikle anıtsal mimarlık yapıtları ele alınır, sivil ya da anonim mimarlık ürünleri üstünde çok durulmazdı. Milli Mimari Semineri bu alandaki boşluğu doldurmayı, Türk mimarlığının daha çabuk kaybolan bu değerlerinin dökümünü yapmayı, böylece de ulusal mimarlığın dayanacağı kaynakları başka alanlarda aramayı amaçlamıştır.

Eldem'in ulusal mimarlık doğrultusundaki en önemli kuramsal çalışmalarından biri 1940'ta *Arktekt* dergisinde yayımlanan "Yerli Mimariye Doğru" başlıklı yazısıdır. Bir bildiri niteliği taşıyan bu yazıda ulusal bir mimarlığın nasıl olması gerektiğine ilişkin düşünceler dile getirilmektedir.

Eldem'in bu düşünceleri daha çok küçük kapsamlı yapıtlarında, özellikle de konutlarda uyguladığı görülmektedir. Eldem İstanbul'un çeşitli yerlerinde, çoğunlukla da Boğaziçi'nde yaptığı köşk ve yalılarla tanınmaktadır. Ulusal mimarlığa ilişkin düşüncelerini bu yapıtlarında uygulamış, İstanbul'a özgü Türk evinin gerek sofa gibi plan öğelerini, gerekse çıkma, saçak, kafes, vb. gibi çeşitli ayrıntılarını yeni yaşam biçimlerine uyarlamıştır.

Köşkler ve yalılar Eldem'in mimarlığının yalnız bir bölümünü oluşturur. Çok sayıdaki yapıtlarının önemli bir bölümü akılcı-işlevci görünümleriyle onun gene de yukarıda sözü edilen arayışın dışında kalamadığını gösterir. Bu daha çok yönetim, eğitim, konaklama gibi geniş kapsamlı işlevler için tasarladığı, ya da tasarımına katıldığı çözümlerde belirginleşir.

Eldem, geleneksel mimarlık biçimlerinden, konut, kahve, pavyon gibi işlevleri olan yapılarda yararlanmıştır. Buna karşılık otel, banka, işyeri, yönetim ve eğitim yapısı gibi geleneksel Türk mimarlığının esin kaynağı oluşturmaya çalıştığı işlevlerde akılcı-işlevci biçimlendirmelere yönelmiştir.

Onun, dönemine göre biri ya ya da öteki ağır

basan iki yönlü bu arayışının uygun koşullar altında başarılı bireşimlere ulaştığı görülmektedir. Konutları arasında bunun bir örneği İstanbul'daki *Sirer Yahısı*'dır. Büyük kapsamlı yapılarında ise gene İstanbul'da bulunan *Sosyal Sigortalar Kurumu* buna örnek gösterilebilir. Her iki yapı da içinde bulundukları tarihsel-geleneksel çevreye uyum sağlar, işlevleri bozacak bir biçimselliğe kaçmadan geleneksel Türk mimarlığının öğelerini ve oranlarını kullanır. Ama hem malzemele-ri ve yapım yöntemleri, hem de bunlardan türeyen biçimlenmeleri tümü ile çağdaş bir anlayış içindedir, evrenseldir. Bu yapıların ilginç bir yönü de bazı geleneksel Türk mimarlığı öğeleriyle çağdaş mimarlık öğeleri arasındaki şaşırtıcı koşutluğu ortaya koymalarıdır.

Eldem'in tasarım ve uygulamaları kadar özenle üstünde durduğu bir konu da mimarlık eğitimi olmuştur. Güzel Sanatlar Akademisi'nin öğretim kadrosuna katıldığı zaman tasarım ve ekonomik yapım yöntemleri derslerini vermekle görevlendirilmiştir. Bunlara kısa bir süre sonra yukarda sözü edilen Milli Mimari Semineri'ni eklemiş, daha ilerde de bu çalışmaları bilimsel yöntemlerle sürdüren Röleve Kürsüsü'nün yöneticiliğini üstlenmiştir. Geleneksel mimarlığın in-

celenmesine verdiği öneme karşın çağdaş konuları da göz ardı etmemiş, öğrencilerine Türkiye'nin güncel mimarlık sorunlarını ele alan çalışmalar yaptırmıştır.

Eldem yayınları ile de Türk mimarlığına katkıda bulunmuştur. Bunların ağırlığını geleneksel Türk mimarlığı oluşturur. Milli Mimari Semineri'nde yapılan araştırmaların bir bölümü, değerlendirilmeden 1948'deki Akademi yangınında yok olmuşsa da, daha sonraki Röleve Kürsüsü çalışmaları yayımlanarak geniş okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Eldem'in kitapları- nın yanı sıra çeşitli mimarlık dergilerinde yayımlan- mış yazıları da vardır.

Geleneksel mimarlığa ilişkin çalışmaları Eldem'i doğal olarak eski yapıların korunma ve onarım sorunlarına yöneltmiştir. Çoğu tasarımları tarihsel bir çevre içinde yer almaktadır, kimi de varolan bir yapının onarılıp eklerle geliştirilmesi biçimindedir. Özellikle İstanbul'u ve içindeki yapıları çok iyi tanıdığı bilinen Eldem, 1943-1978 arasında, görevleri Türkiye'deki tarihsel yapı ve anıtları, önemli sit bölgelerini saptamak, bunların korunmalarının sağ- lanması için önlemler almak olan Eski Eserleri Koru- ma Encümeni ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu gibi kuruluşlarda üyelik ve başkanlık

« Eğitim çalışmaları

İkinci Ulusal Mimarlık

Türk mimarlığının 1940-1950 arasındaki döne- mi bu adla bilinir. Geleneksel Türk mimarlığını esin kaynağı olarak alıp ulusal bir mimarlık sentezi oluşturmayı amaçlayan düşünceler ona bu adın verilmesine neden olmuştur. İkinci Ulusal Mimarlık düşüncelerini hazırlayan et- kenler arasında 20. yy'ın başlarında ortaya çıkan ilk ulusalcı mimarlık düşünceleri, 1930'lu yıllarda yabancı mimarların da katkısıyla geli- şen akılcı-işlevci anlayışa gösterilen tepkiler, özellikle de II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu toplumsal ve ekonomik koşullar sayılabilir.

Bu düşünceleri savunan mimarlar yapıların çev- relerine, içinde bulundukları iklim koşullarına bağlı olmasını, yerel malzeme ve işçilikle yapıl- masını, geleneksel mimarlıkla ilişki kurulması- nı, yerli yapı malzemesi ve araç gereç sanayiinin oluşturulmasını, hatta devletin bu doğrultuda bir mimarlık üslubunu desteklemesini istemiş- lerdir. Bu düşünceler uygulamada geleneksel sivil ve anonim Türk mimarlığından, özellikle Türk Evi'nden, bir ölçüye kadar da bugünkü Türkiye sınırları içinde oluşturulmuş olan Ana- dolu Selçuklu mimarlığından esinlenen biçim- lendirmelere yönelmiştir.

Sonunda bugünün sorunlarının çözümünde geç- mişe ait kimi mimarlık öğelerinin kullanılması gibi çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır. Ama başka ülkelerde de gözleendiği gibi, çağdaş bir yapı dili oluşturuluncaya kadar bu tür çelişkili dönemlerin yaşanılması kaçınılmaz olmaktadır. Bu dönemde Türk mimarlığı küçümsenmeyecek tarihsel mirasının korunmaya ve geleceğe kuşak- lara iletmeye değer öğelerini saptama çalışması

içindedir. Bu yaklaşım geleneksel mimarlığın olduğu kadar çağdaş mimarlık ilkelerinin daha iyi anlaşılmasına neden olmuş, ilerdeki başarılı sentezlerin hazırlığı olmuştur.

Ulusal mimarlık düşünceleri II. Dünya Savaşı' nın bitimini izleyen yıllarda giderek zayıflamış, yerini yeni bir akılcı-işlevci ve uluslararası mimarlığa daha açık düşüncelere bırakmıştır. Dönemin önemli yapıları arasında Sedat Hakkı Eldem'in Uluslararası New York Sergisinde Türk Pavyonu (1939), Bedri Ucar'ın Ankara' daki Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü (bugün Ulaştırma Bakanlığı, 1939), Emin Onat ile Orhan Arda'nın Anıtkabir'i (1941-1953), S. H. Eldem ile E. Onat'ın İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri (1944), Feridun Kip, İsmail Utkular ve DoğanErginbaş' ın Çanakkale Zaferi ve Bilinmeyen Asker Anıtı (1944), Paul Bonatz'ın Ankara'daki Saraçoğlu Memur Evi Mahallesi (bugünkü Namık Kemal Mahallesi) ve Milli Kütüphanesi (1944-1946), Vasfi Egeli'nin İstanbul'daki Şişli Camisi (1945-1953), İ. Utkular, D. Erginbaş ve Ömer Günay'ın İstanbul Radyo Evi (1945), Abidin Mortaş*, Nizamettin Doğu ve Feyyaz Tüzü- ner'in Adana Adalet Sarayı (1945-1948), S. H. Eldem'in Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi (1947), Leyla ve Ferzan Baydar'ın Eskişehir Garı (1947), Kemal Ahmet Arı* ile Rebii Gorbun'un İstanbul'daki Birinci Levent Konut Sitesi (1947-1952), S. H. Eldem'in İstanbul Taşlık'ta Şark Kahvesi (1948-1950), S. H. Eldem ve E. Onat'ın İstanbul Adalet Sarayı (1949) gibi yapılar sayılabilir.*

Koruma ve onarım alanındaki çalışmaları yapmıştır. Eldem, 1948'de Ankara'da toplanan ilk Yapı Kongresi'ni hazırlayacak çalışma birimlerinden biri olan "I. Türk Yapı Kongresi 2. Grup 5. Kol"unda yazman üye olarak görev almıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve ilk genel toplantısını 1948'de Lozan'da yapan Uluslararası Mimarlar Birliği'nin (UIA) Türkiye temsilcileri arasındadır.

Eldem'in yapıtları çağdaş Türk mimarlığında her zaman dikkatleri üstüne çekmiştir. Bunların bazıları yeni bir dönemi başlatan yapı olma özelliğini de taşır. Örneğin New York Uluslararası Sergisi *Türk Pavyonu*, İkinci Ulusal Mimarlık döneminin başlangıcı sayılır. *İstanbul Adalet Sarayı* ise yeni bir akılcı-işlevci dönemi başlatmış, 1950'lerde egemen olan daha serbest, uluslararası mimarlığa açık bir dönemin öncüsü olmuştur. Eldem tasarımlarıyla çeşitli mimarlık yarışmalarında birincilikler kazanmıştır. Sedat Simavi Vakfı'nca mimarlık ve kent planlaması dalında konan ödül 1982'de ona verilmiştir.

Eldem çağdaş Türk mimarlığındaki ulusalcılık-evrensellik tartışmasında kendine özgü çözümleriyle yer almaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** Yapı: *Elektrik Şirketi Deposu*, (SATİE), 1934, Fındıklı/İstanbul (bugün yıkılmıştır); *Tekel Bakanlığı*, 1934-1937, Ankara, sonra Başbakanlık; *Termal Otel*, 1935-1937, Yalova/İstanbul; Devlet Konservatuarı'na ek *Müzik Öğretmen Okulu*, 1938-1939, Ankara; Uluslararası New York Sergisi'nde *Türk Pavyonu*, 1938-1939; *İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri* (E. Onat ile), 1944; *Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi*, 1947; *Şark Kahvesi*, 1948-1950, Taşlık/İstanbul; *Adalet Sarayı* (E. Onat ile), 1949, İstanbul; *Hilton Otel* (S.O.M. ve G. Bunshaft ile), 1952, İstanbul; *Sosyal Sigortalar Kurumu*, 1963-1972, Zeyrek/İstanbul; *Hindistan Büyükelçiliği* (O. Çakmakçıoğlu ile), 1965, Ankara; *Sirer Yalısı*, 1966-1967, Yeniköy/İstanbul; *Türkiye Büyükelçiliği*, 1966, Yeni Delhi; *Pakistan Büyükelçiliği Konak ve Kançılar Yalısı*, 1966-1976, Ankara; *Akbank Genel Müdürlüğü*, 1970, Fındıklı/İstanbul; *Türkiye Büyükelçiliği* (H. Şensoy ve S. Sadık ile), 1971-1972, Beyrut; *Atatürk Kütüphanesi*, 1973, Gümüşsuyu/İstanbul; *Hollanda Büyükelçiliği*, 1975-1977, Ankara; *Ilıcak Yalısı*, 1978-1980, Yeniköy /İstanbul, eski Tahsin Güney yalısı; *Alarko İşyeri Blokları*, 1980, Maslak/İstanbul. **Kitap:** *Geleneksel Yapı Usulleri*, 1941; *Türk Evi Plan Tipleri*, 1954; *Röleve I* (F. Akozan ve K. Anadol ile), 1968; *Röleve II* (F. Akozan ve K. Anadol ile); *Köşk ve Kasırlar I-II*, 1969-1973; *Türk Bahçeleri*, 1976; *Türk Mimari Eserleri*, 1976; *Boğaziçi Anıları*, 1979; *İstanbul Anıları*, 1979; *Topkapı Sarayı, Bir Mimari Araştırma*, 1982.

• **KAYNAKLAR:** Ü. Alsaç, *Türkiye'deki Mimarlık Dönüşümünün Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, 1976; L. Baydar, "Özgeçmiş", *Sedat Hakkı Eldem-Büyük Konutlar*, 1982; *Mimar Sinan Üniversitesi 100. Yıldönümü Armağanı*, Sedat Hakkı Eldem, 50 Yıllık Meslek Jübilesi, 1983.

• **BAKINIZ:** KEMALEDDİN [Mimar], E. ONAT.

ELDEROĞLU, Abidin (1901-1974)

Türk, ressam. Soyut kaligrafik çalışmalarıyla tanınmıştır.

Denizli'de doğdu, 12 Şubat 1974'te Ankara'da öldü. Sanata ilgisi küçük yaşta başladı. İzmir Öğret-

men Okulu'nda okurken, İstanbul'daki Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) yakın olup çalışmaları izleyebilmek amacıyla İstanbul Öğretmen Okulu'na nakil yaptırdı. 1926'da bu okulu bitirdi ve İzmir'e resim öğretmeni olarak geri döndü. 1930'da sanatını ilerletmek için Paris'e gitti. Önce Académie Julian'de Albert Laurens'in, sonra da André Lhote'un öğrencisi oldu. 1932'de Türkiye'ye döndü. 1934'te İzmir'de çeşitli ortaokul ve liselerde yeniden resim öğretmenliğine başladı. 1942'de bir süre CHP'nin kültür programı çerçevesinde Muş'ta bulunmasının dışında 1954'te emekli olana değin öğretmenlik görevini sürdürdü. Aynı yıl Ankara'ya yerleşti.

Yaşamı boyunca yurt içinde ve dışında çeşitli sergilere katıldı, ilk kişisel sergisini 1956'da Ankara'da açtı. 1963'te Sao Paulo Bienali'nde onur ödülü, 1964'te Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik ödülü, 1966'da Tahran Bienali'nde İmparatorluk Büyük Ödülü, 1972'de Cagnes-sur-Mer Ödülü, 1974'te de Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü aldı. Ayrıca Malines'de (Belçika) Gaspard de Wit Sanat Halı Yapımevi'ne iki yüz kadar halı tasarımı hazırladı.

Abidin Elderoğlu araştırmacı kişiliğiyle, sanat yaşamı boyunca değişik üsluplara yönelmiştir. İlk dönemi olan 1930-1940'lar arasında akademik ölçüler içinde çalışmış, manzara, figür ve portrelerinde yarı izlenimci (empresyonist), yarı anlatımcı bir tavır sürdürmüştür. Avrupa sanat okullarının etkisi altında olduğu bu dönemde yaptığı *Ayrılış* gibi resimlerdeki figürlerde Kübizm esinli biçimci bir tavır da sezilir. 1940'ların sonlarında başlayan ikinci döneminde doğa soyutlamalarına yönelmiş ve giderek lekeci (taşist) bir tavır geliştirmiştir. *Denizli'den Manzara* resmi bu tavrın bir örneğidir. Elderoğlu'nun son dönemi 1960'larda başlar. Bu dönemde önceleri, özellikle çiçeklerde görülen ve çizginin sürekliliğini vurgulayan bir stilizasyon izlenir. Bu stilizasyon, Elderoğlu'nun daha sonra Doğu'nun biçimsel özelliklerine duyduğu ilgiyle soyut kaligrafik çalışmalara dönüşmüştür. Son yapıtlarında soyutun bir çeşit fantezi dünyasıyla iç içe geçtiği izlenir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ayrılış*, 1935; *Kendi Portresi*, 1940; *Denizli'de Sokak*, 1946; *Tütün İşçilerinin Dönüşü*, 1947; *Denizli'den Manzara*, 1952; *Bitki ve Işık*, 1957; *Sonbahar*, 1961; *Sakı Çiçekleri*, 1962; *Güldalı*, 1962; *Ağaç*, 1963; *Aydın Yaratılışı*, 1968; *Şimşek*, 1969; *Uzaydan Görüntü*, 1970; *Tuvalde Kompozisyon*, 1972; *Kompozisyon*, 1972; *Noktürn*, 1972.

ELDRIDGE, Roy (1911)

ABD'li trompetçi. "Swing" cazının önde gelen yorumcularındandır.

David Roy Eldridge, 30 Ocak 1911'de ABD'nin Pennsylvania Eyaleti'nde Pittsburgh'da doğdu. Altı yaşında ağabeyinin orkestrasında davul çalmaya başladı. 1930'da New York'a gitti. Bu tarihten başlayarak Cecil Scott, Elmer Snowden ve Teddy Hill'in

orkestralarında trompet çaldı, güçlü doğaçlama yeteneğiyle dikkati çekti. 1936'da büyük orkestra cazının öncülerinden Fletcher Henderson'ın orkestrasına katıldı. 1937-1940 arasında da şarkıcı Billie Holiday ile birlikte birkaç plak albümü doldurdu.

Eldridge'in ünü, 1935'lerde büyük orkestra cazıyla birlikte gelişen "swing" in ilk ünlü davulcularından Gene Krupa'nın orkestrasına katılmasıyla, 1941'de, birdenbire yayıldı. Yine büyük orkestra cazının ünlü isimlerinden Artie Shaw ile birlikte çalıştığı 1944-1945 yıllarında da ünü giderek arttı. 1945-1951 arası "Jazz at the Philharmonic" adlı toplulukla birçok ülkeyi dolaştı, 1950'de de cazın büyük isimlerinden Benny Goodman ile Avrupa turnesine çıktı. 1963-1965 arasında ise şarkıcı Ella Fitzgerald'a eşlik etti.

Roy Eldridge, cazda "swing" dönemi trompet çalışıslubunu geliştiren kişi olarak nitelendirilir. Ancak, büyük orkestra cazının sınırlamalarına ve "swing" döneminin kalıplaşmış düzenlemelerine tepki olarak 1940'larda gelişen ve "bop" adıyla tanınan caz türünü, özellikle de bu türün öncülerinden trompetçi Dizzy Gillespie'yi önemli ölçüde etkilemiştir. "Bop"un çıkmasından çok daha önce coşkulu çalış tekniği ile dikkati toplamış, üstün yaratıcılığı ve doğaçlama yeteneğiyle Louis Armstrong'un klasik üslubu ile Dizzy Gillespie'nin yenilikçi tarzı arasında bir köprü oluşturmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** Albüm: *Wabash Stomp*, 1937; *Fish Market I've Found a New Baby*, 1954; *Jailhouse Blues*, (Fitzgerald ile), 1963.
- **BAKINIZ:** L. ARMSTRONG, D. GILLESPIE, B. GOODMAN.

ELGAR, Edward William (1857-1934)

İngiliz, besteci. 20. yy başında ülkesinin müziğinde görülen canlanmanın önde gelen hazırlayıcılarından.

2 Haziran 1857'de Worcester yakınında Broadheath'te doğdu, 23 Şubat 1934'te Worcester'de öldü. Babası kilise orgcusuydu ve bir müzik dükkânının sahibiydi. Elgar tam anlamıyla bir müzik ortamı içinde yetişti. Kilisedeki müzik etkinliklerine katıldı, çeşitli çalgıları tanıma olanağı buldu ve beste denemeleri yaptı. Ancak müziğe gösterdiği ilgiye ve çok yetenekli olmasına karşın, sistemli bir müzik eğitimi görmedi. On beş yaşındayken bir avukatın yanında çalışmaya başladı. Bu arada müzik çalışmalarını da sürdürdü. Kısa bir süre sonra, sadece müzikle ilgilenmek üzere işinden ayrıldı.

1889'da evlendikten sonra, eşinin de özendirme siyle beste çalışmalarını yoğunlaştırdı. Önceleri daha çok büyük boyutlu dinsel vokal yapıtlar yazdı. 1899'da seslendirilen *Variations on an Original Theme* (Orijinal Bir Tema Üzerine Çeşitlemeler) ya da *Enigma Variations* (Bilmecemsi Çeşitlemeler) ilk önemli orkestra yapıtıydı ve bestecinin yaygın bir ün

kazanmasını sağladı. Bir yıl sonra, birçok yorumcuya göre bestecinin başyapıtı olan *The Dream of Gerontius* (Gerontius'un Rüyası) adlı oratoryo seslendirildi. Bunu başka vokal yapıtlar izledi. Ancak sonraki yıllarda giderek senfonik müziğe yöneldi.

1920'de eşinin ölümü Elgar'ı çok sarstı ve yıllarca müzik çalışmalarından uzaklaşmasına yol açtı. Dostu Bernard Shaw'un etkisiyle, 1929'da yeniden beste yapmaya başladı. Ancak, ölümünden kısa bir süre önce hastalanınca kimi yapıtları, bu arada üçüncü bir senfoni, tamamlanamamış olarak kaldı.

Elgar, 17. yy'dan, özellikle Henry Purcell'den bu yana İngiltere'de yetişip uluslararası önem kazanan ilk besteci sayılmaktadır. Bir Katolik olduğundan, yazdıkları arasında dinsel yapıtlar ağırlıklı bir yer tutar. Vokal yapıtları, geleneksel dinsel müzik formlarından önemli ölçüde farklılıklar gösterir.

Birçok ulusal akımın aksine, ulusal müziğin halk şarkıları gibi geleneksel kaynaklardan yararlanılarak geliştirileceği görüşünü benimsememiş, İngiltere'deki toplumsal yaşamdan ve çevresindeki insanlardan etkilenecek kişisel bir üslup geliştirmeye yönelmiştir. Müziğindeki İngiltere'ye özgü özellikler, bu anlayışın sonucudur. İngiltere'de genç bestecilerin Avrupa müziğiyle, özellikle Geç-Romantizm'in anlayış ve teknikleriyle ilişki kurabilmesinde en önemli rolü Elgar oynamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Vokal müzik: *The Light of Life* (*Lux Christi*), 1896, oratoryo, (Yaşam Işığı); *Caractacus*, 1898, kantat; *The Dream of Gerontius*, 1900, oratoryo, (Gerontius'un Rüyası); *The Apostles*, 1903, oratoryo, (Havariler); *The Kingdom*, 1906, oratoryo, (Krallık). Orkestra müziği: *Froissart*, 1890, konser uvertürü; *Variations on an Original Theme (Enigma Variations)* 1899, (Orijinal Bir Tema Üzerine Çeşitlemeler/Bilmecemsi Çeşitlemeler); *Pomp and Circumstance*, 1902, 5 marş; *Birinci Senfoni*, 1908; *Keman Konçertosu*, 1910; *İkinci Senfoni*, 1911; *Falstaff*, 1913, senfonik etüd; *Viyolonsel Konçertosu*, 1919. Çeşitli: Oda müziği, piyano müziği, şarkılar.
- **KAYNAKLAR:** W. R. Anderson, *Introduction to the Music of Elgar*, 1949; B. Maine, *Elgar: His Life and Work*, 2 cilt, 1933; G. B. Shaw, *Sir Edward Elgar*, 1920.
- **BAKINIZ:** HÄNDEL, H. PURCELL, R. WAGNER.

EL GRECO (1541-1614)

Yunan asıllı İspanyol ressam. Dinsel bir coşkuyla ele aldığı yapıtlarında gerçekliği bozarak, öznel bir anlatıma ulaşmıştır.

Girit adasında, Kandiye'de doğdu, 6 ya da 7 Nisan 1614'te Toledo'da öldü. Asıl adı Domenikos Theotokopoulos'tur, takma adı olan El Greco İspanyolca'da Yunanlı anlamına gelmektedir. Katolik bir ailenin ikinci erkek çocuğuydu. Babası, Venedik Cumhuriyeti'nde sivil bir görevde bulunuyordu. El Greco Girit'te geçirdiği gençliğinde, adada yaşayan bazı ressamların atölyelerinde çalıştı. 1565'te Venedik'e giderek Titian'ın atölyesine girdi. Titian'ın, İspan-

ya Kralı II. Philip'e 1567'de gönderdiği bir mektupta, ondan "yetenekli genç öğrenci" diye söz ettiği bilinir. El Greco 1570'te Roma'ya gitti ve iki yıl kaldı. 1575 ya da 1576'da Fulvio Orsini'nin çağrısıyla Madrid'e gitti, 1577'de de Toledo'ya yerleşti, ressam, heykeltıraş ve mimar olarak çalışmasını burada sürdürdü. Escorial ve Madrid'e iki gezi yaptı. Yaşamının sonuna doğru hastalığı nedeniyle çalışmaları yavaşladı.

Venedik Dönemi

El Greco'nun Venedik'te yaptığı ilk resim, *tempera* (bir tür suluboya) tekniği ile gerçekleştirdiği *Modena triptikonu*'dur (üçlü resim). Ön planda, çobanların bağlılık sunuşu ve İsa'nın vaftiz edilmesi sahneleri yer alır. Arkada Tanrı'nın Adem'le Havva'yı karşı karşıya getirmesi ve Meryem'e müjde sahneleri işlenmiştir. Figürler durağan bir kompozisyon yapısı içinde yer almaktadır. Kumaş kıvrımlarının işçiliğinde, maniyeist belirtiler vardır. El Greco Venedik'te yaptığı ilk resimlerinde Yunan ikon ressamlarının alçakgönüllü dünyasının etkisini taşımakla birlikte, Titian'ı da anımsatır. Ayrıca Andrea Meldola Schiavone (1522-1564) ve Jacopo Bassano gibi Venedik'te ilişki kurduğu ressamlardan da etkilenmiştir. Bu ilk dönem resimlerinin çoğu kaybolmuş, *Meryem'e Müjde, Müneccim Kralların Bağlılık Sunuşu, Mısır'a Kaçış* gibi sonradan ele geçen bazılarının ise, onarılarak günümüze kadar gelmeleri sağlanmıştır. Giderek El Greco'nun resminde Venedik Okulu'na özgü öğeler azalır. *Körün İyileştirilmesi*'nde ona özgü maniyeist tavrın ve kişisel üslubun belirmeye başladığı görülür.

Roma Dönemi

El Greco, 1570'te Roma'ya gittiği zaman Giulio Mancini, Girolamo Muziano (1528-1592), Siciolante de Sermoneta ve Taddeo Zuccaroy (1529-1566) gibi ressamlarla tanışmıştır. *Giulio Clovio'nun Portresi*, Roma döneminin tipik bir resmidir. Hâlâ biraz Titian etkisi taşır. Resmin kurgusu, biçimlerdeki ustaca ritim, daha belirgin ve sert kumaş kıvrımları, o dönemde İtalyan estetiğine olan bağlılığı gösterir.

Toledo Dönemi

El Greco, sanatının gelişip son biçimini aldığı Toledo'da ilk olarak *Santo Dominigo el Antiguo Kilisesi* için üç büyük pano üstünde çalışmış, aynı kilise için heykeller de yapmıştır. Bu resimlerinde, büyük bir biçimsel değişim izlenir. Kesin, köşeli biçimler dışavurumcu (ekspresyonist) bir tavırla ve piramidal ya da çokgen kompozisyonlar içinde birleştirilerek acı çeken, tutkulu insanların yaşadığı bir dünya kurulmuştur. Gerçekdışı, öznel bir mekânda, vücutlar, bulutlar, giysiler şiddetli ve titreşen renklerle, bloklar halinde göğe yükselirler. Figürlerle biçimlerin böyle değiştirilip uzatılması, mekânda ve portrelerde dolaşan ışık oyunları, onun resmine ruhani bir anlam getirir. İnsanlar acıyla ya da dinsel coşkularla kendilerinden geçmiş, eğilip bükülmüşlerdir. Bunlar El Greco'nun sanatının öznel niteliğinin, bağımsız ve özgün bir üslup bulmaya başladığının, Venedik ve Roma maniyeistlerinden daha ötede, Batı'da, kimse-ninkine benzemeyen yeni bir anlatıma vardığının belirtileridir.

Sanatının temelleri

Onun, İtalyan etkilerini artık kendi olgun ve özgün üslubu içinde erittiğini gösteren önemli bir resmi de *Kont Orgaz'ın Gömülmesi*'dir. Yapıtta, geçmiş ile şimdiki zaman, Toledo'da 14. yy'da yer almış bir mucize ile kontun gömülme töreni, bir arada

betimlenmiştir. Resmin alt bölümünde mezara konulan Orgaz Kontu'nun çevresinde Aziz Sebastianus ile Aziz Augustinus yer alırlar, sol yanda ise El Greco'nun oğlu görülür. Geride Toledo'nun önde gelen kişileri sıralanmıştır. En tepedeki İsa'nın hemen altında Meryem ile Vaftizci Yahya kontun ruhu için Tanrı'ya yakarılırlar. Resmin üst yarısında gökyüzü, alt yarısında da yeryüzü canlandırılmıştır. Bu iki dünya birbirlerinden üstteki figürlerin canlı hareketliliği, alttakilerinse durağan dizilişinden oluşan karşıtlıkla ayrılırlar.

1590'da El Greco'nun çalışmalarında güçlü ışık-gölge karşıtlıkları kullanma eğiliminin başladığı izlenir. Onun bu eğilimi taşıyan başlıca resimlerinden biri *Bakirenin Azizlerle Birlikte Taç Giymesi*'dir. Biçimler hâlâ kesin sınırlarla çevrilidir; belirgin kütleler halindeki kalabalık gruplar da, bu tür figürlerden oluşmuştur. Karanlık fonun önünde kabartma gibi duran, kolları yukarı uzanmış figürler, canlanmış hayaletleri andırırlar. Yine bu dönemi temsil eden resimlerden biri *Aziz Francesco*, biri de *Peder Hermano Leon*'dur. Aynı yalınlık düşüncesi, Aziz Francesco'nun elleri havaya uzanmış yarım figüründe ve Hermano Leon'un portresinin, vecd halindeki aziz figürüyle dengelenişinde de izlenir.

El Greco'nun gelişiminin en özel evresini 1605-1610 arasında yapılmış bir dizi resim temsil eder. *Aziz Ildefonso'ya Görünenler* bunlardan biridir. Bu yapıtlarda daha incelmış ve yetkinleşmiş biçimlere lirik bir duygu katılmıştır. Renkler uyumlu durağanlıklarını kaybetmiş, geniş yüzeyler ve abartılı tonlar halinde boyanmıştır. Böylece resimlerdeki öteki alanlardan ustaca ayrılıp kendi başlarına yaşarlar. Bu da farklı renk uyumlarının bir arada kullanıldığı izlenimini bırakır. Perspektif hemen hemen yoktur, resim yüzeyindeki çeşitli öğelerin hepsi de aynı düzlemde yer almış gibidir. Resmin yüzeyindeki bütün biçimler bir baştan öbürüne hareket ediyor, dalgalanıyor gibidir. Aziz'in hareketsiz figürü ise bu uçuşmayı dengeler.

1610'da El Greco'nun dışavurumcu tavrı en uç noktaya yaklaşır. *Bakirenin Evlenmesi, Çobanların Bağlılık Sunuşu, Meryem'e Müjde, Ziyaret, Apostolos* gibi resimler, bu dönemin örnekleridir. El Greco'nun yine bu dönemde başladığı, ama tamamlayamadığı resimleri, daha da güçlenip derinleşen tutkularını ve iç dünyasını doğrudan aktardığı büyük boyutlu taslakları da vardır. Bütün bu yapıtlarda daha özgür bir çalışmayla biçimlerin daha da soyutlaştığı, sertleştiği, daha metafizik nitelikli bir resme varıldığı izlenir. Bu son yıllarında El Greco yeniden Bizans anlatımcılığının niteliği olan arındırılmış bir arabeske döner.

Katolik kültürü ve değerleri içinde yetişip yaşayan El Greco, sanatında da bunun etkilerini ortaya koyar. Resimlerinde, Reformasyon döneminin birikimine ve yaşantılarına dayanarak, gerçekliği kültürel ve ideolojik bir atmosfer olarak yansıtır. Çağının özellikleri olan ve El Greco'da da bulunan kuşku, endişe, korku gibi duygular, Orta Çağ mistizminin egemen olduğu İspanya iklimi ve ruhuyla birleşerek onun yaratıcılığında ve üslubunda anlatım bulmuştur. Zaman ve perspektif kavramlarının olmadığı mekânlarda, hayaletler kalabalığını anımsatan figürleri, yalazlar gibi kıvrılan biçimleri, dış gerçekliği benzetilmeye çalışılmadan oluşturulmuştur. El Greco bu

yolla mistik deneyimlerini aktarmıştır. Yapıtlarında, son derece içten ve kendiliğinden bir çalışma, dinsel de sayılabilecek derin bir ruhsal coşku izlenir. Gerçek dünya ile düş ürünü dünya bu resimlerde ince bir sınırla ayrılmıştır. Bunlar sürekli birbirlerine dönüşerek izleyenin gözünde bir başkalaşım, bir değişim etkisi uyandırır. El Greco'nun resmi bu son dönemlerinde daha da dışavurumcu, üslupçu ve ruhani bir nitelik kazanmıştır. Biçimler daha çok zorlanıp değiştirilmiş, öznellik son aşamaya varmıştır. Biçimlerin arasındaki bağlantı zayıflamış, renkler daha parlak ve canlı olmuştur.

El Greco'nun sanatı, onun ilk okulu olan, ancak sonra kararlı olarak ayrıldığı İtalyan resmi ile karşılaştırılarak anlaşılabilir. İtalyan resmi 16. yy'ın sonundan başlayarak gittikçe daha ahlakçı, duygusal öğelerin daha çok rol aldığı bir biçim almış, genelde gerçekçi bir çizgiyi sürdürmüştür. Oysa El Greco'nun resmi, Rönesans ruhu taşımayan ve İtalyan resminin bu niteliklerinden hiçbirini kullanmayan bir doğrultuda gelişmiştir. Onu 17. yy sanatçılarından ayıran şey, resimsel öğeleri çok başarılı kullanmasından da öte bir yere varmış olmasıdır. Resimlerinde renk, yüzey ve soyutlaştırılmış biçimler, içerikle bir bütün oluştururlar ve böylece içerik çok yeni ve farklı bir estetiğe ulaşır. Doğalcılıktan ve zamanın bütün geleneksel biçimlerinden farklı olan bu estetik o dönemin insanının yaşama bakışının da bir sonucudur. O dönemde, özellikle İspanya'da, Orta Çağ mistizmi hâlâ sürmekteydi. Dünyadan kaçma, kendi içine dönme, görüntüler dünyasına dalma ve dinsel yaşantılara bu yolla içtenlik ve derinlik katma, Orta Çağ'daki mistik akımların ortak yanıydı. El Greco'nun sanatı, bu duyusun sözcüsü olmuştur.

El Greco yaşadığı çağda, öznelliğin insanın kendini, ruhunu yakından bilme, tanıma isteğinin resimdeki en önemli temsilcisidir. Rönesans sanatçılarının tersine, dünyayı dışardan izlememiş, içinde yaşamış, kendisi de onu içinde duymuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Modena triptikonu*, ykş. 1565, Modena Galerisi, Estense/İtalya; *Müneccim Kralların Bağlılık Sunuşu*, 1565, Lazaro Galdiano Müzesi, Madrid; *Meryem'e Müjde*, Santa Cruz Müzesi, Madrid; *Mısır'a Kaçış*, *Körün İyileştirilmesi*, ykş. 1569, Ulusal Pinakotek, Parma; *Giulio Clovio'nun Portresi*, ykş. 1570, Capodimonte Müzesi, Napoli; *Pieta*, 1570-1572, Philadelphia Sanat Müzesi; *Çıra Tutuşturan Çocuk*, 1572, Capodimonte Müzesi, Napoli; *Meryem'in Göğe Yükselişi*, 1577, Sanat Enstitüsü, Chicago; *İsa'nın Giysilerinden Soyulması*, 1577-1579, Toledo Katedrali; *Kutsal Birlik Alegorisi*, ykş. 1579, Escorial, Toledo; *Aziz Mauritius'un Şehit Edilmesi*, 1580-1582, Escorial, Madrid; *Kont Orgaz'ın Gömülmesi*, 1586-1588, Santo Tomé Kilisesi, Toledo; *Julian Romero'nun Portresi*, 1585-1590, Prado, Madrid; *Don Rodrigo de la Fuente'nin Portresi*, 1590, Prado, Madrid; *Bahçede Acı Çekme*, 1590-1595, Ulusal Galerisi, Londra; *Bakirenin Azizlerle Birlikte Taç Giymesi*, 1591; *Aziz Francesco*, *Peder Hermano Leon*; *Toledo Manzarası*, 1595-1600, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *İncilci Yahya*, 1595-1600, Prado, Madrid; *İsa'nın Vaftiz Edilmesi*, 1596, Prado, Madrid; *Kardinal Fernando Nino de Guevara*, ykş. 1600, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Çarmıha Gerilişi*, 1600-1605, Prado, Madrid; *Dirilişi*, 1600-1605, Prado, Madrid; *Tapınığın Arındırılması*, 1600-1605, Ulusal Galerisi, Londra; *Aziz Ildefonso'ya Görünmeler*, ykş. 1607, Ulusal Galerisi, Washington D.C.; *Peder Hortensio Felix Paravicino*, 1609, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; *Laocoon*, 1610-1614, Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C.; *Bakirenin Evlenmesi*, Ulusal Sanat Müzesi, Bükreş;

Meryem'e Müjde; *Ziyaret*, Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Washington D.C.; *Apostolados*, El Greco Müzesi, Toledo; *Çobanların Bağlılık Sunuşu*, 1612-1614, Prado, Madrid.

- **KAYNAKLAR**: J.C.Aznar, *Dominico Greco*, 2 cilt, 1950; M. Barrès, *El Greco ou le secret de Tolède*, 1912; M.B.Cossio, *El Greco*, 2 cilt, 1908; L. Goldscheider, *El Greco, Paintings, Drawings and Sculptures*, 1938; M.Gomez-Moreno, *El Greco*, 1943; H.Kehrer, *Die Kunst des Greco*, 1914; H.Kehrer, *Greco als Gestalt des Manierismus*, 1939; M.Legendre (A.Hartmann ile), *Domenico Theotocopuli dit El Greco*, 1938; A.L.Mayer, *Domenico Theotocopuli El Greco*, 1926; A.L.Mayer, *El Greco, kritisches und illustriertes Verzeichnis des Gesamtwerkes*, 1926; J. Meier-Graefe, *El Greco*, 1911; F. Rutter, *El Greco, 1541-1614*, 1930; H.E.Wethey, *El Greco and his School*, 2 cilt, 1962; J.F.Willumsen, *La jeunesse du peintre El Greco*, 2 cilt, 1927.

- **BAKINIZ**: GIORGIONE, TITIAN.

Thomas Stearns Eliot

ELIOT, Thomas Stearns (1888-1965)

ABD asıllı İngiliz şair ve oyun yazarı. Çağdaş Avrupa şiirine yeni bir ruh ve yeni değerlendirme ölçütleri getirerek Romantik dönemden modern şiire geçişi sağlayan en önemli şairlerden biridir.

26 Eylül 1888'de ABD'nin Missouri Eyaleti'nin St. Louis kentinde doğdu, 4 Ocak 1965'te öldü. Ailesi New England'lı köklü ve önemli bir aileydi. Genç Eliot eğitiminde bütünüyle özgür bırakıldı. Özel akademilerde okudu, on sekiz yaşında Harvard'a girdi, dört yıllık üniversite eğitimini üç yılda tamamladı. Bu okulda dil ve edebiyat öğrenimi gören Eliot özellikle Elizabeth dönemi şairleri, Metafizik şairler, İtalyan Rönesansı ve felsefe konularıyla ilgilendi. Öğretmenleri arasında eleştirmen Irving Babbitt (1865-1933) ve George Santayana (1863-1952) gibi ünlüler vardı. 1910 kışında Sorbonne Üniversitesi'nde

► Eleştiri
konusunda
ilk
denemeleri

Henri Bergson'un derslerine devam etti. Ayrıca Alain Fournier'nin şiir derslerine de katılarak Jules Laforgue, Stephane Mallarmé ve Charles Baudelaire gibi, kendisini derinden etkileyen şairleri tanıdı. 1912-1914 arasında gene Harvard'da Sanskritçe ve Doğu dilleri okudu, felsefe bölümünde asistan olarak görev yaptı, daha sonra da bursla Almanya'ya gitti. I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle felsefe çalışmalarını Oxford'da Merton College'da sürdürdü. İngiliz idealizminin önde gelen adlarından F.H.Bradley'in felsefesi üstüne doktora tezi yazdı.

Çeşitli İngiliz akademilerinde öğretmenlik yaparken, 1917'de *Prufrock and Other Observations* ("Prufrock ve Başka Gözlemler") adını taşıyan ilk şiir kitabı yayımlandı. Eliot'un ilk ve en önemli şiirlerinden biri olan "The Love Song of Alfred J. Prufrock" ("Alfred J. Prufrock'un Aşk Şarkısı") bu kitapta yer alıyordu. Eliot bu şiiri yakın dostu Ezra Pound aracılığıyla o günlerin önde gelen dergilerinden *Poetry*'ye yollamış, dergi bu metnin "şiir olup olmadığına karar veremediği" gerekçesiyle şiiri bir yılı aşkın bir süre basmamıştı. "Prufrock" modernist akımın o güne kadar görülmemiş bir imge zenginliği taşıyan ve bütün bir Avrupa şiir geleneğini özümleyen ilk

Çağdaş İngiliz Şiiri

1914-1918 arasında I. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki yıllar İngiliz şiirinde "modernist" dönem olarak anılır. Gerçekten yüzyılın ilk yıllarından başlayarak yalnızca şiirde değil, tüm düşünsel ve sanatsal alanlarda yenilikçi etkinlikler oldukça yoğunlaşmıştı. Örneğin müzik ve mimarlıkla birlikte felsefe, psikoloji hatta matematik ve fizikte bile bir modernizmden söz edilebilir. Bu bağlamda İngiliz şiirinde akla gelen ilk modernistler Ezra Pound* ve T. S. Eliot'tur. Her iki şair de eklektik bir tutumla klasik Çin şiirinden 'Provençal Troubadour'larına, Fransız Simgecileri'nden Dante'ye* dek çeşitli değişik kaynaklardan özümledikleri etkileri şiirlerinde yansıtmışlardır. Bir liste yapmak gerekirse, Pound'un *Cathay* (1915) ve *Homage to Sextus Propertius* (1919) adlı şiir kitaplarıyla Eliot'un özellikle "The Love Song of J. Alfred Prufrock" gibi ilk dönem şiirlerine, 1910'larda etkinleşen İmgeci Okul (*The Imagist School*) şiirleri ve D. H. Lawrence'in* *Look We Have Come Through* adlı şiir kitabındaki serbest vezinle yazılmış şiirleri katılabilir. İmgeci akımın en önde gelen adı T. E. Hulme (1883-1917) özellikle romantik duyarlığa karşı çıkmıştır. Sayıca az da olsa bugün artık klasikleşmiş kısa şiirlerinde nesnel bir yaklaşımı benimsemiştir. Sözcük seçiminde kılı kırk yararak imgenin sunulmasına katkıda bulunamayacak hiçbir deyim ya da sözcüğe iltifat etmemiştir. Hulme'la birlikte aynı ilkeleri benimseyen öteki İmgeciler arasında H. D. (Hilda Doolittle) (1886-1961) ve Richard Aldington (1892-1962) adlı şairler sayılabilir.

► İngiliz
vatan-
daşlığına
kabulü

önemli örneklerinden biriydi.

Eliot 1917'den 1925'e kadar Londra'daki Lloyd's Bank'da çalıştı. 1920'de ikinci şiir kitabı *Ara Vos Prec* ve ilk deneme kitabı *The Sacred Wood* ("Kutsal Koru") yayımlandı. Bu derlemedeki yazılar arasında Eliot'un en önemli denemelerinden biri olan "Tradition and the Individual Talent"da ("Geleneksel ve Bireysel Yetenek") yer alıyordu. Söz konusu denemenin önerdiği estetik ölçütler daha sonraları modern eleştirinin ana ilkelerini oluşturacak temeller getiriyordu. Eliot, eleştirinin doğrudan doğruya sanat yapının kendisine yönelmesi gerektiğini, şiirin kendi içinde canlı bir bünye olan kurmaca bir bütün olduğunu, yapı taşlarının ise sanatçının hayal gücüyle kişisel yaşantısının şiir diline çevrilmiş karşılıkları (objective correlatives/nesnel karşılıklar) olduğunu söylüyordu. Şiir, ancak akıl, duyu ve yaşantının yoğun bir birlikteliğinden kaynaklanan yaratıcı ölçütlerle incelenebilirdi.

1920'de Eliot modern edebiyatın en büyük şiirlerinden biri sayılan *Waste Land*'i ("Çorak Ülke") yazmaya başladı. Beş bölümden oluşan bu şiirde yoğun edebi anıştırmalardan örülü bir şiir yapısı kurarak I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Batı kültürünün içine düştüğü boşluğun şiirsel bir irdelemesine girişti. Gene aynı dönemde yazdığı alaylı "Sweeney" şiirleri ise bireyin yozlaşmasını ve kültürden kopuşunu konu edinir.

1924'te şairin ikinci eleştiriler derlemesi olan *Homage to John Dryden* ("John Dryden'a Saygı") eleştirel yöntemi açısından büyük bir hayranlıkla karşılandı. Bu kitap ve özellikle 1921'de yazılan *The Metaphysical Poets* ("Metafizikçi Şairler") adlı denemesinde Eliot'un 16., 17. yy İngiliz edebiyatını yeniden değerlendirmeye çalıştığı görülür.

1925'te Eliot, Faber and Faber Yayınevi'nin editörlüğüne getirildi ve bu görevde uzun yıllar kaldı. Genç şair ve yazarları değerlendirip yürekledirme çabasını sürdürdü. 1909-1925 arasındaki tüm şiirlerini *Poems* ("Şiirler") adı altında bir araya getirdi.

İki yıl sonra oldukça tutucu eleştiri yazılarını derlediği *For Lancelot Andrewes* ("Lancelot Andrewes İçin") adlı kitabının yayımlanışı ve hem İngiliz vatandaşlığına hem de Anglikan Kilisesi'ne resmen kabulü dolayısıyla şair kendisini "politikada kralcı, edebiyatta klasikçi, dinde Anglo-Katolik" olarak tanımladı. "Waste Land"ın büyük karamsarlığının tersine şiiri giderek inanç ve kuşku arasındaki karşılıkları konu edinmeye başladı ve inancın zaferinin onaylanmasını seçer oldu. "Ash Wednesday" bu eğilimin belirgin olduğu uzun bir şiirdir.

Bunu 1932'de "Sweeney" şiirlerinin bir diğeri olarak gelişen yarı oyun yarı şiir *Sweeney Agonistes* izledi. Eliot, bu oyun-şiirde kahramanı Sweeney'i Elizabeth dönemi tiyatrosunun karamsarlığından ve müzikli güldürüden yararlanan bir dramatik yapı içinde korkunç bir ölümlü yüz yüze getirir. Aynı yılın ürünü olan "The Hollow Men"de ("Kof Adamlar") ise, büyük ölçüde müziğe dayanan bir şiir ritmi geliştirdi. Bu şiirde birer korkuluk, birer samandan adam olarak gördüğü inançlarını kaybetmiş "kof adamlar"la alay eder. Gene bu dönemde yazdığı, ama bunlardan çok farklı bir lirizmi dile getiren "Ariel Şiirleri" ise şiirinde bir değişimin habercisidir.

Eliot bu sırada tam on yedi yıl sonra anayurdu Amerika'ya dönmüş, çeşitli üniversitelerde dersler veriyordu. Harvard ve Virginia üniversitelerinde verdiği derslerden, etkisi sonradan çok yaygın olacak iki deneme kitabı ortaya çıktı. Biri *The Use of Poetry and the Use of Criticism* ("Şiirin ve Eleştirinin Kullanımları"); öbürü, Ortodokslik ve dini inanç konularını inceleyen *After Strange Gods, A Primer of Modern Heresy* ("Tuhaf Tanrılar Peşinde, Modern Din Sapıklığının Elkitabı").

Bu Amerika gezisinin önemli sonucu *Four Quartets* ("Dört Kuartet") adlı şiir kitabı oldu. *Four Quartets*'in bütünü oluşturarak dört şiir zamanın anlamını, tarihin belirleyiciliğini, insanın dinle olan serüvenlerini konu edinen, Hristiyan inancının kökenlerini irdeleyen metafizik derinliği olan yapıttır.

Eliot'ın şiir ve deneme dışında ilgilendiği bir alan da tiyatro olmuştur. Manzum olarak yazdığı oyunların ilki ve en önemlisi, Thomas Becket'in Canterbury Katedrali'nde katledilmesini konu edinen *Murder in the Cathedral*'dir ("Katedralde Cinayet"). Bu manzum oyun yer, zaman ve konu birliğini izleyen klasik Yunan tragedyasının Hristiyan dininin konularına uyarlanmış biçimidir.

Bunu izleyen manzum oyunlarında Eliot, İngiliz burjuvazisi ve onun iç ilişkilerini kendi dinsel sorunsalı çerçevesinde oyunlaştırmıştır. Bu yoldaki ilk denemesi olan *The Family Reunion* ("Aile Toplantısı") konu olarak Aiskhylos'un *Oresteia* tragedyasını izler.

Eliot'ın bu türdeki ikinci denemesi olan *The Cocktail Party* (Kokteyl Partisi) 1949'da önce Edinburgh Festivali'nde daha sonra da bir yıl süreyle Broadway'de oynanmıştır. Oyunun kahramanları yaşamlarına anlam arayan ve bu anlamı Hristiyanca bir görev duygusunda bulan kişilerdir. Eliot, oyunun Euripides'in *Alkestis* tragedyasından esinlendiğini söylemiştir. Bunu izleyen oyunları *The Confidential Clerk* (1953) ve *The Elderly Statesman* da (1958) aynı yarı manzum oyun diliyle yazılmıştır. Birincisi bir fars, ikincisi ise gene çağdaş bir tragedyadır.

20. yy aydınları üzerinde bir düşünce adamı olarak da etkileri bulunan T.S. Eliot'a 1948 Nobel Edebiyat Ödülü verilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** Şiir: *Prufrock and Other Observations*, 1917, ("Prufrock ve Başka Gözlemler"); *Ara Vos Prec*, 1920; *The Waste Land*, 1922, ("Çorak Ülke"); *Collected Poems 1909-1935*, 1936, ("Toplu Şiirler 1909-1935"); *Old Possum's Book of Practical Cats*, 1939; *Four Quartets*, 1943, ("Dört Kuartet"); *Collected Poems, 1909-1962*, 1963, ("Toplu Şiirler 1909-1962"). Deneme, Eleştiri: *The Sacred Wood*, 1920, ("Kutsal Koru"); *Homage to John Dryden*, 1924, ("John Dryden'a Saygı"); *For Lancelot Andrewes*, 1928, ("Lancelot Andrewes İçin"); *The Use of Poetry and the Use of Criticism*, 1933, ("Şiirin ve Eleştirinin Kullanımları"); *Elizabethan Essays*, 1934; *After Strange Gods-A Primer of Modern Heresy*, 1934, ("Tuhaf Tanrılar Peşinde-Modern Din Sapıklığının Elkitabı"); *The Idea of a Christian Society*, 1939, ("Hristiyan Toplumu Düşüncesi"); *Notes Towards the Definition of Culture*, 1948, ("Kültür Tanımı Üzerine Notlar"); *On Poetry and Poets*, 1957, ("Şiir ve Şairler Üzerine"). Oyun: *Sweeney Agonistes: Fragments of an Aristophanic Melodrama*, 1926; *Murder in the Cathedral*, 1935, ("Katedralde Cinayet"); *The Family Reunion*, 1939, ("Aile Toplantısı");

si"); *The Cocktail Party*, 1950, (Kokteyl Partisi); *The Confidential Clerk*, 1954; *The Elder Statesman*, 1959.

• **KAYNAKLAR:** G. Williamson, *A Reader's Guide to T. S. Eliot*, 1974.

• **BAKINIZ:** E.POUND.

Elizabeth I.

ELIZABETH I (1533-1603)

İngiltere kraliçesi. Yönetimi sırasında, İngiltere güçlenen donanmasıyla dünya denizlerinde egemenliği ele geçirmeye başlamıştır.

7 Eylül 1533'te Greenwich'te doğdu, 24 Mart 1603'te Londra'da öldü. Babası Kral VIII. Henry, annesi kralın ikinci karısı Anne Boleyn'dir. 1533'te tahta çıkan ve Protestan İngiltere'de Katolik inancı yeniden canlandırmak isteyen Henry'nin büyük kızı Mary Tudor'un ölümünden sonra, 1558'de tahta çıktı. İnanmış bir Protestan olarak, halkı tarafından sevilen Kraliçe, İngiltere tarihinde dönüm noktası sayılabilecek başarılar kazandı.

Tahta çıktığı ilk günlerden başlayarak evlenmesi ve Tudor hanedanına bir varis kazandırması yolunda yapılan ısrarlara karşın, Kraliçe tüm önerileri reddetti ve hiç evlenmedi. Bu noktada, merkezi otoritenin tamamen kendisinde toplanmasına önem veren Elizabeth'in, iktidarı hiç kimseye paylaşmak istemediği için evlilikten uzak durduğu görüşü tarihçiler arasında yaygındır. Bu özelliği, tarihsel kişiliğinin önemli bir yanındır.

Tahta çıktığı ilk yıllarda, VIII. Henry döneminde beri süre gelen, Protestan-Katolik çatışmasına bağlı dini krizi çözmek ve merkezi birlik etrafında ülke bütünlüğünü sağlamak en önemli sorunlardan biriydi. Elizabeth'e göre din, kişisel bir sorundu. Bu nedenle, bir yandan ülkedeki Katolikler'i tümüyle yabancılaştırmaktan kaçınan, öte yandan aşırı Protestan grupları etkisiz kılmaya özen gösteren Kraliçe,

Oyunları

Protestanlık-Katoliklik çatışması

hükümlerini kabul ettikleri sürece Katolikler'i rahat bırakacaktı.

Ancak I. Elizabeth'in din konusundaki ılımlı tutumu, özellikle orta sınıf soyluluktan gelen Puritenler'in parlamentodaki temsilcilerince sürekli eleştiriliyordu. Katolikler'e karşı daha katı uygulamalardan yana olan bu kesim, parlamentonun kraliyet karşısında giderek güçlenmesini istiyordu. Bu aşamada başlayan parlamentonun kraliyet karşısındaki hakları tartışmaları, Elizabeth'in diplomatik gücü, yerine göre sert çıkışları ve dış tehditlere karşı parlamentonun milliyetçi duyarlılığından faydalanmasıyla yatıştırıldı.

Mary Stuart sorunu

İspanya'nın katı Katolik kurallara bağlı, otoriter yönetimiyle ilişkiler kuran, İskoçya'nın Katolik kraliçesi Mary Stuart'ın İngiltere tahtına yönelen tehditlerini etkisiz kılan kraliçe, Protestan İskoçlar'ın başlattığı bir ayaklanma nedeniyle Londra'ya sığınmış bulunan Mary Stuart'ın kendisini öldürmeyi amaçlayan girişimlerde bulunması gerekçesiyle idamını onayladı.

İngiliz denizciliğinin gelişmesi

I. Elizabeth döneminde özellikle yün üretimi ve buna bağlı olarak yün ihracatı, soyluların bir bölümünün ve tüccarların başlıca geçim kaynağı olmuştu. Ayrıca ticaretin bu denli gelişmesi soylu ve tüccar kesiminin elinde önemli bir sermaye birikimi oluşmasına yol açıyordu. Elizabeth bilinçli olarak dış ticareti devlet eliyle özendirdi. Kraliçe'nin ana hissesini elinde tuttuğu tek el ayrıcalıklarıyla donatılmış deniz aşırı ticaret şirketleri kuruldu. Bu tür şirketlere devlet adamları, saraylılar ve sermayedarlar ortak olmak için birbirleriyle yarıştı. Bu aşamada ticaret korsanlıkla iç içeydi. İngiltere'nin düşmanı İspanya'nın Güney Amerika'daki sömürgelerinden yola çıkan gümüş ve altın yüklü gemiler sık sık ele geçiriliyordu. Hatta Elizabeth'in kendisi de bu girişimlerde ortaktı. Bir gemi saray ve tüccarlar tarafından donatılır ve getireceği yağmanın paylaşımı önceden düzenlenen bir kontrat uyarınca gerçekleşirdi. Bu gemilere "privateer" denilirdi. Bu yolla İngiltere en ünlü denizci, savaşçı ve kâşiflerini kazandı. Francis Drake, Walter Raleigh, John Hawkins İngiltere'ye geri getirdikleri yüklü miktarda ganimete karşılık şövalyelik unvanı aldılar. Korsanlığı ticaretle birlikte yürüten İngiliz denizcileri açık denizlerde, İspanya ve Portekiz tekelini 16. yy'ın sonlarına doğru kırdılar.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri

Yaygın bir ticaret ağı geliştiren İngiltere, Elizabeth'in zamanında ilk kez Osmanlı İmparatorluğu ile de köklü ticaret ilişkileri kurmuştur. Osmanlı tarihinde Elizabeth'in adı ilk kez Sokollu Mehmed Paşa'nın 1572'de yazdığı bir yazıda "İngiltere nam Kraliçe" olarak geçer. 1572'de ilk İngiliz elçisi William Harborne İstanbul'a geldi. Elizabeth'in Harborne'u göndermesindeki amacı yalnız ticari ilişkileri geliştirmek değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin, İspanya Kralı II. Felipe'ye karşı desteğini kazanmaktır.

"Yenilmez Armada"nın yenilmesi

İspanya'nın egemenliği altında bulunan Hollanda'daki başkaldıran Protestanlar'ı 1568'de I. Elizabeth'in desteklemesi üzerine İspanya ile ilişkiler iyice gerginleşti. 1580'lerde Portekiz'i de yönetimi altına alan ve Atlas Okyanusu üzerinde büyük bir üstünlük sağlayan İspanya'nın bütün gücü ile, İngiliz Adaları'nı işgal için hazırladığı büyük donanması "Yenilmez Armada"nın 1588'de Manş Denizi'nde dağıtılması, Elizabeth Dönemi İngilteresi için büyük bir zafer ve

okyanusa çıkış için de büyük bir üstünlük sağladı. 1588'de donanmalarının dağıtılması ve bozgun sonrasında oluşan büyük can kaybı, İspanya Krallığı'nın, İngiltere'nin işgali için Birleşik Eyaletler'de (şimdiki Hollanda ve Belçika) tuttuğu kara gücünü de etkisiz hale getirdi.

Bu zaferin ardından, 1598'de, başkaldıran İrlandalılar'ın üstüne Elizabeth İrlanda seferini düzenledi ve ayaklanmacıları acımasızca cezalandırdı.

I. Elizabeth dedesi VII. Henry ve babası VIII. Henry döneminde kurulan yeni İngiliz monarşisini en çetin sınavlardan geçirerek, gelişmekte olan "Yeni Avrupa Sistemi" içinde ülkesine önemli bir yer kazandırmıştır. Bu dönemdeki ticari atılımlar, İngiliz kapitalizminin dünyaya yayılmasının başlangıcıdır.

● **KAYNAKLAR:** A. Refik Altınay, *Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, 1932; K. Andrews, *Drake's Voyages*, 1967; S.T. Bindoff, *Elizabethian Government and Society*, 1961; C. Read, *Cecil and Queen Elizabeth*, 1955; C. Williams, *Queen Elizabeth the First*, 1953; N. Williams, *Elizabeth the First*, 1968.

● **BAKINIZ: FELİPE II, HENRY VIII.**

ELİA

Bak. İLYAS

ELİF NACİ

(1898)

Türk, ressam, gazeteci ve yazar. D Grubu'nun kurucularındandır.

Gelibolu'da doğdu. İlk öğrenimini Edirne'de Darülfırfan Okulu'nda tamamladı. Sekiz yaşındayken İstanbul'a geldi. Ayasofya Rüştîyesi'nde, ardından Vefa Sultanisi'nde okudu. 1914'te Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'ne, (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Çallı İbrahim'in öğrencisi oldu ve tüm atölye arkadaşları gibi izlenimci (empresyonist) resme yöneldi. 1916'da *İfham* gazetesinde gazeteciliğe başladı ve sonra *İleri*, *Son Posta*, *Son Telgraf*, *Milliyet*, *Tan*, *Cumhuriyet* gibi gazetelerde çalıştı. 1930'da İstanbul'da Alay Köşkü'nde ilk kişisel sergisini açtı. 1933'te beş sanatçı arkadaşı ile birlikte D Grubu'nu kurdu. Bu grubun yurt içi ve yurt dışında açtığı bütün karma sergilere katıldı. 1937'de Türk ve İslam Eserleri Müzesi müdür yardımcılığına, iki yıl sonra da müdürlüğüne getirildi. Daha sonra Topkapı Sarayı Müzesi müdürü oldu ve 1963'te buradan emekli oldu.

Elif Naci müze müdürlüğü görevi sırasında Türk-İslam eserlerinin etkisinde kaldı. Bu dönem resimlerinde Arap harfleri ve Türk öğeleri egemendir. Özellikle Selçuk halılarındaki stilizasyon onun soyut sanata yönelmesine neden oldu. Uzun yıllar boyunca bu anlayış içinde resim yapan Elif Naci, sonraları yeniden figüratif resme döndü.

Bir gazeteci olarak genellikle sanat ve tarihle ilgili

yazılar yazan Elif Naci'nin 1976'da "Resimde ve Basında 60. Yıl" jübilesi yapıldı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Resim: Peysaj*, 1940; *Peysaj*, 1941; *Bahar*, 1960; *Soyutlama*, 1978; *Çiçekler*, 1979; *Patlıcanlı Natürmort*, 1979; *Bizim Mahalle*, 1979; *Yeni Raki*, 1980; *Dansöz*, 1980; *Saklanan Çocuk*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Sokak*; *Geometrik Soyutlama*. **Kitap: On Yılda Resim 1923-1933, 1933; *Şarkta Resim 1943*; *Anılardan Damlalar*, 1981.**

• **KAYNAKLAR:** *Elifin 60 Yılı, Resimde ve Basında*, 1976.

ELİSSA

Bak. DİDO

ELİŞA (İÖ 9. yy)

İsrailoğulları peygamberi. Puta tapıcılığın yayılmasını engellemiştir.

Eliş (Elisaios) *Tevrat*'ta Şafat'ın oğlu olarak geçer. *Kuran* yorumcuları ile İslam tarihçilerine göre de Uhtub'un oğludur. Kimliği konusunda karışık söylentiler vardır. Kimi İslam kaynaklarında Hızır ile bir sayılmıştır.

Adı, *Kuran*'da, İsmail'den sonra iki kez Elyesa biçiminde geçer ve çağının insanlarından üstün kılındığı belirtilir. Söylentiye göre İlyas peygamberin halifesidir.

Tevrat'ta İlyas (Elia) peygamber, Eliş'a'nın evine gidip Tanrı'ya yakarak onu kötürümlükten kurtarır. Bir daha birbirlerinden ayrılmazlar. Eliş puta taparlara karşı sürekli direnerek yayılmalarını engeller. Halkı Tanrı birliğine inanmaya, onun buyruklarına uymaya özendirir.

İsrail kralı Yehoaş'ın sarayında bulunmuş, Suriyeliler ile yapılan üç savaşta zaferin kazanılmasını sağlamıştır. Birçok mucize gösterdiği de söylenir.

• **BAKINIZ: İLYAS.**

ELİTİS, Odisseus (1911)

Yunanlı şair. Çağdaş Yunan şiirinin en büyük ustalarından biri ve 1979 Nobel Edebiyat Ödülü sahibidir.

Girit'in Kandiya kentinde doğdu. Ailesi Midilli'den Girit'e göç etmiş, Elitis üç yaşındayken de Atina'ya yerleşmişti. Liseyi bu kentte okudu. Girit ve Midilli'ye olan bağlarını hep korumuş, Egç ve Yunan adaları kültürünü, doğa zenginliklerini çok genç yaşta özümseyebilmiştir. Yükseköğrenimini Atina

Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 1940'ta Yunanistan'a saldıran Mussolini'nin ordularına karşı teğmen rütbesiyle savaştı. Arnavutluk cephesinde görev yapan Elitis, bu savaşta tanık olduklarından kaynaklanan duygularını "Arnavutluk Cephesinde Öldürülen Teğmene Ağıt" adlı uzun şiirinde dile getirmiştir. Ulusal bir dayanışmayı ele aldığı için ülkesinde büyük bir okur kitlesi bulan bu şiirden sonra 1959'a kadar uzun bir suskunluk dönemi geçirdi. Aynı yıl yayımladığı *Aksion Esti* ile 1960 Ulusal Yunan Şiir Ödülü'nü kazandı. Bu şiir Mikis Theodorakis tarafından bestelenince ünü büsbütün yaygınlaştı. Yunanistan Radyo Program Müdürlüğü ve Ulusal Tiyatro ve Bale kurumlarında önemli görevlerde bulundu. 1979'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

Odisseus Elitis'in adını ilk duyurmaya başladığı dönemlerde Yunan şiiri önemli atılımlar yapmaktaydı. 1935 yılının başında Andreas Karandonis'in kurduğu *Nea Grammata* dergisi, çağdaşlaşma yolunda olan Yunan şiirine yeni bir yön ve hız vermeyi amaçlıyordu. Elitis bu dergide Yorgo Seferis, Dimitrios Antoniu ve Nikos Gatsos gibi dönemin önemli edebiyatçılarıyla birlikte yer aldı. *Prosanatolismoi* ("Yönelişler") ve *Ilios O Protos* ("Birinci Güneş") adlı kitaplarda topladığı ilk şiirleri gerçeküstücü ve simgecilik-sonrası Fransız şairlerinin etkisi altındaydı. Ne var ki bu etki yabancı bir tekniğin basit bir kopyası değil, Yunan doğasından kaynaklanan coşkuyu şiire dönüştürmede özgürlük sağlayan tekniklerden yararlanarak ulaşılan kişisel bir bireşimdi. Çocukluğundan beri iç içe olduğu doğa, bu şiirlerde neredeyse kutsallaştırılmış denebilecek bir parıltıyla dile getirilir. Şairin ilk dönem şiirlerindeki aydınlık, gençlik dolu ortam, Yunan halkının yabancı saldırılara karşı koyduğu II. Dünya Savaşı döneminde yeniden savaş acılarına dönüşür.

Savaş yaşantısı Elitis'i olgunlaştırmakla birlikte, şiir yazmasını da güçleştirmiştir. Uzun bir suskunluk döneminden sonra eleştirmenlerce başyapıtı sayılan *Aksion Esti* adlı kitabını yayımladı. Biçimsel olarak Ortodoks ayinlerinden yola çıkan bu şiirde duyular dünyası ile ruh dünyasını bağdaştırarak, bugünkü

Akıntıya Karşı

*Akıntıya karşı yüzerek
Bir başka iklimde saydamlığı arayan balık
Hiçbir şeye inanmayan el*

*Ben bugün o dünkü ben değilim
Bana duymayı öğretti rüzgârgülleri
Geceleri eriti p tersyüz ediyorum sevinçleri
Bir güvercinliği açıp unutuş saçıyorum
Ve çıkıp gidiyorum arka kapısından göğün
Hiçbir şey söylemeden bakışlarımla
Saçlarına karanfil gizleyen
Bir çocuk gibi.*

(Odisseus Elitis; Türkçesi:
Cevat Çapan)

Yunanistan'da insanın çektiği çileleri dile getiriyordu. Şiir bir şairin "doğuşunu" ve bilincinin gelişmesini tarih, gelenekler ve doğanın oluşturduğu arka planda, yer yer düzyazıyla bezenmiş bir teknikle veriyordu. Eleştirmenlerce olgunluk dönemi ürünü sayılan bu şiirden sonra Elitis, karanlığa karşı umut kıvılcımları taşıyan çok sayıda şiir yazdı. Şiirinin kaynakları köklü bir doğa sevgisi ve zengin bir kültür birikimidir. Çağdaş Yunan şiirinin çok sık rastlanan tarih ve şimdiki zaman temaları, epik ve lirik anlatım tekniği, toplumsal sorunlara eğilirken kişisel izlenimlere önem verme kaygıları, Elitis'in şiirlerinde de önemlerini korurlar.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Prosanatolismoi*, 1939, ("Yönelişler"); *Ilios O Protos*, 1943, ("Birinci Güneş"); *Iroiko Kai Penthimo Asma Ghia Ton Hameno Anthypolohagho tis Alvanias*, 1945, ("Arnavutluk Cephesinde Öldürülen Teğmene Ağıt"); *Exi Kai Mia Typseis Ghia Ton Ourano*, 1959, ("Göküzü İçin Altı Artı Bir Keder"); *Aksion Esti*, 1959.

ELLINGTON, Duke

(1899-1974)

ABD'li piyanist, besteci ve orkestra şefi. Caz müziğinin en büyük isimlerinden biri olarak tanınmıştır.

Edward Kennedy Ellington 29 Nisan 1899'da Washington'da doğdu, 24 Mayıs 1974'te New York'ta öldü. Yedi yaşında piyano çalmaya başladı. Resme büyük bir yeteneği olmakla birlikte müziği yeğledi ve on yedi yaşından başlayarak geçimini müzikle sağladı. 1923'te, New York'ta, Kentucky Club'da küçük bir topluluğa katıldı. Bu topluluk sonraki yıllarda kurduğu büyük orkestranın çekirdeğini oluşturmuştur.

Ellington'ın orkestrasının oluşması ve üslubunun biçimlenmesi 1927-1932 arasında Harlem's Cotton Club'da çalıştığı döneme rastlar. 1939'da başçı Jimmy Blanton'un katılmasıyla orkestra 1939-1942 arasında en parlak dönemine ulaştı. Bu dönemin ürünleri "Ko-Ko", "Blue Serge" ve "Concerto for Cootie" gibi parçalardır. Ellington, 1943'ten başlayarak New York'ta, Carnegie Hall'da bir dizi konser verdi ve "Black, Brown and Beige" gibi uzun konser parçaları besteledi. 1950'lerde ise film ve tiyatro müziğine yöneldi, ayrıca John Coltrane, Max Roach ve Charlie Mingus gibi genç caz müzisyenleriyle birlikte çalışmalar yaptı.

Ellington'ın piyano üslubu, 20. yy başlarında ABD'de yaygın olan ve cazın ilk dönemlerinin gelişmesinde önemli rol oynayan "ragtime-slide" türünün etkilerini taşır. Melodik çeşitlemelerden çok armoniye ve senkop ritimlere ağırlık veren bu türün önde gelen yorumcularından Willie Smith ve James P. Johnson ile onların izleyicilerinden Fats Waller, Ellington için, önemli birer etki kaynağı olmuşlardır.

Ellington'ın orkestra şefliğinin en önemli özelliği ise orkestra üyelerinin bireysel üsluplarının belirmesine olanak vermesi ve sololardaki doğaçlama ile düzenlemelerdeki toplu anlatımı yaratıcı bir biçimde

birleştirebilmesidir. *Fındıkkıran* ve *Peer Gynt*'ün caz uyarlamalarından, konçerto türünde yazılmış parçalara kadar çok çeşitli ürünler veren Ellington, zengin üslubu ile caz müziğinin başlıca adları arasına girmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Birth of Big Band Jazz*, 1923; *Early Ellington*, 1931; *Reminiscing in Tempo*, 1935.

- **BAKINIZ:** WALLER.

EL LİZİTSKİ

Bak.LİZİTSKİ, Elezzer Markoviç

ELLSWORTH, Lincoln

(1880-1951)

ABD'li kâşif. Hava yoluyla kutupları aşan ilk kişidir.

12 Mayıs 1880'de Chicago'da doğdu, 26 Mayıs 1951'de New York'ta öldü. Zengin bir işadamlarının oğludur. Bir süre Yale ve Chicago üniversitelerine devam ettikten sonra okumaktan vazgeçerek çalışma yaşamına atıldı. 1902'de Kanada ve Alaska'da demiryolu yapımında topograf ve maden mühendisi olarak çalışmaya başladı. Daha sonra, Rocky Mountain kentinde bir biyoloji araştırmasına katıldı. I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'ya giderek pilotluk öğrendi. Savaş bittikten sonra John Hopkins Üniversitesi'nden bir araştırma grubuyla birlikte Peru'ya jeolojik araştırmalar yapmaya gitti. Bu sırada kutupların keşfi düşüncesi ile ilgilenmeye başladı.

Ellsworth, 1925'te Norveçli kâşif Amundsen'le birlikte Kuzey Kutbu'nu havadan aşmak üzere ilk denemesini yaptıysa da, uçaklardan birinde meydana gelen bir arıza yüzünden yolculuk yarım kaldı. Ertesi yıl, yeni bir deneme yapan Ellsworth, Norge adlı bir güdümlü balonla Spitsbergen'den (Svalbard) havalandıktan sonra Alaska'ya inmeyi başardı. Daha sonra Amerikan Coğrafya Derneği'nin isteği üzerine Franz Joseph Land ve Novaya Zemlya Adaları üzerinde uçuşlar yaptı.

Ellsworth bundan sonra Antarktika kıtasını havadan geçmeye karar verdi. 1933 ve 1934'teki iki başarısız girişimden sonra, 1935'te tek motorlu bir uçakla kıtayı aşmayı başardı. Bu uçuşu sırasında üzerinden geçtiği Sonsuzluk ve Sentinel Dağları'na babasının onuruna Ellsworth Dağları adını verdi. 1939'da Hint Okyanusu'ndaki bir adadan havalanarak Antarktika içlerine doğru yeni bir uçuş yapan Ellsworth, bu yolculuğu sırasında 777.000 km² kadar araziye ABD topraklarına kattı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Last Wild Buffalo Hunt*, 1919, ("Son Vahşi Yaban Sığırtı Avcısı"); *Our Polar Flight* (Amundsen ile), 1925, ("Kutup Uçuşumuz"); *First Crossing of the Polar Sea* (Amundsen ile), 1927, ("Kutup Denizi'ni İlk Geçiş"); *Air Pioneering in the Arctic*, 1929, ("Kuzey Kutbunda Hava Öncülüğü"); *Search*, (otobiyografik), 1932, ("Araştırma"); *Exploring Today*, 1935, ("Bugünü Keşfetmek"); *Beyond Horizons*, 1937, ("Ufukların Ötesi").

ELOĞLU, Metin (1927)

Türk, şair ve ressam. Toplumsal konulara yönelişindeki mizah yüklü yergici anlatımı ve kendine özgü şiir diliyle tanınmıştır.

11 Mart 1927'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar Sultantepe Ortaokulu'nu bitirdi. 1945'te Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne girdi. 1946'da siyasal bir suçlama nedeniyle iki ay tutuklu kaldı. Okulla ilişkisi kesilince, dersleri konuk öğrenci olarak izledi. 1947'den sonra aralıklı olarak beş yıl süreyle Diyarbakır, Sivas, Malatya, Siirt, Bingöl, Elazığ ve İstanbul'da askerlik yaptı. Askerlik dönüşü Yıldız Bahçeler Müdürlüğü'nde çalıştı. Buradan ayrıldıktan sonra geçimini fırçası ve kalemıyla sağladı.

Yayımlanan ilk ürünü 1943'te yazdığı *Balıkçı Çocuklar Şehri* adlı bir öyküydü. Aynı yıl "Sabah Şarkısı" adlı şiiri Mehmet Metin imzasıyla *Kovan* dergisinde çıktı. Çeşitli dergilerde takma adla öyküler, resim ve kitap eleştirileri yazdı. Daha sonra çalışmalarında şiir ve resme ağırlık verdi. Büyük ilgi gören şiir kitapları yayımladı. Bunlardan *Dizin* ile TDK 1972 Şiir Ödülü'nü kazandı.

Metin Eloğlu, 1951'de yayımlanan ilk şiir kitabı *Düdüklü Tencere*'de Garip hareketinin şairanelikten, duyguculuktan, romantizmden uzak şiir anlayışını yansıtır. "Bit Yeniği", "İş Güç Sahipleri", "Aç Karnına Sakız", "Kaldırım Mühendisi", "Yeme de Yanında Yat" gibi şiirlerinin adından da anlaşıldığı gibi abartı, taşlama mizah öğelerine yer verir. İlgisi somut dış dünyaya yöneliktir. Şiir dilini, İstanbul Türkçesi ve halk dilinin argo dahil tüm olanaklarını değerlendirerek zenginleştirir. 1960'ta *Horozdan Korkan Oğlan* adlı kitabından sonra ise toplum sorunlarına değinmekten kaçınmış, bireyin iç dünyasını konu alan şiirler yazmıştır.

Bir ressam olarak da ün yapan Eloğlu, akademide Seyfi Toray (1902-1975), B.R. Eyuboğlu ve Z. Kocamemi atölyelerinde çalışmış, 1954-1980 arası otuzu aşkın özel ve karma sergiye katılmış, 1967'de I. DYO Sergisi'nde ve 1976 Yarımca Sanat Şenliği'nde birincilik ödülleri almıştır. 1960-1970 arası *Yağmur Duası*, *Genelev*, *Çıkamaz Sokak* ve *Gecekondu Sofrası* gibi konulu büyük kompozisyonlar; 1970-1980 arası da özellikle İstanbul'dan kent görünimleri yapmıştır. Ayrıca yapıtları arasında Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat, Necati Cumalı ve Edip Cansever gibi pek çok yazar ve ozanın portreleri de sayılabilir. Soyut leke çalışmaları da yapan M. Eloğlu, resimlerinde genellikle toplumcu bir özü yansıtmayı amaçlamış, renkçilikten çok lekeci bir tarzı benimsemiştir. Yapıtları bazı yabancı müzelerle yurt içinde ve dışında özel koleksiyonlarda yer almaktadır.

• **YAPITLAR** (başlıca): Şiir: *Düdüklü Tencere*, 1951; *Sultan Palamut*, 1957; *Odun*, 1959; *Horozdan Korkan Oğlan*, 1960; *Türkiye'nin Adresi*, 1965; *Ayşemayşe*, 1968; *Dizin*, 1974; *Yumuşak G*, 1975; *Bektaş Dedikleri* (O. Tansel ile), 1977; *Rüzgâr Ekmek*, 1978; *Hep*, 1982; *Yine*,

(İlk altı kitabının yeniden basımı), 1982; *Şiirce*, (Dizin, Yumuşak G, Rüzgâr Ekmek'in yeniden basımı), 1982; *Ay Parçası*, 1983. **Resim**: *Yağmur Duası*, *Genelev*, *Çıkamaz Sokak*, *Gecekondu Sofrası*, 1960-1970 arası.

• **KAYNAKLAR**: A. Bezirci, *Metin Eloğlu*, 1971; T. Uyar, *Bir Şiirden*, 1983.

ELSTER, Julius (1854-1920)

Alman, deneysel fizikçi. Özellikle radyoaktif ışıma ile ilişkili deneysel çalışmalarıyla tanınır.

Johann Philipp Ludwig Julius Elster 24 Aralık 1854'te Bad Blankenburg'da doğdu, 6 Nisan 1920'de Bad Harzburg'da öldü. Heidelberg Üniversitesi'nde başladığı yükseköğrenimini Berlin'de tamamladıktan sonra yeniden Heidelberg'e döndü ve 1879'da fizik dalında doktora derecesini aldı. 1881'de Brunswick yakınlarındaki Herzlich Gymnasium'unda matematik ve fizik öğretmeni olarak çalışmaya başlayan Elster, tüm araştırmalarını bu okulda tanıdığı Hans Friedrich Geitel (1855-1923) ile birlikte gerçekleştirdi. 1884'te başlayan bu verimli işbirliği sonucunda 150'ye yakın makale yayımlayan, Breslau Üniversitesi'nin çağrısı ile araştırmalarının bağımsızlığını tehlikeye atabilir kaygısıyla geri çeviren Elster ve Geitel, bir bilim vakfının parasal desteğiyle ortak çalışmalarını 1920'ye değin sürdürdüler ve buluşlarının patent hakkını almaya hiçbir zaman yanaşmadılar.

Ortak çalışmalarının başlangıcında, atmosferdeki elektrik yükü birikimini ve bu yük birikimiyle Yer'in elektrik alanı arasındaki ilişkiyi araştıran, 1889'da çinko malgamasının fotoelektrik özelliğinden yararlanarak morötesi ışınların ölçümü için bir fotometre geliştiren Elster ve Geitel, 1896'dan sonra araştırmalarını, Becquerel'in bulduğu ve Curie'lerin "radyoaktiflik" diye adlandırdığı ışıma üzerinde yoğunlaştırdılar. Önce bu ışınların, Crookes'un öne sürdüğü gibi, ışıyım yayan maddenin çevresindeki atmosfer tarafından uyarılmadığını, ardından Marie Curie'nin sözünü ettiği tüm uzayı kaplayan uyarıcı ışımanın var olmadığını deneylerle kanıtladılar. Böylece, Radyoaktif atomların enerji saldıkları sonradan kararlı duruma geçen kararsız bileşikler gibi davrandığı sonucuna vardılar. 1898'de M. Curie'nin polonyumu bulmasından hemen sonra, bazı kimyasal işlemlerle peklemlendiren bileşimindeki radyoaktifliği çok yüksek bazı maddeleri ayırtılabildiklerini açıkladılar. Bu açıklamadan çok kısa bir süre sonra da M. Curie radyumu elde etmeyi başardılar.

1903'te, alfa parçacıklarıyla bombardıman edilen kurşun sülfür kristallerindeki parıldaama olayını Crookes ile aynı zamanda gözlemleyen Elster ve Geitel, daha sonraki çalışmalarında doğal radyoaktif maddelerin havayı iyonlaştırıcı etkilerini konu aldılar. Atmosferde, karada ve denizde ayrıntılı radyoaktiflik ölçümleri yaparak, Yer'in ve atmosferin radyoaktifliği konusundaki araştırmaların öncülerinden oldular.

• **BAKINIZ**: BECQUEREL, CROOKES, M. CURIE.

Katıldığı
akımlar

Paul Éluard

ÉLUARD, Paul (1895-1952)

Fransız, şair. Gerçeküstücü akımın en ünlü şairidir.

Paul Eugène Grindel 14 Aralık 1895'te Paris yakınlarında Saint Denis'de doğdu, 18 Kasım 1952'de Charenton-le-Pont'da öldü. Babası muhasebeci, annesi terziydi. On iki yaşında Paris'e gitti. Hastalık nedeniyle, ortaöğrenimini yarıda bıraktı. İsviçre'de Clavadel Sanatoryumu'nda kaldığı iki yıl boyunca çağdaş şairleri okudu. Gene bu dönemde âşık olduğu Gala (Helena Dmitrovnie Diakonova) şiirlerinin esin kaynağı oldu. 1914 Şubatı'nda Paris'e döndü ancak I. Dünya Savaşı başladığı için öğrenimini sürdüremedi. Aynı yıl Gala da Rusya'ya döndü. Savaş sırasında piyade erliği ve hastabakıcılık yaptı.

Savaş deneyimleri Paul Éluard'ı toplumun geçerli saydığı değer yargılarına karşı çıkan sanatçılara yaklaştırdı. Öncü şiir çevrelerine girdi. Barışçı düşüncelerini 1917'de *Le Devoir et l'inquietude*'de ("Ödev ve Kaygı") topladı. 1917'de Fransa'ya dönen Gala'yla evlendi. Savaşın yarattığı olumsuz ruh durumuyla tüm değerlerin yerle bir edilmesini savunan Dadacılar'a yakınlık duydu. 1919'da Gerçeküstücü akımın temsilcileri Breton, Soupault ve Aragon'la tanıştı. Bu akımın önde gelen adlarından biri oldu. 1924'te Çinhindi, Avustralya, Cava, Sumatra gibi ülkeleri kapsayan bir dünya gezisine çıktı. Dönüşte Kuzey Avrupa'yı da gezdi ve İspanya'ya gitti. Bu yolculuktan sonra Lorca'nın şiirlerini çevirdi. Yaşamında ve sanatının oluşumunda önemli izler bırakan Gala'dan 1930'da ayrıldı. 1934'te Nusch'la (Maria Benz) evlendi. Bu evlilik Paul Éluard'a verimli çalışabilmesi için gerekli olan mutluluğu ve dengeyi sağladı.

Düşüncelerinde ve dünya görüşündeki değişimler 1938'de Gerçeküstücüler'dan ayrılıp İspanya İç Savaşı'ndan beri sürdürdüğü militan şiire bağlanmasına yol açtı. Bireysel başkaldırı yerine toplumsal devrime yönelen Paul Éluard'ın şiirsel üretimiyle siyasal düşünce ve etkinlikleri aynı doğrultuda gelişti. Alman işgali sırasında, Fransa'nın bağımsızlığı için

Direniş Hareketi'ne katıldı, yaşamının bu döneminde özgürlük sevgisini tutkuyla işledi. 1946'da eşi Nusch'un ölmesiyle büyük bir sarsıntı geçirdi.

Paul Éluard yaşamının çeşitli evrelerinde sırayla Dadacı, Gerçeküstücü, Alman işgaline karşı direnişçi ve devrimci görüşleri benimseyip bu akımlar ve eylemler doğrultusunda yapıtlar vermesine karşın, daha çok André Breton'un kuramcılığını yaptığı Gerçeküstücü akımın en ünlü şairi olarak tanınır. Bu ünü, şiirlerinin yanı sıra Gerçeküstücülük'ün tanıtılması için gösterdiği çabalardan da kaynaklanır. Sayıları yüzü bulan şiir kitapları, Gerçeküstü anlayışla yazdığı şiirleriyle siyasal nitelikli ürünleri arasındaki derin çelişkiyi sergiler.

1926-1936 arası yayımlanan ilk dönem yapıtlarında *Capitale de la douleur* ("Acının Başkenti"), *La vie immédiate* ("Dolaysız Yaşam"), *La rose publique*, ("Halk Gülü") ve *Les yeux fertiles*'de ("Verimli Gözler") erkeğin kadına, insanın insanlığa karşı beslediği büyük sevgi olarak tanımladığı aşkın gücünü ve bu aşktan kaynaklanan insan yaşamındaki değişimleri ele alır. Paul Éluard, sevgiliye gösterdiği aşırı bağlılık ve tutkuyu tüm insanlığa da gösterir. Ona göre, iki âşığı mutlu eden sevgi tüm insanlığın gelecekteki mutluluğuna katkıda bulunan bir olaydır. Büyük bir yaşama sevincini dile getiren şiirlerinde geleneksel güzel-çirkin ayrımına karşı çıkar. 1942'de yayımlanan *Poésie et vérité* ("Şiir ve Doğruluk") ile 1944'te yayımlanan *Au rendez-vous allemand* ("Alman Buluşmasında") ise özgürlük tutkusunu örneklendiren en ünlü yapıtlardır.

Éluard, şiirini bilinçaltından kaynaklanan çağrışımlarla, düşlerle zenginleştirirken, yalın ve duru bir anlatım geliştirmiştir. Bu tutumu onu yeni bir dil yaratmaya, sözcüklerin, hatta atasözlerinin de anlamalarını değiştirmeye yöneltmiştir. Paul Éluard'ın önemle üstünde durduğu sorun gerçeğin şiirsel dille aktarılmasıdır. Bu nedenle tüm sanat etkinliği boyunca şiir dilini tutarlı bir bütüne kavuşturmaya özen göstermiştir. Şiirlerinde sokaktaki adamın dil ve düşünce kalıplarından yararlanması bazı kârtı Gerçeküstücüler tarafından eleştirilmesine yol açmıştır. Sıradan, genel geçer dil kalıplarıyla şiir dilinin durulduğundan kaynaklanan çatışmayı yapıtlarına uyumlu bir biçimde aktarır. Ona göre şiir, sürekli değişen gerçeğin bir göstergesi, yaşanmış anıların dolaylı yansımasıdır. Özel olmasına karşın bencillikten uzak, "herkesin" olabilecek bir şiir yaratmayı amaçlamıştır. Éluard şiirini etkileyen üç önemli öğe, aşk, şiirsellik ve

Karartma

*Kapılar tutulmuş neylersin
Neylersin içerde kalmışız
Yollar kesilmiş
Şehir yenilmiş neylersin
Açlıktır başlamış
Elde silah kalmamış neylersin
Neylersin karanlık da bastırmış
Sevişmezsin de neylersin*

(Paul Éluard; Türkçesi: Sabahattin Eyuboğlu)

Şiirinin
özellikleri

Gerçeküstücü-
lerle
tanışması

gerçeklik ayrılmaz bir bütün oluşturur.

Ölümünden önceki aylarda çalışmalarını, atasözleri, çocuk şarkıları, halk ağzındaki yaygın sözcük ve deyimlerin, yeni ve değişik amaçlar için kullanılması- nı sağlayacak belgelerin derlenmesinde ve sevmeye sevincinin herkes tarafından paylaşılmasında odaklaştırdı. Şairin bu dönemindeki yapıtlarında, en çarpıcı güzelliklerin sıradan bir dille aktarılabilceği düşüncesi tümüyle egemen oldu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Poèmes pour la paix*, 1918, ("Barış İçin Şiirler"); *Capitale de la douleur*, 1926, ("Acının Başkenti"); *La vie immédiate*, 1932, ("Dolaysız Yaşam"); *La rose publique*, 1934, ("Halk Gülü"); *Les yeux fertiles*, 1936, ("Verimli Gözler"); *Au rendez-vous allemand*, 1944, ("Alman Buluşmasında"); *Le Phénix*, 1951, ("Anka Kuşu").

ELVEHJEM, Conrad Arnold

(1901-1962)

ABD'li biyokimyacı. Nikotinik asitin pellegra tedavisinde kullanılabileceğini göstererek vitaminler üzerindeki araştırmalara katkıda bulunmuştur.

27 Mayıs 1901'de Wisconsin Eyaleti'nin McFarland kentinde doğdu, 27 Temmuz 1962'de aynı eyaletin Madison kentinde öldü. Wisconsin Üniversitesi'nde tarım kimyası okuyarak 1923'te diplomasını, 1927'de doktora derecesini aldı. Tüm meslek yaşamını sürdürdüğü bu üniversitenin tarım kimyası bölümünde 1925'te öğretim görevlisi, 1936'da profesör oldu. 1944'te, biyokimya kürsüsüne dönüşen aynı bölümün başkanlığını, 1946-1958 arası fakülte dekanlığını, 1958'de de üniversitenin rektörlüğünü üstlendi. 1942'de ABD Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen Elvehjem'in, vitaminlerin beslenmedeki rolünü ve koenzimlerin kimyasal yapısını açıklayan çalışmaları pek çok bilimsel kuruluşun madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

19. yy'ın hemen bitiminde, özellikle Eijkman'ın araştırmalarından sonra, büyük salgınlara yol açan beriberi hastalığının pirinç kabuğundaki bir madde- nin eksikliğinden ileri geldiği anlaşılmış ve hastalıkların yalnız mikroorganizmalardan değil, beslenme yetersizliğinden de kaynaklanabileceği görüşü çeşitli bulgularla güçlenmişti. 1912'de, pirinç kabuğundaki bu maddeyi ararken nikotinik asiti ayırmayı başaran Casimir Funk (1884-1967) beriberiyi önleyici madde olduğunu sandığı bu asiti hayvanlar üzerinde deneyde de olumlu bir sonuç alamadı. Nikotinik asitin beriberiyi değil, gene bir vitamin eksikliği hastalığı olan pellegrayı iyileştirdiği ise ancak 1937'de, Elvehjem'in çalışmalarıyla anlaşılabildi.

Uzun yıllar mineral ve vitaminlerin hayvan beslenmesindeki rolünü inceleyen Elvehjem, daha çok köpeklerde, seyrek olarak da kedilerde görülen ve insandaki pellegra hastalığıyla aynı belirtileri gösteren siyah dil hastalığı üzerinde nikotinik asitin etkisini araştırmaya başladı. Günde 30 miligramlık nikotinik asit dozlarıyla, kısa sürede hayvanlarda tam bir

iyileşme gözlemledi. Böylece, özellikle buğday yerine mısır ekmeği yenilen ülkelerde yaygın olan ve ciltte kızarıklık, yanma, kaşıntı ve kabuklu yaralar, iştahsızlık ve sürekli ishal sonucu aşırı zayıflama gibi belirtilerle başlayan, merkezi sinir sistemi bozukluklarına yol açarak kimi kez ölümlle sonuçlanabilen pellegra hastalığının tedavi yolu açılmış oluyordu. Elvehjem'in çalışmaları, yalnız pellegranın değil, genel olarak tüm beslenme ve vitamin eksikliği hastalıklarının oluşum nedenleri konusunda da yeni gelişmelere ışık tuttu. Günümüzde, bir provitamin olan ve vücuttaki metabolizma süreçleriyle, B vitaminleri grubundan nikotinik amide (PP ya da B₃ vitamini) dönüşen nikotinik asitin pek çok vitamin gibi enzimlerle birlikte koenzimleri oluşturduğu biliniyor. Organizma nikotinik asit gibi vitaminleri kendiliğinden sentezleyemediğinden, kimyasal yapısında nikotinik asit bulunan koenzimlerin kullanılabilmesi için gerekli bazı özel enzimlerin eksikliği bu tür hastalıklara neden olur ve çoğu kez yalnızca beslenme rejiminin düzenlenmesiyle hastalık iyileştirilebilir.

• **BAKINIZ:** EIJKMAN, EULER-CHELPIN, HARDEN, HOPKINS, LIPMANN, WARBURG.

EMANULLAH HAN

(1892-1960)

Afgan emiri. Ülkesini İngiltere'nin etkisinden kurtararak bağımsızlığına kavuşturmuştur.

1 Haziran 1892'de Afganistan'da Paghman'da doğdu, 25 Nisan 1960'ta İsviçre'nin Zürih kentinde öldü. Barakzay hanedanından olan babası Habibullah Han'ın Şubat 1919'da bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra amcası Nasrullah Han emir oldu. Ancak Kabil valisi olan Emanullah Han, ordunun da desteğiyle kendini emir ilan edince, Nasrullah Han çekilmek zorunda kaldı.

Emanullah Han, tahta çıktığı gün, İngiliz yönetimine karşı cihad ilan ederek Hint Müslümanlarını da ayaklanmaya çağırdı. Hindistan içlerine yürüyen Emanullah Han'ın düzensiz ordusu, I. Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış İngiliz ordusu karşısında yer yer başarılı oldu, ancak bir süre sonra geri çekilmek zorunda kaldı. İki tarafın da savaşı sürdürecektir güçleri olmadığı için 8 Ağustos 1919'da imzalanan Ravalpindi Antlaşması'yla İngiltere, Afganistan'ın bağımsız bir ülke olduğunu kabul etti.

Emanullah Han, 28 Şubat 1921'de Sovyetler Birliği, 1 Mart 1921'de de Türkiye ile dostluk ve ittifak antlaşmaları, 22 Haziran'da ise İran'la saldırı-mazlık antlaşması imzaladı.

TBMM'nin 1921'de kabul ettiği anayasa örnek alınarak hazırlanan Afgan anayasası, 9 Nisan 1923'te yürürlüğe girdi. Bu anayasa, emire geniş yetkiler tanımakla birlikte yarısı seçim, yarısı atama yoluyla oluşturulan bir meclise de (devlet konseyi) yasama görevi veriyordu. Bundan sonra Emanullah Han, etkin bir merkezi yönetim oluşturmak, eğitimi yaygınlaştırmak, ticaret ve sanayii özendirmek, ülkenin

ulaşım ağını geliştirmek amacıyla yeni düzenlemeler yapmaya başladı.

Emanullah Han 10 Haziran 1926'da kral unvanını aldı. Bundan sonra da Sovyetler Birliği, Türkiye ve İran'la ilk antlaşmaları destekleyen yeni antlaşmalar imzaladı. 1928'de Hindistan, Mısır ve Avrupa'yı da içine alan altı aylık bir geziye çıkan Emanullah Han Türkiye'ye de geldi. Dönüşünde, yeni reform önerileri getirdi. Anayasada yeni düzenlemeler yapılması ve kadınlara siyasal haklar tanınması gibi tasarıları, geniş kitlelerce destek görmediği gibi Kasım 1928'de başlayan ayaklanmalara neden oldu. Emanullah Han, 14 Ocak 1929'da büyük kardeşi İnayetullah lehine tahttan çekilmek zorunda kaldı. Ancak bir çete reisi olan Habibullah, Kabil'i işgal ederek yönetimi ele geçirdi. Kandehar'a çekilmiş olan Emanullah, bir ordu toplayarak Habibullah'ın üzerine yürüdüysen de Kabil'e ulaşmadan yenildi ve ordusu dağıldı. Mayıs 1929'da ülkeyi terketti, ölümüne değin sürgünde yaşadı. 1930 ve 1933'te iki kez Türkiye'ye geldi.

Habibullah'ı devirerek yönetime geçen Muhammed Nadir Şah, Emanullah'ın başlattığı reformları sürdürmeye çalıştı. Barakzay hanedanının son kralı Muhammed Zahir Şah, 1973'te yeğeni Muhammed Davud Han tarafından tahttan uzaklaştırılınca Afganistan'da cumhuriyet ilan edildi.

• BAKINIZ: NADİR ŞAH, ZAHİR ŞAH.

EMDEN, Robert

(1862-1940)

İsviçreli astrofizik bilgini. Isı kuramını çeşitli doğa olaylarına, özellikle yerkürenin ve yıldızların fiziksel yapısına uygulamıştır.

4 Mart 1862'de St. Gallen'de doğdu, 8 Ekim 1940'ta Zürih'te öldü. Heidelberg ve Berlin üniversitelerinde matematik ve fizik öğrenimi gördükten sonra 1887'de Strasbourg Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1907-1928 arası Münih'teki Technische Hochschule'de fizik ve meteoroloji, 1928'den 1933'e değin Münih Üniversitesi'nde astrofizik profesörü olarak ders veren Emden, o tarihte Naziler'ce görevine son verildiğinden ülkesine döndü.

Ses dalgalarının atmosferde yayılmasını, atmosferin ve gök cisimlerinin termodinamik yapısını, ışığın atmosferdeki kırınımını, Bose ve Einstein'ın adıyla anılan foton istatistiğini kullanarak atom parçacıklarının ısıma dengesini inceleyen, ayrıca balon uçuşlarının kuramsal temellerini araştıran Emden'in adı özellikle gökfiziğine getirdiği termodinamik yaklaşımla anılır. 1907'de yayımlanan ve daha sonraki astrofizik araştırmalarını büyük ölçüde etkileyen *Gaskugeln* ("Gaz Kümeleri") adlı yapıtında Emden birlikte dönen gaz küreleri kuramını yıldızların termodinamik yapısına uyguladı. İlk kez Kelvin ve Ritter'in değindiği bu tür gaz küreleri, moleküller arası kütesel çekimin basıncı dengelemesi nedeniyle dağılmadan kalan bir gaz sistemi modelidir. Öz çekim

etkisiyle birlikte dönen bu kürelere "politropik gaz küreleri" adını veren Emden, matematiksel temellerini attığı bu yapının atmosfer, gök cisimleri ve yerküre fiziğindeki önemini vurgulayarak jeofizik ve astrofizik çalışmalarına yeni bir yön vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Gaskugeln, Anwendungen der mechanischen Wärmetheorie auf kosmologische und meteorologische Probleme*, 1907, ("Gaz Küreleri, Mekanik Isı Kuramının Kozmoloji ve Meteoroloji Problemlerine Uygulanması"); *Grundlagen der Ballonführung*, 1910, ("Balon Yolculuğunun Temelleri").

• BAKINIZ: EDDINGTON, KELVIN, RITTER.

EMERSON, Ralph Waldo

(1803-1882)

ABD'li, filozof ve yazar. Amerikan Deneyüstü öğretisinin önderlerindendir.

25 Mayıs 1803'te Boston'da doğdu. 27 Nisan 1882'de Concord'da öldü. Birlikçi (*Unitarian*) bir papazın oğlu olan Emerson, küçük yaşta babasını kaybetti; annesi ve bilgili bir kişi olan halası tarafından yetiştirildi. 1813-1817 arasında Boston Latin School'da öğrenim gördü. 1817-1821 arasında Harvard Üniversitesi'ne devam ettiyse de başarısız oldu. Bundan sonra bir yandan ilkökul öğretmenliği yapıp, bir yandan da Harvard Divinity School'da tanrıbilim öğrenimi gördü. 1826'da gittiği Florida'da Achille Murat'la tanıştı. Onun ahlaksal bir yaklaşımla kaynaşmış olan tanrıtanımazlığından etkilendi. Almanya'da gelişen yeni kültürel hareketle ilgilenmeye başladı. Carlyle'in Alman edebiyatı üzerine yazılarını okudu. 1829'da Boston Birlikçi Kilisesi'ne papaz olarak atandı; aynı yıl Ellen Louis Tucker'la evlendi. 1831'de karısının ölümü onu çok etkiledi. Ölümsüzlük olgusunu sorgulamaya başladı ve "kendine yeterlilik" düşüncesine vardı. Kısa bir süre sonra papazlığı bıraktı. 1833'te yeni geliştirdiği görüşler doğrultusunda İngiltere, İtalya ve Fransa'da vaazlar vermeye başladı. İngiltere'de Coleridge, Wordsworth ve Carlyle ile tanıştı. Carlyle ile yaşamboyu süren bir dostluk kurdu.

ABD'ye döndükten sonra edebiyat ve ahlak üzerine konferanslar veren Emerson, bir yandan da yaşamın anlamını sorgulamayı sürdürdü. Bu anlamın, "insanın kendisinde" olduğu ve Tanrı'nın insanın içinde bulunduğu sonucuna vardı. Ona göre, insan tiniyle, dış dünya arasında bir ilişki vardır. Ancak insan kendini yönlendirmeye ilişkin gerekli her şeye sahip olduğu için, ona dışarıdan hiçbir şey verilemez ve ondan hiçbir şey alınamaz.

1834'te Concord köyüne yerleşen Emerson, 1835'te Lydia Jackson ile evlendi. 1836'da Amerikan Deneyüstüçülük'ünün temel kitabı sayılan *Nature*'ı ("Doğa") yayımladı. Alman felsefesinde geliştirilen "kişiliğin öncelliği" ve "kendinin bilincine varma" kavramlarından etkilenecek, insanla evren arasında yeni bir ilişki kurmaya çalıştı. Ona göre bu ilişki, insanın temelde dinsel olan duyarlılıklarını canlandırır.

malı ve duygusal gereksinimlerini karşılamalıdır. Hıristiyanlık ise artık bunu yapabilecek durumda değildir. Bundan dolayı kendi bireysel deneylerine dönerek, kişiliğin önemini vurgulayan Emerson 31 Ağustos 1837'de yaptığı "American Humanism" adlı konuşmasında, bu görüşlerini açıklamıştır. Bireyin vicdanının inançlardan, geleneksel dogmalardan, kutsal kitap ve kiliselerden önemli olduğunu düşünür. Tinin, kendini ilgilendiren konularda en yüce yargıç olduğunu öne sürer.

1840-1844 arasında Deneyüstüculük akımının organı olan *The Dial* gazetesine yazılar yazdı. Burada yayımlanan şiirlerini 1847'de bastırdı. Daha sonra yeniden Avrupa'ya giderek konferanslar verdi. Bu konferanslarında insanlığın seçkin ve büyük kişilerini, kişiliğin belli başlı niteliklerini belirleyen tipler olarak sundu. Kahraman, dahi ve büyük adamlara hayranlığı, Fichte, Carlyle ve Nietzsche'yi andırır.

Görüşleriyle tümtanrıçılığa yaklaşan Emerson, yaşamı boyunca çağdaş bir peygamber gibi davrandı ve öyle algılandı. 1834 ile ABD İç Savaşı arasında, "Amerikan Rönesansı" diye adlandırılan dönemde önemli etkinlikler gösterdi. Vaazlarında maddi zenginliğin yüceltilmesine karşı çıkarak, insanlara Tanrı ile birleşmek için bencil ve hayvanca özelliklerinden arınmayı öğütlemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Nature*, 1836, ("Doğa"); *Representative Men: Seven Lectures*, 1849, ("Örnek Adamlar: Yedi Konferans"); *Poems*, 1846, ("Şiirler"); *English Traits*, 1856, ("İngiliz Özellikleri"); *Society and Solitude*, 1870, ("Toplum ve Yalnızlık"); *Letters and Social Aims*, 1876, ("Mektuplar ve Toplumsal Amaçlar"); *Uncollected Writings*, (ö.s.), 1912, ("Yayımlanmamış Yazılar"); *Uncollected Lectures*, (ö.s.), 1932, ("Yayımlanmamış Konferanslar").

• **KAYNAKLAR:** J. Bishop, *Emerson on the Soul*, 1964; R.L. Rusk, *The Life of R.W. Emerson*, 1949.

• **BAKINIZ:** CARLYLE, FICHTE, NIETZSCHE.

EMERSON, LAKE ve PALMER

İngiliz pop müzik topluluğu. "Progressive Rock" türünün en başarılı gruplarından biridir.

1970'te İngiltere'de kuruldu. Klavyeli çalgılarda Keith Emerson (1 Kasım 1948); bas, gitar ve vokalde Greg Lake (10 Kasım 1948); davulda Carl Palmer (20 Mart 1948) bir araya gelmeden önce de kendi topluluklarında yaptıkları çalışmalarıyla tanınmış deneyimli müzisyenlerdi. Özellikle Keith Emerson önceki topluluğu Nice ile 1960'ların sonlarında klasik müzikle rock müziğini birlikte kullanarak o dönemde çok yeni ve alışılmamış bir müzik anlayışı oluşturmuştu. Bu topluluk düzenlemeleri "Pathetique Symphony" ve kendi besteleri "Five Bridges Suite"le "Progressive Rock"ın ilk özgün sayılabilecek örneklerini sergilemişti. Keith Emerson İngiltere dışında pek tanınmayan bu topluluktan 1970'te ayrıldıktan

sonra, King Crimson'dan tanınan Greg Lake ve Atomic Rooster'dan Carl Palmer'la birlikte Emerson, Lake and Palmer'ı kurdu. 1971'de ABD'de verdikleri konserde çalgılarını kullanmaktaki ustalıkları ve performansları ile bir anda ilgi topladılar.

1970'lerde topluluğun çalışmalarında birkaç eğilim söz konusuydu. Emerson'un besteleri çoğunlukla "Progressive Rock" anlayışında olmasına karşın arada klavyeli çalgıların egemen olmasından dolayı farklı bir hava taşıyan rock besteleri de vardı. Lake'in besteleri ise melodik, duygusal "hit" parçalardı ("From the Beginning", "Still... You Turn Me On"). Bunların dışında Aaron Copland, Belá Bartók, Ginester gibi çağdaş bestecilerden de başarılı düzenlemeler yaptılar. Bu dönemlerinde genel olarak müziklerinde tüm çalgıların özgün kullanımları ile elde edilen belirgin bir sertlik ve atonalite egemendi.

Üç yıllık bir aradan sonra 1977'de *Works: vol.I* ve *Works: vol.II* adlı iki plak çıkardılar. Bu yıllarda müzik anlayışlarında belirgin bir değişme oldu. Parçaları daha yumuşak bir hava kazandı. Düzenlemelerde büyük orkestralar ya da nefesli çalgılar kullandılar. 1978'de ise *Love Beach* adıyla ticari kaygıların ağır bastığı başarısız bir plak çıkardılar. 1980'de dağıldılar.

1980'den sonra Lake bir solo plak çıkardı. Emerson film müziklerine ve ilki *Works: vol.I*'de yer alan piyano konçertolarına yöneldi. Palmer ise kurduğu PM adlı başarısız bir topluluktan sonra, 70'li yılların önemli iki müzisyeni Steve Howe, John Wetton ve yeni kuşaktan başarılı bir müzisyen olan Geoff Downes ile birlikte 1980'lerin ilk yıllarının oldukça popüler bir topluluğu olan Asia'yı kurdu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Emerson, Lake and Palmer*, 1971; *Tarcus*, 1971; *Pictures at an Exhibition*, 1972; *Trilogy*, 1972; *Brain Salad Surgery*, 1973; *Welcome Back My Friends*, 1974; *Works: vol.I*, 1977; *Works: vol.II*, 1977; *Love Beach*, 1978; *In Concert*, 1979.

EMETT, Roland (1906)

İngiliz, karikatürcü. Garip araçların yer aldığı bir karikatür dünyası yaratmıştır.

22 Ekim 1906'da Londra'da doğdu. Grafik sanatlarına olan ilgisi onu genç yaşta karikatüre yöneltti. 1939'da ünlü İngiliz gülmece dergisi *Punch*'in çizimleri arasına katıldı. Yaratmış garip araçlar, özellikle de trenleriyle kısa zamanda ün kazandı. 1940'larda ve 1950'lerde yapıtları *Punch* dergisinde en çok yayımlanan karikatürcü oldu. 1960'ların başından sonra ise daha az karikatür çizerek trenlerle ilgili çalışmalarına ağırlık verdi.

Emett'in asıl ilgi alanını trenler oluşturur. Bir süre İngiltere'deki Tarihsel Demiryolları Derneği'nin başkanlığını yapmış, 1951'de Battersea Festival Gardens'de açılan bir sergi için kendi adını taşıyan bir küçük-tren tasarlamış, 1964'te de New York Uluslararası Sergisi içinde yer alacak bir demiryolunun planlarını hazırlamıştır. Karikatürlerinde başta trenler

olmak üzere çeşitli araçları konu alır. Bunları ne oldukları anlaşılacak, ama gerçekte olamayacakları biçim değişmelerine uğratarak çizer. Gülmecesini bu garip araçlarla onlara uyum sağlayamayan insanlar arasındaki çelişkilerin doğurduğu gülünç durumlar üstüne kurar. Kimi zaman oldukça ayrıntıya inmesine karşın yalın bir çizgisi vardır. Yazıdan çok çizgiye dayanan gülmecesiyle çağdaş karikatürün ülkesindeki öncülerinden biri olmuştur. Karikatürleri İngiltere’de kitap biçiminde toplanmış olan Emmet’in yapıtları, az sayıda da olsa, 1950’li yıllarda Türkiye’de çıkan gülmeceler dergilerinde ve karikatür albümlerinde yayımlanmıştır.

EMGE, Carl August (1886-1970)

Alman toplumbilimci ve hukuk felsefesi. Hukukun toplumsal etkinliğini bir felsefe sorunu durumuna getirerek incelemiştir.

►
İnsan,
din ve
felsefe

21 Nisan 1886’da Hanau’da doğdu, 20 Ocak 1970’te orada öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde, yükseköğrenimini başta Berlin Üniversitesi olmak üzere, değişik üniversitelerde hukuk, toplumbilim, felsefe okuyarak bitirdi. Önce tanrıbilim sorunlarıyla ilgilendi, din, felsefe ve hukuk arasındaki toplumsal

bağlantıyı konu edinen çalışmalar yaptı. Değişik öğretim ve bilim kurumlarında görev aldı, 1931-1936 arası, Weimar Nietzsche-Archiv’in bilim danışmanı oldu. Bir süre Giessen Üniversitesi’nde hukuk, Jena ve Riga üniversitelerinde felsefe, Berlin Üniversitesi’nde profesör olarak, hukuk felsefesi okuttu.

Emge’nin felsefeye yaklaşımı tanrıbilim, hukuk ve toplumbilim sorunlarına çözüm aramakla olmuştur. Bu bilim dalları arasında, araştırma odağının insan olması nedeniyle, içten bir bağlantının bulunduğu, sorunların içiçe girerek bir bütün oluşturduğunu ileri sürdü. Ona göre bir hukuk ya da bir toplumbilim sorununa aranan çözüm, araştırıcıyı ister istemez, felsefe ve tanrıbilimle karşı karşıya getirir. Sorunların çözümünde uygulanan yöntemlerin değişik olması kaynakların ayrılığını gerektirmez. İnsan bir toplum varlığı olduğundan onunla ilgili bütün sorunların belli bir düşünce tabanında birleşmesi, birbiriyle bağlantılı bulunması kaçınılmazdır. Araştırmacının böyle bir anlayışla işe koyulması, önce sorunlar arasında içten bağlantıyı bulması, sonra onlara çözüm araması en olumlu yöntemidir.

Emge’ye göre din insanın düşünce evreniyle bağlantılı bir alandır, insan ne denli din varlıklarına karşı ilgisiz kalmaya çalışsa bile, içinde yaşadığı toplumun yapısı gereği, onun etkisinden uzak kalmaz. Bu durumda yapılacak iş din sorunlarının kaynağına inmek, onlara felsefenin aydınlığında bir çözüm aramaktır. Din sorunları, içerikleri dolayısıyla erekselci bir nitelik taşır. Dinin değişmez bir yapı kazanması, “dogma”ya dönüşmesi içeriğinin ereksel-

Felsefenin Ereği

Felsefe tarihinde, yaygın bir tanıma göre, insan düşünen bir varlıktır. Bu düşünmenin belli ilkeleri, belli odakları vardır. Bir çevre içinde yaşayan insanın düşünceleriyle yaşadığı ortam arasında varlık bakımından bağlantı bulunur. Aristoteles, insanı bir toplum varlığı olarak nitelerken, onun çevresini, çevresiyle olan karşılıklı ilişkilerini göz önünde bulundurmuydu. İnsanı konu edinen bütün felsefe akımları, doğrudan doğruya değilse de, çevre sorununu görmezlikten gelmemiştir. Ancak, çevre sorununa aranan çözüm yöntemleri değişiktir. Bu yöntemlerden kimi çevreden insana, kimi de insandan çevreye yönelir. Emge’nin üzerinde durduğu konu da insan-çevre ilişkisinden kaynaklanır.*

İnsan, bir çevre içinde yaşadığına göre, tek başına, çevresinden soyutlanarak anlaşılabilir. İnsan ancak çevresiyle kurduğu ilişki nedeniyle bir bütündür. Öyleyse insanı anlamak için çevreyle birlikte ele almak gerekir. Çevre yapısı bakımından tinsel ve özdexsel olarak ikiye ayrılır. Tinsel çevre düşünce varlıklarından, özdexsel çevre doğal ve toplumsal kuruluşlardan oluşur. Doğal çevrede bitkiler, hayvanlar, doğal yaşama ortamıyla bağlantılı varlık türleri söz konusudur. Tinsel çevrede bulunan bütün varlıklar ise insanın yarattığı ürünlerdir. Bu iki çevreden

yola çıkarak insanı anlamaya, anlatmaya çalışan bilim yöntemlerine, bakış açılarına göre değişiktir. Tinbilim, tarih, toplumbilim, hukuk, iktisat, felsefe, budunbilim, biyoloji gibi bilimlerin konusu, belli bir odak çevresinde yoğunlaştığından, insandır.

Emge, insanı anlamaya çalışırken, daha çok tinsel çevreden yola çıkmıştır. Onun karşısında, insanı doğal ve canlı çevresiyle bir bütünlük içinde anlamayı amaçlayan Dirimselcilik (Vitalizm) akımı yer alır. Emge’nin görüşü Dirimselcilik’e karşı olmakla birlikte ondan etkilenmiştir. Ona göre felsefenin ereği insanı anlamaktır, bu insan da davranışlarıyla, inançlarıyla, başarılarıyla, çevresinde toplanan başka insanlarla kurduğu ilişkilerle bir bütün oluşturur. Felsefe bu bütünü, bölmeden, belli bir yanını alıp öteki yanları dışta bırakmadan anlama gereğindedir.

İnsanı anlama sorununa felsefe ve tanrıbilim dışında dinler de çözüm aramıştır. Kutsal kitaplardan kaynaklanan bu çözümlere göre insan yaratılmış bir varlıktır, onun özüyle çevresinin ilgisi yoktur, insana değer kazandıran çevresi değil taşıdığı ölümsüz tindir. Bu tin de tanrısal bir varlıktır. Bu nedenle insanda tanrısal bir töze vardır.

liği nedeniyle. Dinin ereği insanı belli bir inanç aşamasına götürmek, orada özlenen mutluluğa, tanrısal olana kavuşturmadır. Bu da içinde yaşanan toplumun düşünce yapısıyla ilgilidir. Dinin topluma olan bağlantısı onda toplumbilimi ilgilendiren bir içeriğin bulunduğunu gösterir. Bu nedenle toplumbilim dinle ilgili sorunlara eğilme, o sorunların içerdiği ereksel yapıyı aydınlığa çıkarma gereğindedir.

Felsefenin dinle, toplumbilimle, hukukla olan ilgisi sorununa insan varlığı açısından bakan Emge'nin getirdiği çözüm düşünme eylemine dayanır. Ona göre, düşünen bir varlık olan insanın ortaya koyduğu bütün ürünlerde felsefeden kaynaklanan bir öge vardır. Felsefenin ereği insanı, insan sorunlarını araştırmak, anlamak, onları açıklamak olduğuna göre, insanla ilgili bütün konularla ilgilenmesi gerekir. Bu sorunlar da hukuk, din, toplumbilim, felsefe bağlantısı içindedir. Özellikle dinde ortaya çıkan dogmacılığın felsefeyle ilgili bir içeriği vardır. Dogmanın değişmez bir düşünce niteliği kazanması felsefenin araştırması gereken bir sorundur. Tanrıbilim sorunlarının özellikle Platon-Aristoteles felsefesinden kaynaklanmaları arasında, dinde tartışılmaz birer gerçek diye benimsenerek dogmalaşmaları çoktur. Başlangıçta birer felsefe sorunu olarak ele alınan bu konular, sonradan felsefeden uzaklaştırılmış, tanrıbilim ve din alanında kalmıştır.

Emge'ye göre, değişmez kanı denen "dogma" yalnız dinde değil, tanrıbilimde, hukukta, felsefede, toplumbilimde ve başka araştırma dallarında da vardır. Bu dogmaların temelini zamanın akışı içinde benimsenen, geçmişten geleceğe olduğu gibi aktarılan, tartışma ve inceleme konusu yapılmayan düşünceler oluşturur. Özellikle Orta Çağ boyunca tartışılmaz diye nitelenen düşünceler, kutsal kitaplardan kaynaklananlarla birleşerek, toplumda genel geçerlik kazanmış, bu durum tinsel bilimlere yansımıştır. Emge, başta dogmalar olmak üzere, bütün düşüncelerin eleştirilmesi, tartışılması ve değişmez diye benimsenen kanıların kaynaklarının ortaya konması gereğini savunur. *Über das Grunddogma d.rechtsphilos. Relativismus* ("Hukuk Felsefesinde Göreciliğin Temel Dogması Üstüne") adlı yapıtında hukuk felsefesinde ortaya çıkan değişmez kanıların kaynağını, etki alanını, içeriğini araştırmış, bunların birer felsefe sorunu olarak eleştirilmesi gereğini ileri sürmüştür.

Emge'nin felsefe tarihi, hukuk felsefesi, din ve toplumbilim alanlarındaki araştırmaları bu bilim dallarının bütünlüğünü bozmadan, birlikte ele alınmaları sorununu geliştirmiştir. Özellikle çağdaş hukuk felsefesi alanında çalışanlar için bu tutumu bir yöntem niteliği kazanmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Über das Grunddogma der rechtsphilosophischen Relativismus*, 1916, ("Hukuk Felsefesinde Göreciliğin Temel Dogması Üstüne"); *Philosophische Gehalt der religiösen Dogmatik*, 1929, ("Din Dogmasının Felsefe Bakımından İçeriği"); *Geschichte der Rechtsphilosophie*, 1931, ("Hukuk Felsefesi Tarihi"); *Sicherheit und Gerechtigkeit*, 1940, ("Kesinlik ve Doğruluk"); *Die Aufgaben der Humanität für den Geist*, 1951, ("Din Konusunda İnsancılığın Görevleri"); *Das Problem des Fortschritts*, 1958, ("İlerlemenin Sorunu"); *Das Wesen der Ideologien*, 1961, ("İdeolojilerin Yapısı"); *Der Weise*, 1966, ("Bilge").

• **KAYNAKLAR**: H. Ryffel, *Archiv für Rechts und Sozialphilosophie*, 1972.

• **BAKINIZ**: ARİSTOTELES, PLATON.

EMINESCU, Mihail (1850-1889)

Rumen, şair. Çağdaş Rumen şiirinin öncülerindendir.

15 Ocak 1850'de Ipotesti'de doğdu, 15 Haziran 1889'da Bükreş'te öldü. Temel eğitimi o zamanlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde olan Çernovitsi kentinde yaptı. Bir süre gezici bir tiyatro topluluğunda çalıştıktan sonra 1869'da Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi yapmaya başladı. 1872-1874 arasında Berlin Üniversitesi'ne gitti. Alman felsefesi ve Batı edebiyatından büyük ölçüde etkilenmişti. 1874'te ülkesine dönerek Jaşi Üniversitesi'nde kütüphaneci olarak çalıştı. 1877'de Bükreş'te yayımlanan *Timpul* gazetesinin yayın yönetmenliğini yapmaya başladı. 1883'te aşırı çalışmaktan kaynaklanan bir ruhsal buhran geçirdi. Daha sonraki yıllarda aralıklarla yinelenen bunahlımlardan kurtulamadı ve bir akıl hastanesinde öldü.

Eminescu 1870'te "Junimea" ("Gençlik") adındaki edebiyat topluluğunun yayın organında yayımlanan şiirleriyle adını duyurdu. İlk şiirleri metafizik sorunlara eğilen ve koyu bir kötümserlik taşıyan lirik şiirlerdi. Ölüm ve hiçlik korkusuna karşı doğaya ve sevgiye sığınma en çok kullandığı temalar arasındaydı. 1883'te yayımladığı ve başyapıtı sayılan "Luceafarul" ("Akşam Yıldızı") adlı balad biçimindeki şiiri, ölümsüzlük peşinde koşan "akşam yıldızı" Venüs'ün, sevdiği prensese kavuşabilmek için bu tutkusundan vazgeçmeyi bile göze almasının öyküsüdür. Eminescu daha sonra konularını tarihten alan ve ulusunun yaratıcı geleneklerini ön plana çıkaran şiirler yazdı.

Yaşadığı günlerde önemi tam anlaşılmayan Eminescu, ölümünden yirmi yıl sonra çağdaş Rumen şiirinin öncüsü ve en önemli şairlerinden birisi olarak anılmaya başladı. Eski halk öykülerini, efsanelerini batı kökenli bir şiir tekniğiyle bağdaştırıp, halk dilinin özelliklerini ön plana çıkarması, ülkesi edebiyatına getirdiği yenilikleri oluşturur.

EMİN AĞA (18. yy-19. yy)

Türk, besteci. Saz eserleriyle Türk musikisinde yeni bir üslup geliştirmiştir.

Yaşamı üzerine bilgi yok denecek kadar azdır. 18. yy'ın ikinci yarısı ile 19. yy'ın başlarında yaşamıştır. Enderun'da yetmişmiş bir tamburidir. III. Selim zamanında beste yapmaya başlamış, II. Mahmud döneminde padişah müezzınbaşılığına kadar yükselmiştir.

◀ *Düşünce, dogma ve hukuk*

Sadece saz eserleri bestelemiştir. Yapıtlarının kuruluşu, melodi yapısı, usul geçkilerindeki şaşırtıcılık, gerek kendisinden önceki, gerekse kendi zamanının hiçbir bestecisinde görülmeyen, köklü bir yenilik anlayışı gösterir. Bu özelliğiyle, III. Selim dönemi bestecilerinin musikide aradıkları yeniliğin en ileri örneklerinden biridir. Daha çok sözlü yapıtlara dayanan Türk musikisinde yenilikçiliğini saz eserleriyle ortaya koyması, dikkate değer bir önem taşır. Acemaşiran peşrevi ile saz semaisi saz eserleri repertuarının vazgeçilmez parçalarıdır.

- **YAPITLAR** (başlıca): Acemaşiran, bayatî, müstear, nişabur, süznâk peşrevler; Acemaşiran, arazbar, müstear, süznâk saz semaileri.
- **KAYNAKLAR**: S. Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, I, V, 1933, 1953; *Letâif-i Vakayî-i Enderun*, 1813.

EMİR HÜSREV (1253-1325)

Türk asıllı Hint şairi. Nizami'nin yapıtlarına yazdığı nazirelerle tanınmıştır.

Emir Hüsrev, Dehli'de (Delhi) doğdu, orada öldü. Bu yüzden Dihlevî olarak da anılır. Türk asıllı Laçin aşiretindendir. Ailesi Cengiz Han döneminde (1206-1227) Belh yakınlarındaki Hazâra kasabasından Hindistan'a göç etmiştir. Emir Hüsrev, dokuz yaşında iken babasını kaybetti. Öğrenimini büyükbabasının gözetiminde yaptı. Dehli'de hüküm süren Türk hükümdarlarının sevgisini kazandı, yanlarında görev aldı. Genç yaşında Şeyh Nizâmeddin Evliyâ'ya mürid oldu.

Emir Hüsrev bütün yapıtlarını Farsça yazmıştır. Şiirlerinde Sadî'nin etkisi görülür. Geniş hayal gücüne dayanan sağlam bir anlatımı vardır. Şiirindeki kesintisiz ses uyumu başlıca özelliğidir. İlk gençlik yıllarında yazdığı şiirlerini *Tuhfetü's-Sigar*, ondan sonraki dönemde yazdıklarını *Vastü'l-Hayât*, orta yaştaki şiirlerini *Gurretü'l-Kemâl*, olgunluk yaşının ürünlerini de *Bakîye-i Nakîye* adı altında topladı. Daha sonra bu dört divan *Külliyât-ı Emir Hüsrev* adı altında toplanmıştır. Ünlü İran şairi Nizami'nin *Hamse'sine* yazdığı *Matlaü'l-Envâr*, *Şirin ü Hüsrev*, *Mecnun ü Leylâ*, *Ayine-i Sikenderî ve Heşt Bihîşt* adlı nazireleri ünlüdür.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Mecnun ü Leylâ*, (ö.s.), 1828; *Külliyât-ı Emir Hüsrev*, (ö.s.), t.y.

EMİROĞLU, Selma (1928)

Türk, karikatürcü. Türk karikatürünün ilk kadın sanatçısıdır.

17 Mayıs 1928'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde başladığı ortaöğrenimini

tamamlamadan İstanbul Belediye Konservatuarı'na girdi. Bu yıllarda Cemal Nadir'i tanıdı, onun yönlendirmesiyle karikatüre başladı. İlk karikatürleri daha on dört yaşındayken *Amcabey* dergisinde çıktı. Sonraki yıllarda *Doğan Kardeş* çocuk dergisi için yaptığı çizgi romanları, *Tef ve Akbaba*'da karikatürleri yayımlandı. Birçok ortak sergiye katıldı. 1946'da Ankara'da bir de kişisel sergi açtı. Dramatik soprano olarak İstanbul Radyosu'nda çalıştı. 1962'de Almanya'ya gitti. Halen bu ülkede şan dersleri vermekte, kitap resimleri yapmakta ve Almanca çıkan Türk gazeteslerinde karikatürler yayımlamaktadır.

Selma Emiroğlu'nun Cemal Nadir etkisinde gelişen karikatüründe, kendine özgü bir çocuksuluk ve canayakınlık vardır. Özellikle *Doğan Kardeş*'te yayımladığı *Karakedi Çetesi* adlı çizgi romanında bu nitelikler açıkça işlenir. Gülmecenin sınırlarını aşmadan, duyarlılığını eksilmeden sıcak bir karikatür oluşturmuş, dönemin toplumsal sorunlarını ele alırken, kadınlar dünyasını ana tema olarak seçmiştir.

- **BAKINIZ**: CEMAL NADİR.

EMİR SULTAN (1368-1429)

Türk, mutasavvıf. Anadolu'daki Tasavvuf akımlarının ilk büyük önderlerindendir.

Seyyid Şemseddin Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Buharî, Buhara'da doğdu, Bursa'da öldü. Halk arasında Emir Seyyid, daha çok da Emir Sultan adları ile tanınmıştır. Emir Külal da denilen Seyyid Ali adlı bir çömlekçinin oğludur.

Öğrenimini Buhara'da tamamladı. Yörede etkin olan tasavvuf akımlarından etkilendi. Kübreviyye tarikatına girdi. Kimi kaynaklar on ikinci imam Muhammed Mehdi'nin soyundan geldiğini gözönünde tutarak onu İmamiye mezhebine bağlı sayarlar.

Hacca gidip dönüşünde bir süre Medine'de kaldı. Karaman, Isparta, Kütahya, İnegöl üzerinden Bursa'ya geldi. Gökdere'ye (bugünkü Emir Sultan semti) yerleşti. Molla Fenari'den, Sadreddin Konevi'nin *Miftahü'l Gayb* ("Bilinmeyen Anahtarı") adlı yapıtını okuyarak icazet aldı. Kısa sürede çevresine mürid topladı, halkın sevgisini kazandı. Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile evlendi. 1402'de Timur'un Bursa'ya gelişinde tutsak edildiyse de kısa sürede özgürlüğüne kavuştu. 1422'de II. Murad'ın İstanbul kuşatmasına dervişleriyle birlikte katıldı.

Emir Sultan, yaşamı süresince doğaüstü yetenekleri bulunan ermiş bir kişi olarak tanınmıştır. Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad kendisine saygı göstermişler, sefere giderken Emir Sultan'ın eliyle kılıç kuşanmışlardır. Şiirle uğraştığı, tekkelerde sık okunan *Nutk* adı verilen ilahinin onun olduğu söylenir. Yahya Efendi'nin *Menakibü'l-Cevahir*, Nimetullah'ın *Menakib-i Emir Sultan*, Senaî'nin *Keşifnâme*, Hüsami'nin *Zebdetü'l-Menakib* adlı yapıtlarında Emir Sultan'ın yaşamı ve yetenekleri anlatılmıştır.

EMMET, Robert

(1778-1803)

İrlandalı halk kahramanı. İngiliz yönetimine karşı başarısız bir darbe girişiminden sonra idam edilmiştir.

Dublin'de doğdu, 20 Eylül 1803'te aynı kentte öldü. Tanınmış Protestan bir aileden gelen Emmet'in babası, genel valinin özel doktoruydu. 1793'te Dublin'deki Trinity College'a girdi. 1796'da, İngiltere'den bağımsız bir İrlanda ve Protestan ve Katolik toplumları temsil eden genel oyla seçilmiş yeni bir meclis oluşturmayı amaçlayan Birleşik İrlandalılar Derneği'ne (Society of United Irishmen) katıldı. 1798'de yasa dışı eylemlere katıldığı gerekçesiyle okuldan atıldı.

Yaşı çok küçük olduğu için, Birleşik İrlandalılar Derneği'nin önderliğini yaptığı 1798 İrlanda Ayaklanması'na katılmasına izin verilmedi. İrlanda ve İngiliz meclisleri, 1800'de, Birleşme Yasası'nı (Act of Union) kabul edince Birleşik İrlandalılar Derneği, İrlanda ulusunun yasal varlığının ortadan kalktığı düşüncesiyle silahlı mücadelenin gerekliliğini savunmaya başladı. Emmet, 1800'de Avrupa'ya giderek sürgündeki İrlandalı önderlerle ve eylemi desteklemeleri konusunda Napoléon ve Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand'la görüştü. Ekim 1802'de İrlanda'ya dönerek silah ve cephane toplamaya başladı. Cephane depolarından birinin havaya uçurulması üzerine acele ederek 23 Temmuz 1803'te bir ayaklanma için çağrıda bulundu. Çeşitli aksaklıklar ve anlaşmazlıklardan dolayı küçük bir birlik oluşturabildi; hareket başarısızlıkla sonuçlanınca kaçtıysa da yakalandı. Vatana ihanet iddiasıyla yargılanarak suçlu bulundu, 20 Eylül'de asılarak idam edildi.

Ayaklanmayı yönetmede başarısız olmasına karşın, mahkemede sonuna dek İrlanda'nın ulusal bağımsızlığını savunması, İrlanda'nın özgürlüğü için ölmeye hazır olduğunu belirten duygusal bir konuşma yapması onun İrlandalılar gözünde saygınlık kazanmasını sağladı. İrlandalı şair Thomas Moore'un Emmet'i konu alan şiirleri vardır.

• **KAYNAKLAR:** R. Jacobs, *The Rise of the United Irishmen*, 1937; H. Landreth, *The Pursuit of Robert Emmet*, 1948; L. O'Broin, *The Unfortunate Robert Emmet*, 1958.

EMPEDOKLES

(İÖ 492-İÖ 432)

Sicilyalı filozof. Evrenin oluşumunu sevgi ve tikslenme gibi iki karşıt gücün savaşı olarak açıklamış, dört öge öğretisini geliştirmiştir.

Sicilya'nın Agragas (Agrigentum) ilinde doğdu, Peloponnes'te öldü. Sicilya'nın eski ve soylu bir ailesindendi. Yaşamı ve ölümü konusunda ortaya atılan söylenceler gerçek kişiliğinin aydınlığa çıkması-

Empedokles

nı önlemiştir. Bu nedenle, yaşamıyla ilgili bilgiler arasında gerçekte gerçek olmayı ayırma olanağı azdır. Çevresinde büyük saygı ve sevgi gördüğü, tanrısal bir varlık olduğundan, ölümsüzlüğe ulaştığını ileri sürdüğü, yaygın söylentiler arasındadır. Başka bir söylentiye göre kendisini Etna Yanardağı'na atarak ölümsüzlüğe kavuşmak istemiştir. Düşüncelerini şiirleştirerek açıklamaya çalıştığı, Diogenes Laertius'un, onunla ilgili yazısından anlaşılmaktadır. Empedokles halk yönetimini (demokratos/demokrasi) savunmuş, kendisine yapılan krallık önerilerini geri çevirmiştir. Bir süre Güney İtalya ve Yunanistan'da gezmiş, Sicilya'ya dönmesi yasaklanınca, yaşamının son yıllarını geçirdiği Peloponnes'e gitmiştir.

Empedokles'in felsefeye yaklaşımı bir yandan Parmenides'in görüşüne karşı çıkışı, bir yandan da algı sorununa, yeni bir çözüm arayışı nedeniyle. İlk Çağ felsefesinde, varlığı us ilkelerine dayanarak açıklamayı, bir bütün olarak kavramayı amaçlayan ilk bilgilerden biri Parmenides'tir. Ona göre varlık Bir'dir, kendi içine kapalıdır ve kendi kendisiyle vardır. Bu, Bir, doğmamıştır, değişmez, bölünemez, yokolamaz. Parmenides, bu görüşüyle, devinmeyi, değişmeyi, bu iki olayı algılamayı bir yanılsama olarak nitelemiş, evrende görünen olayların gerçekliğini yadsımıştır. Parmenides'in çağdaşı olan Herakleitos ise us (logos) denen değişmez bir evrensel ilkeye dayandığından, devinimin temel ilke, varlığın ana koşulu olduğu görüşünü savunmuştur. Empedokles, bu iki karşıt görüşten yola çıkarak, varlığın özünü kuran öğeleri ve bu öğelerin bağlı bulunduğu ilkeleri açıklamaya çalışmıştır.

Bütün düşüncelerini *Peri Physeos* ("Doğa Üstüne") ve *Katharmoi* ("Arınmalar") adlı yapıtlarında sergileyen Empedokles, evreni ve onun kapsadığı varlık türlerini oluşturan, Thales'in "su", Anaksimenes'in "hava", Herakleitos'un "ateş" dediği üç ögeye, "toprak"ı ekleyerek dörde çıkarmıştır. Ona göre bütün varlık türlerini oluşturan öğeler su, hava, ateş ve toprak olmak üzere dört türdür. Bu nedenle evrende Bir değil Çokluk egemendir. Evrende görülen varlıkların, tür bakımından, çok olmasına karşılık,

Dört ilke

kurucuöğelerin tür sayısı değişmez. Çokluk kavramıyla dile getirilen varlıkların oluşmasında, iki temel ilke vardır. Bu iki temel ilkedен biri birleştirici, bütünlüyici, öteki ayırıştırıcı ve çözücüdür.

Sevgi ve tikslenme Empedokles'in, varlık türlerinin dört öğeden (stoikheia) oluşmasında, egemen olduğunu söylediği iki ilkedен biri Sevgi, (philia) öteki Tikslenme'dir (neikos). Evren, bu iki karşıt gücün, savaş alanıdır. Dört kurucu öğenin birleşip ayrışmasını sağlayan devrimin kaynağı bu savaştır. Empedokles'in, şiirlerinde dile gelen görüşe göre, Sevgi ve Tikslenme'nin birer anlamı daha vardır. Bunlardan biri uzlaşma (sevgi) öteki uzlaşmazlıktır (tiksinme). Uzlaşma yaklaştırıcı, uzlaşmazlık ise uzaklaştırıcıdır.

Oluş ve dönüşüm Empedokles'in ortaya attığı oluş kuramına göre, insan da, bu dört öğeden kurulu bir bütündür. Ancak, sürekli bir dönüşümden geçmiştir, başlangıçta başka bir varlıktı, insan değildi. Katharmoi adlı yapıtının bir bölümünde insanın oluşunu açıklarken: "Önceleri ben oğlan oldum, kız oldum, çalı oldum, denizden sıçrayan dilsiz balık oldum. Uzun süre kalmalıyım artık bu sevimsiz yeryüzünde." demektedir, insanın son biçimini alana değin geçirdiği dönüşüm aşamalarını sergilemektedir. Ona göre bu sürekli dönüşüm yalnız canlılar arasında değil, cansızlarda da geçerlidir. Nitekim evrene egemen olan yasa "canlılardan ölüleri,

ölülerden canlıları ortaya koyar". Bu olaylarda etkinliğini sürdüren yasanın sevgi ile tikslenme karşıtlığından doğan bir savaş olması gerekir. Bu sürekli dönüşüm süreci içinde insan arslan olduğu gibi "ağaçlar arasında güzel saçlı bir defne" de olabilir.

Empedokles, evrende, özellikle insanların yaşadıkları yeryüzünde, iki karşıt durumun egemen olduğu kanısındadır. Bu iki karşıt durum, başka karşıtlıkların ortaya çıkışında da başlıca nedendir. Bu temel karşıtlıklardan biri "kanlı savaş", öteki de "güzel bakışlı anlaşma"dır. Öteki karşıtlıklar ise hızlılık-yavaşlık, güzellik-çirkinlik, uyku-uyanıklık, sevimli doğruluk-karagözlü anlaşılmazlık, durağanlık-devingenlik gibi, karşılıklı olarak, birbirini gerektiren durumlardır.

İnsan yaşamı, başlangıçta daha başka niteliklerle donatılmış bir biçimdeydi, sürekli değişmeler, dönüşmeler sonucu eski düzen bozulmuş, onun yerini uyumsuzluk, dengesizlik almıştır. O mutlu dönen bir "altın çağ"dı. O çağda savaş, kan dökme, dargınlık, karışıklık yoktu, sevgi vardı, saygı vardı, bilgelik vardı. Kimi araştırmacılara göre, Empedokles'in bir söylence (mitos) niteliği taşıyan bu düşünceleri Pythagoras ve Orpheus inançlarından kaynaklanmaktadır.

Sevgi, Tikslenme ve Dört Öğ

Felsefe ilkin Anadolu'da, evrenin yapısı sorunu-na çözüm aramakla başladı. Bu konuda ilk çözümü ortaya atan Thales'tir.* Ona göre evrim ve onun kuşattığı varlıkları oluşturan tek ilke vardır, o da, sudur. Su dırirdir, bütün nesneleri, değişik türlerde oluşturur. Nesnelerin türlülüğü, suyun değişik nitelikler almasından kaynaklanır. Anaksimenes*, varlığın ilkesinin su değil de hava olduğu görüşünü savundu. Ona göre, evreni ve varlık türlerini oluşturan hava sıkışınca katı, gevşeyince yumuşak ve yeğnik nesneler oluşur. Herakleitos* ise bu oluşturuucu ilkenin ateş olabileceğini ileri sürdü. Ateş sıkışır, gevşer, yoğunlaşır, değişmeyen bir yasaya (logos) göre sürüp giden bu olay nesneleri oluşturur. Bu nedenle varlığın ilkesi tektir. Tanrılar bile ateştedir. Evreni, onun içerdği nesneleri tek ilkedен türeten bu görüşlerin karşısına Empedokles daha değişik bir kuramla çıktı. Varlığın ilkesinin tek değil, içlerinde toprağın da bulunduğu, dört öğe olduğunu ileri sürdü.

Empedokles, bu dört öğenin biri birleşme, öteki ayrışma olmak üzere iki etkene bağlı olduğu görüşünü savundu. Ona göre öğelerin birleşerek varlık türlerinin ortaya çıkmasını sağlayan güç "sevgi", ayrışarak dağılmaya, çözülmeye yol açan da "tiksinme"dir.

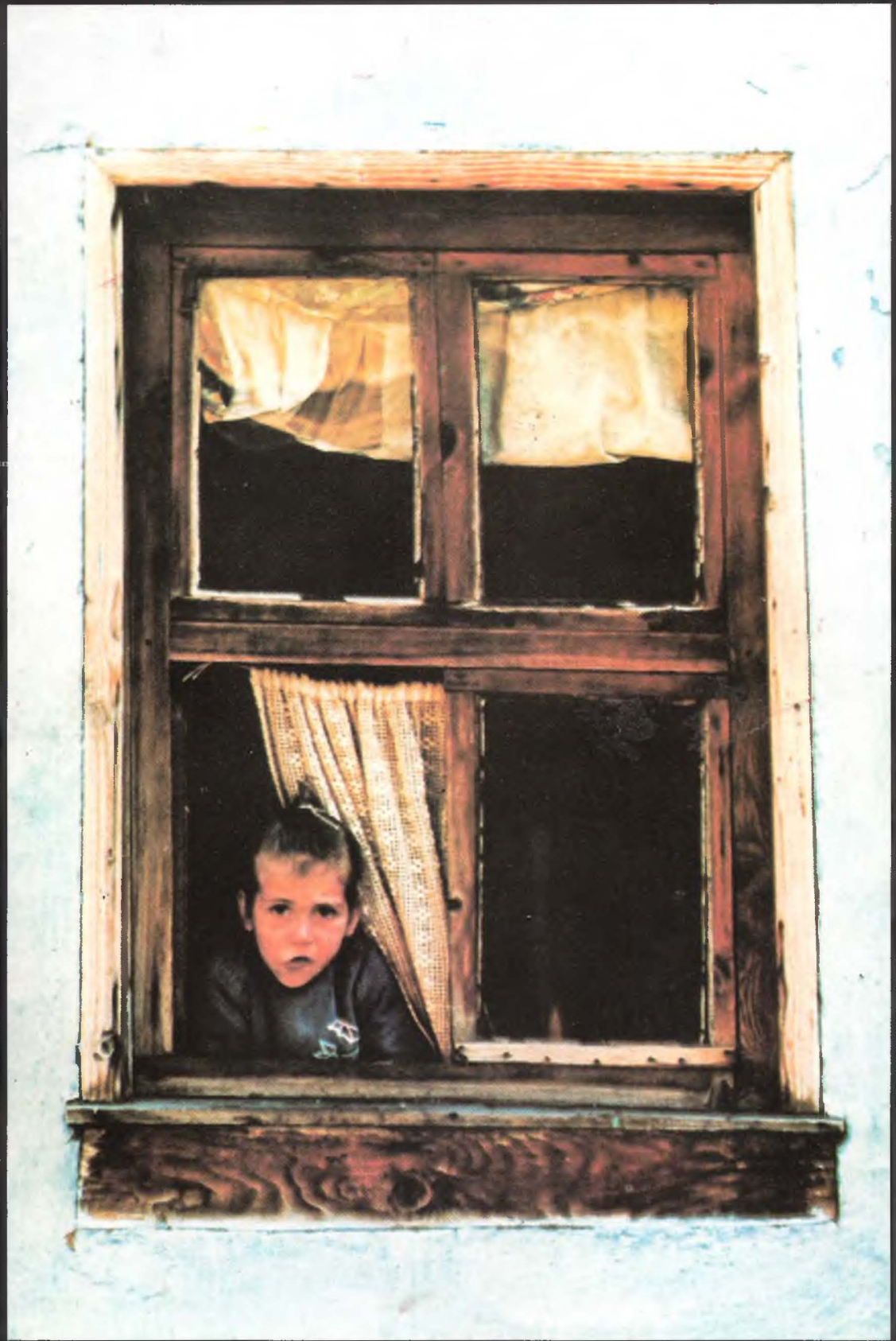
Felsefe tarihinde "dört ilke öğretisi" olarak bilinen bu görüşün, özellikle İslam düşüncesinde, tasavvuf akımında, çağlar boyunca süren bir etkisi vardır. Evren, onun kuşattığı türlü varlıklar, bu dört öğeden (anasır-ı erbaa) kurulmuştur.

Ancak bir varlık türünde, bu dört öğeden hangisi ağırlık kazanırsa biçimlenme ona göre olur. Kimi nesnelerde ateş, kimi nesnelerde su, kimilerinde hava, kimilerinde de toprak egemendir. Tasavvuf akımı, dört öğe sorununu yeni bir yorumdan geçirerek, insanın eğilimlerini açıklamaya çalışmıştır. Bu kurama göre, insan da dört ayrı eğilim vardır, bu eğilimlere IRA (mizac) denir. Tasavvuf sevgi kavramını da başka türlü yorumlar. Onun yorumuna göre, sevgi bütün varlık türlerinin Tanrı'ya yönelmesini sağlar. Tanrı, yüce istenciyle bu dört öğeyi birleştirerek insanı ve öteki varlık türlerini oluşturmıştır. Bu oluşun nedeni de tanrısal sevgidir.

Empedokles'in geliştirdiği dört ilke öğretisi, Orta Çağ boyunca, Aristoteles'in* evren anlayışıyla birleştirilerek tanrıbilimin temel sorunlarından biri durumuna getirilmiştir. Orta Çağ düşüncesi gök varlıklarını, bu varlıkların bulunduğu gök katlarını, yeryüzünde görülen canlı, cansız bütün nesneleri, bu dört öğeden türetir, bu dört öğeyi de Tanrı'nın yarattığı birer nesne diye anlar. Türk ozanı Yunus Emre* bir şiirinde, bu dört öğenin önemini vurgular:

Pâdişahın hikmeti gör neyledi
Od u su toprak u yile söyledi

Bu dizelerde geçen od, su, toprak, yel sözcükleri Empedokles'in öğretisinden kaynaklanan birer tasavvuf kavramına dönüşmüştür.

Resim 274
Şakir ECZACIBAŞI

Resim 281
ELİF NACİ "Sokak" Özel Koleksiyon

Resim 275
EIFFEL Kulesi-Paris, FRANSA

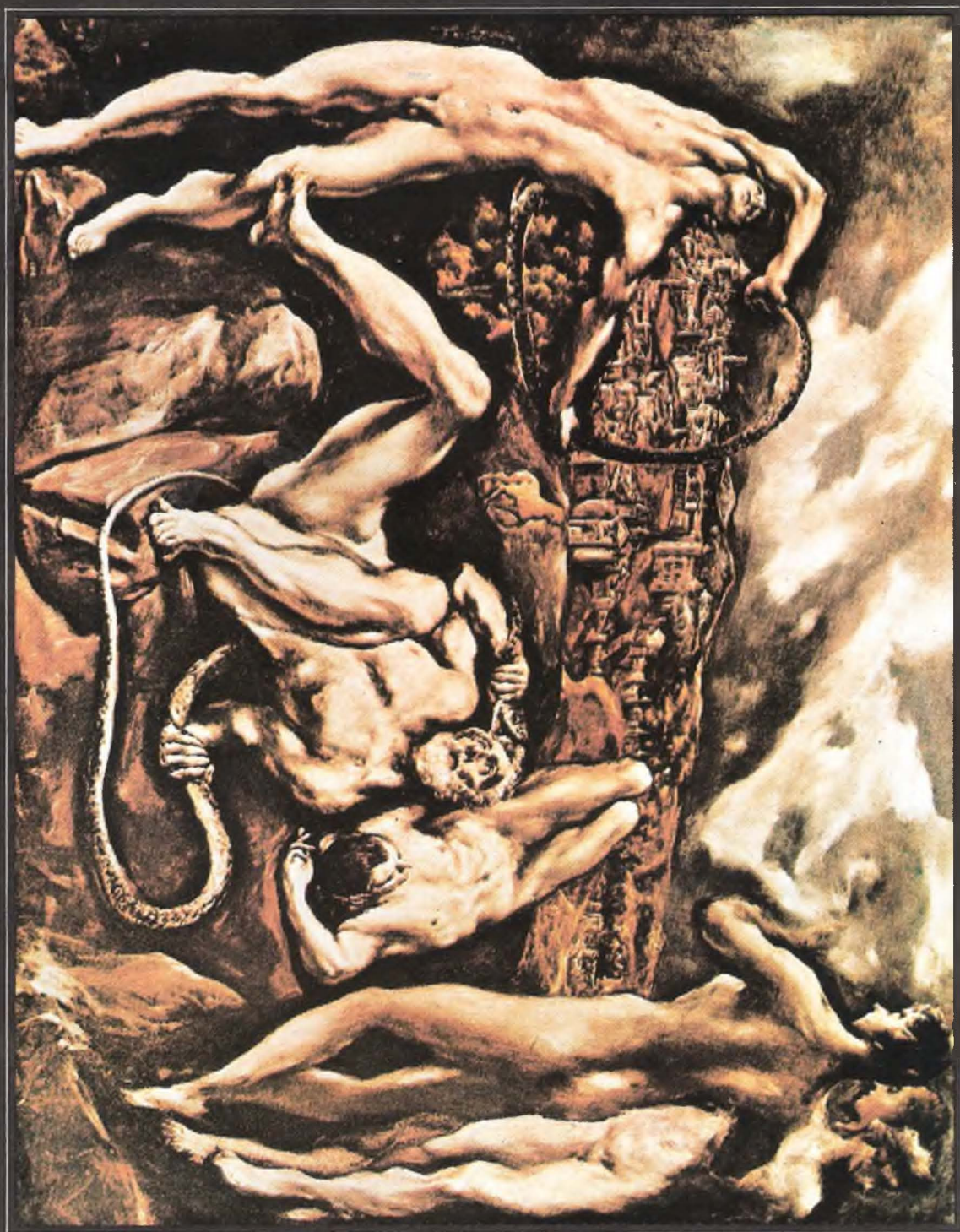
Resin, 280
EL GRECO
"Baldacchino"
Act. Çekme
Ulusal
Galeri
-Londra,
INGİLTERE

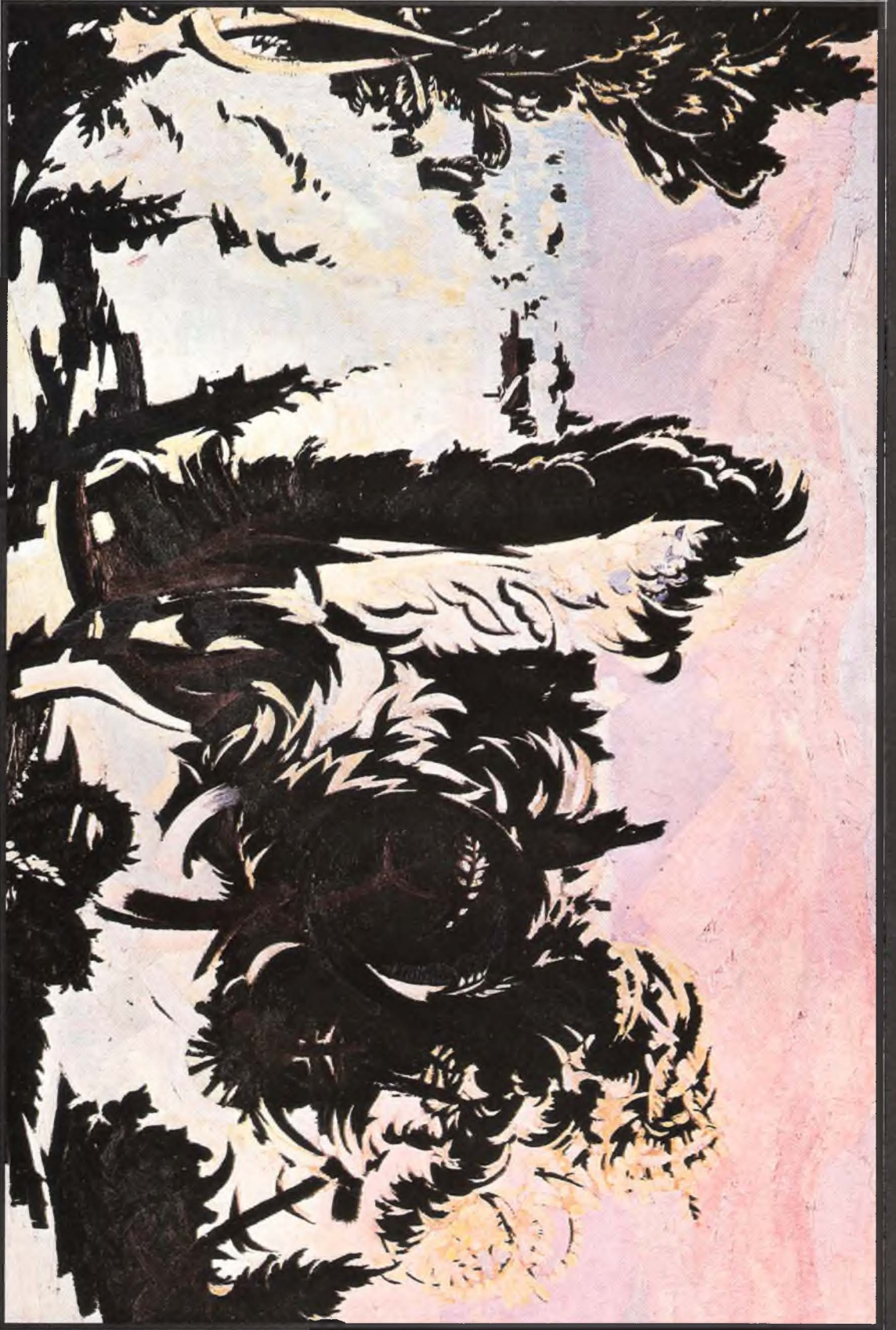

Resim 276
EKBERNAME'de
"Kuzey
Hindistan'ın
Fethi"
Victoria
Albert
Müzesi
-Londra,
İNGİLTERE

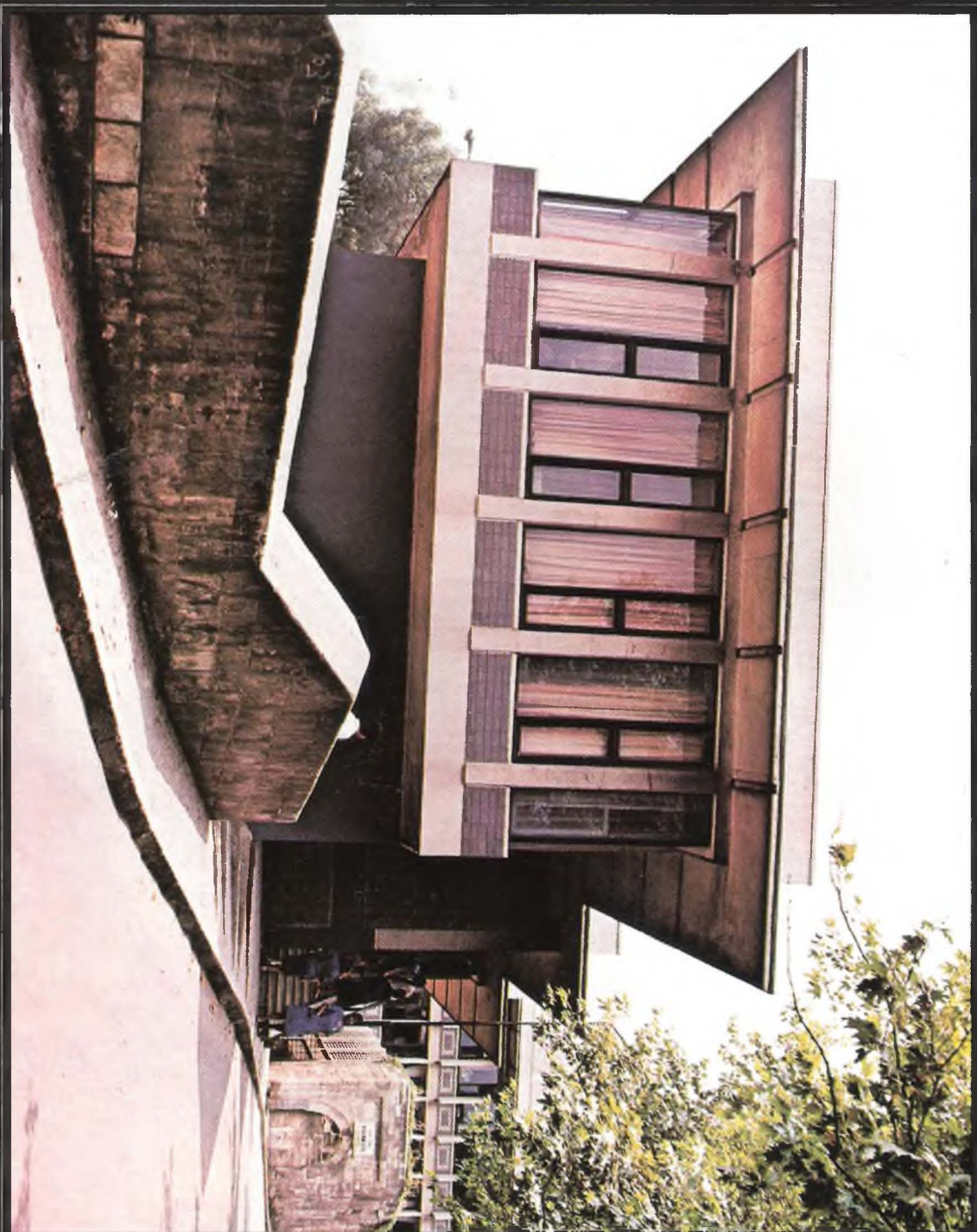
Resin 279
EL GRECO
"Laocoon"
Utah
Santa
Galeria - Washington, D.C.,
ABD

Resim 277
Abidin ELDEROĞLU "Denizden Manzara" Özel Koleksiyon

Resim 278
Sedat Hakkı ELDEN
"Sosyal
Sigortalar
Kurumu"
-Zeyrek,
İSTANBUL

Başlıbaşına bir ansiklopedi!...

Yurt Ansiklopedisi

“Türkiye/Genel,,Cildi

başladı!

Yurt Ansiklopedisi'nin son ve en önemli cildi,
“**Türkiye/Genel**” Cildi yayımlanmaya başladı.

“**Türkiye/Genel**” Cildi -Yurt Ansiklopedisi olsun
ya da olmasın- büyük küçük her kitaplıkta
mutlaka bulunması gereken kaynak eserdir ve
başlıbaşına bir ansiklopedidir.

“**Türkiye/Genel**” Cildi'ni, yüzlerce bilim adamı,
araştırmacı ve yazar hazırladı.

Yurdumuz bir bütün olarak ele alındı, Türkiye
genelini ilgilendiren pek çok konu incelendi,
araştırıldı, değerlendirildi.

24 haftalık süreyle 64 sayfalık fasiküller halinde
yayınlanacak olan “**Türkiye/Genel**” Cildi
tamamlandığında, Türkiye'yi -siyasal ve yönetsel
yapısından hukuk düzenine, fikir hareketlerinden
dış politikasına ve dış ekonomik ilişkilerine kadar-
doğal yapısı, ekonomisi, tarihi ve kültürüyle
tanıtan 1536 sayfalık dev bir eser oluşacak.

Yurt Ansiklopedisi'ne sahipseniz
“**Türkiye/Genel**” Cildi'ni mutlaka alın,
ansiklopediniz eksik kalmazın.

Yurt Ansiklopedisi'ni herhangi bir nedenle
edinemedinizse, “**Türkiye Genel**” Cildi'ni
kaçırmayın.

Kitaplığınız, yurdumuzu tüm yönleriyle tanıtan
eşsiz bir kaynak kazansın.

“Türkiye/Genel,,Cildi:

- Yeryüzü şekilleri, jeolojik yapısı, iklimi, bitki örtüsü, doğa güzellikleriyle, doğal yapısıyla Türkiye!
- Osmanlı Devleti'nden günümüze anayasacılık hareketleri, devlet yapısı, siyasal partileri, uluslararası ilişkileri ve yönetsel yapısıyla Türkiye!
- Yazılı tarih öncesinden günümüze, toplumsal yaşamı, düşünce hareketleri, dış politikası ve tarihiyle Türkiye!
- Ekonomisinin gelişimi, nüfusu, tarımı, sanayii, turizmi, göç olgusu, sağlık ve sosyal güvenlik sorunları, işçi ve sendika hareketleri, toplumsal örgütlenmeleri ve sosyo-ekonomik yapısıyla Türkiye!
- Anadolu'nun kültürel evrimi, geleneği, dinsel yapısı, dil ve edebiyatı, müzik ve mimarlığı, kültürel kurumları, basın-yayın organları, sineması, sporu ve tüm kültürel yapısıyla Türkiye!
- Yurt Ansiklopedisi'nin bütününe kapsayan ve yaklaşık 30.000 girişten oluşan ayrıntılı dizin, zengin kaynakça.
- 24 fasikül, 1536 sayfa. Yüzlerce renkli ve siyah-beyaz fotoğraf, harita, grafik, şema.

 ANADOLU YAYINCILIK A.Ş.
Buyukdere Cad. Üçyol Mevkii No:93 Maslak-İstanbul

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BUYÜM

Genel Yayın Yönetmeni : Oya KÖYMEN

Yazı İşleri Müdürü : Meltem ÖNEŞ

Teknik Yönetmen : Yavuz KÖSEMEN

Renkli Baskı : Ana Basım Sanayi A.Ş.

Siyah-Beyaz Baskı : Milliyet Yayın A.Ş.

Dağıtım : Hürriyet Holding A.Ş.

Abone ve Her Türlü İstek Adresi :

YADA Dr. Şevki Bey Sokak, No: 6 Divanyolu

Cilt 4, Fasikül 35

16 Temmuz 1984

400 TL.

ANADOLU YAYINCILIK

Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, No: 93 Maslak-İstanbul